

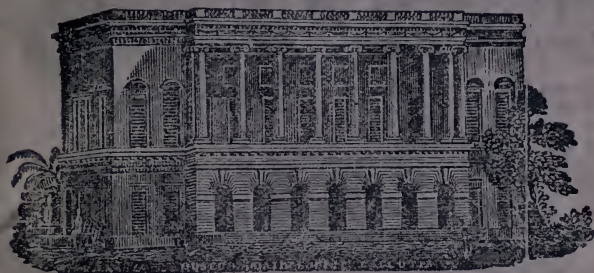
Sāṅkhāyana
Stautasutram

PK
3055
S25
1889
V.2
Pt.1

BIBLIOTHECA INDICA ;
A
COLLECTION OF ORIENTAL WORKS

PUBLISHED BY THE
ASIATIC SOCIETY OF BENGAL.
NEW SERIES, No. 732.

शाङ्खायनश्रौतसूत्रम् ।

THE S'RAUTA SU'TRA OF S'ANKHA'YANA

EDITED BY

DR. ALFRED HILLEBRANDT,

*Professor of Sanskrit and Comparative Philology in the University
of Breslau.*

VOL II.

Text, Critical Notes, Indices.

FASCICULUS I.

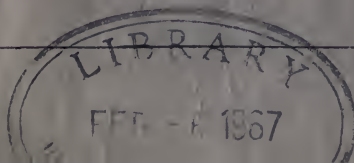
CALCUTTA :

PRINTED AT THE BAPTIST MISSION PRESS,

AND PUBLISHED BY THE

ASIATIC SOCIETY, 57, PARK STREET.

1889.

LIST OF BOOKS FOR SALE

AT THE LIBRARY OF THE

ASIATIC SOCIETY OF BENGAL,

No. 57, PARK STREET, CALCUTTA.

AND OBTAINABLE FROM

THE SOCIETY'S LONDON AGENTS, MESSRS. TRUBNER & CO.

57 AND 59, LUDGATE HILL, LONDON, E. C.

BIBLIOTHECA INDICA.

Sanskrit Series.

Advaita Brahma Siddhi, Fasc. I—III @ /6/ each	..	Rs	1
Agni Purāna, (Sans.) Fasc. II—XIV @ /6/ each	..	..	4
Aṅu Bhāshyam, Fasc. I ..	..	..	0
Āitareya Aranyaka of the Rig Veda, (Sans.) Fasc. I—V @ /6/ each	..	..	1
Aphorisms of Sāṅdilya, (English) Fasc. I ..	..	..	0
Aphorisms of the Vedānta, (Sans.) Fasc. VII—XIII @ /6/ each	..	..	2
Ashṭasāhasrikā Prajñāpāramitā, Fasc. I—VI @ /6/ each	..	..	2
Aśvavaidyaka, Fasc. I—V @ /6/ each	..	..	1
Avadāna Kalpalatā by Kshemendra (Sans. & Tibetan) Vol. I Fasc. I—II @ 1/	..	..	2
Bhāmātī, (Sans.) Fasc. I—VIII @ /6/ each	..	..	..
Brahma Sūtra, (English) Fasc. I ..	..	..	..
Brihaddevatā, (Sans.) Fasc. I ..	..	..	0
Bṛihadharma Purāṇam, Fasc. I—II @ /6/ each	..	..	0
Erihat Aranyaka Upanishad, (Sans.) Fasc. VI, VII & IX @ /6/ each	..	..	1
Ditto (English) Fasc. II—III @ /6/ each	..	..	..
Bṛiḥṣaṅg hitā, (Sans.) Fasc. II—III, V—VII @ /6/ each	..	..	1
Chaitanya-Chandrodaya Nāṭaka, (Sans.) Fasc. II—III @ /6/ each	..	..	0
Chaturvarga Chintamani, (Sans.) Vols. I, Fasc. 1—11; II, 1—25; III, Part I Fasc. 1—13, Part II, Fasc. 1—3 @ /6/ each	..	..	21
Chhāndogya Upanishad, (English) Fasc. II ..	..	..	0
Daśarupa, Fasc. II and III @ /6/ ..	..	..	0
Gobhiliya Gṛihya Sūtra, (Sans.) Fasc. I—XII @ /6/ each	..	..	4
Hindu Astronomy, (English) Fasc. I—III @ /6/ each	..	..	1
Kāla Mādhava, (Sans.) Fasc. I—IV @ /6/ ..	..	..	1
Kātantra, (Sans.) Fasc. I—VI @ /12/ each	..	..	4
Kathā Sarit Sāgara, (English) Fasc. I—XIV @ /12/ each	..	..	10
Kaushitaki Brahman Upanishads, Fasc. II ..	..	..	0
Kūrma Purāna, (Sans.) Fasc. I—VIII @ /6/ each	..	..	3
Lalita-Vistara (Sans.) Fasc. II—VI @ /6/ ..	..	..	1
Lalita-Vistara, (English) Fasc. I—III @ /12/ each	..	..	2
Madana Pārijāta, (Sans.) Fasc. I—VI @ /6/ each	..	..	2
Manuṭikā Sangraha, (Sans.) Fasc. I—III @ /6/ each	..	..	1
Mārkaṇḍeya Purāna, (Sans.) Fasc. IV—VII @ /6/ each	..	..	1
Mārkaṇḍeya Purāna (Eng.) Fasc. I—II @ /12/ each	..	..	1
Mīmāṃsa Darśana, (Sans.) Fasc. II—XIX @ /6/ each	..	..	6
Nārada Pancharātra, (Sans.) Fasc. IV ..	..	..	0
Nārada Smṛiti, (Sans.) Fasc. I—III @ /6/ ..	..	..	1
Nayavārtikam, (Sans.) Fasc. I ..	..	..	0
Nirukta, (Sans.) Vol. I, Fasc. I—VI; Vol. II, Fasc. I—VI; Vol. III, Fasc. I—VI; Vol. IV, Fasc. 1—VII @ /6/ each Fasc. ..	..	..	9
Nīṭisāra, or The Elements of Polity, By Kāmandaki, (Sans.) Fasc. II—V @ /6/ each ..	..	..	1
Nyāya Darśana, (Sans.) Fasc. III ..	..	..	0
Nyāya Kusumāñjali Prakaraṇam (Sans.) Vol. I, Fasc. I—III @ /6/ each	..	..	1
Parikshita Pervan (Sans.) Fasc. I—IV @ /6/ each	..	..	1

(Continued on third page of Cover.)

THE
ŚĀNKHĀYANA ŚRAUTA SŪTRA

TOGETHER

WITH THE COMMENTARY

OF

VARADATTASUTA ĀNARTĪYA

EDITED BY

ALFRED HILLEBRANDT, PH. D.

PROFESSOR OF SANSKRIT IN THE UNIVERSITY OF Breslau.

VOL. II.

THE COMMENTARY OF VARADATTASUTA ĀNARTĪYA.

PUBLISHED FOR THE BIBLIOTHECA INDICA.

CALCUTTA :

PRINTED AT THE BAPTIST MISSION PRESS.

1891.

THE UNIVERSITY OF CHICAGO

PHYSICS DEPARTMENT

PHYSICS 350

PROBLEM SET 1

Due: Monday, September 10, 2012

1. (10 points)

A particle of mass m moves in a circular path of radius r with constant speed v .

(a) Find the magnitude of the centripetal acceleration.

(b) Find the magnitude of the net force.

2. (10 points)

3.

PREFACE.

The edition of the Commentary on the Śāṅkhāyana Śrauta Sūtra is based upon the three Manuscripts which I have already described on page viii and 240 of the first volume. Besides the Kauṣītaki Brāhmaṇa the author quotes numerous works on different branches of Sanskrit-literature. I sub-join a list of his principal authorities:—

Aitareyaṅḥ I, 4, 15.	Pāṇini I, 2, 2, etc.
Āçvalāyana III, 18, 21; 19, 2.	Prātiçākhyā I, 2, 6.
Ṛgvidhāna III, 19, 3.	Manu III, 19, 2, etc.
Kāthaka II, 1, 7.	Mahābhāṣya I, 15, 14.
Kātyāyana I, 3, 16; 4, 1; 8, 14; 12; 4; II, 5, 32, etc.	Mimāṅsaka IV, 14, 18.
Kauṇḍapayinīya II, 13, 1.	Maitrāyaṇīya IV, 5, 11.
Gobhilapariçiṣṭa IV, 5, 4.	Yājñavalkya I, 15, 10.
Chāgaleyinaḥ VI, 1, 17.	Vaijavāpa III, 18, 19.
Jaimini I, 5, 3; 16, 2; III, 19, 10.	Çatapatha Brāhmaṇa.
Taittirīya I, 9, 2; 14, 9, etc.	Çākala (homa) I, 2, 23.
Nirukta V, 1, 1; 16, 9.	Çāṅkhāyana Gṛhya Sūtra.
	Çaunaka I, 17, 11.
	Śuyajña I, 2, 18.

A passage from our commentary (V, 8, 3) is quoted in the Commentary on the Kātyāyana Śrauta Sūtra VIII, 2, 6 (p. 182).

I have added to the text a selection of various readings, though there are very few real discrepancies between the single manuscripts and most of them scarcely worth mentioning. But they might help the reader in some cases to choose a wording independent of my own opinion and, in others, to determine the value of the manuscripts. I have chosen the first three letters of the alphabet to mark the three MSS., the letter A being the representative of the Alwar-MS., the letter B of Professor Thibaut's, the letter C of that of the Royal Library of Berlin.

A. HILLEBRANDT.

BRESLAU.

ERRATA.

page	1	note	1	read	साव°; note 4 add A
„	5	line	13	„	चादेश° instead of स च
„	8	„	21	„	शैलौघं
„	11	„	15	„	ऊरुकाशी
„	19	„	13	„	यथा प्रतिमासम्
„	22	„	15	„	प्रायेण न instead of ऽ प्रायेण च
„	63	„	14	„	यद्यन्यः „ „ यद्यन्यः
„	68	„	9	„	उपरि लक्षणं
„	80	„	10	„	भवति
„	110	„	14	„	यथाग्निमन्यनं
„	114	„	6	„	धनुर्दक्षिणा
„	117	„	15	„	दृष्टिरेवा°
„	129	„	4	„	प्रतिपूर्वा सु°
„	147	„	19	„	°योञ्छन्ति
„	246	„	3	„	इतिकार्यान्तरं
„	281	„	20	„	°शक्रे घोषा
„	290	„	11	„	वितष्ट
„	301	„	4	and 302 l. 5	—dele (°)

I beg the reader to cancel note 1 on pp. 35-37, note 2 on p. 10, and the letter C on p. 6, note 1; p. 23, note 2.

The verse तच्छम्योर् is to be inserted in Index VI on p. 628 of the first volume.

१४. उपहृता देवा इत्यादिकं मन्त्रं श्रोत्रेण त्वा भक्षयामी-
त्येवमन्त्रं सुते बहिष्पवमाने होता जपेत् । होत्वचनं यजमाना-
धिकारनिवृत्त्यर्थम् ।

६.

१. सवनेषु भवः सवनीयः । वपया प्रातःसवने चरन्ति पुरो-
लाग्नेन माध्यन्दिने अङ्गैस्तृतीयसवन इति य उक्तः स आग्नेयः
कर्तव्यः । एवमेव श्रुतत्वात् ।

२. ऐन्द्राग्नौ वा सवनीयः पशुः कार्यः । य एष आलभ्यते
तमेतमैन्द्राग्नः स्यादिति हैक आङ्गरिति श्रुतेः ।

३. ऐकादग्निना वा आग्नेयसारस्वतसौम्यपौष्णबार्हस्पत्यवैश्वदे-
वैन्द्रमारुतैन्द्राग्नसावित्रवारुणाः । एते वा सवनीया भवन्ति । प्रजापतिः
प्रजाः सृष्ट्वा रिरिचान (१२. ८) इवामन्यतेत्युपक्रम्य सवनीयप्रकरण
एवैकादग्निनीपाठात्^१ । वाग्भद्रातिरेकात् स्तोमायनं वा श्रुत्यन्तराच्च ।

४. एको यूप एषां त इमे एकयूपाः पशवः ऐकादग्निना अन्ये
वा । तत्रैकयूपेष्वैकादग्निनेषु क्रियमाणेषु प्रतिपशु परिव्ययणीया
त्रिस्त्रिरावर्तते । प्रतित्रिकं चावसानं भवति । रग्नापृथक्त्वात्
रग्नासंप्रेषपृथक्त्वादित्यर्थः । अथ यद्येकयूप एकादग्निनीमालभेरन्य-
शौपशावेवाध्वर्युः संप्रेष्यति पशौपशावेव युवा सुवासाः परिवीत
आगादिति सैव^२ परिधानीया सा परिवीचमाणायेति (१०.२) श्रुतेः ।

५. वक्ष्यमाणो विधिः । ननु एकयूपेस्त्रैकादशिनेषूक्तमर्थान्नाना-
यूपेषु भविष्यति । सत्यम् । नैकादशिनेष्वेव । अप्यश्वमेधपुरुषमेधा-
दिषु यथा स्यादेवमर्थं वचनम् ।

६. आहवनीयसंनिधिस्थे^१ परिव्ययणीयामुक्त्वा नवसु यूपेष्व-
ञ्जन्ति त्वेत्येका । उच्छ्रयणीयाः पञ्च । परिव्ययणीया चेत्येताः सप्त ।
प्रतियूपं नवस्वाह । ननु सप्तैवैताः । अतः सप्तग्रहणं नियमार्थम् ।
तेन दशमे ऽहन्युच्छ्रयस्वेत्यनुष्टुबपि नोद्धूर्तव्या ।

७. एकादशे यूपे ऽयं विशेषः । प्राकृते ऽनुवचने यो ऽयमूर्ध्व
ऊ षु ण इति बार्हतः प्रगाथस्तमुक्त्वा प्राक् परिधानीयाया यान्वो
नरो देवयन्तो निमिस्युरिति सूक्तशेषमुत्तमावर्जमन्वाह ।

८. द्वादश उपशयो भवति^२ । वितष्ठ इति निज्ञात^३ आध्वर्यवे ।
तं परिसमाप्ते एकादशस्यानुवचने उत्तमयानुमन्त्रयते । वनस्पते
शतवल्ग इत्येतया ।

९. पूर्वदुरण्युच्छ्रयणमध्वर्युवशाङ्गवति । तत्र मध्यमस्य परिव्यय-
णान्तं^४ नित्यमेव । दक्षिणोत्तराणां यूपानां परिव्ययणवर्जं कर्म । तादृशे
ऽध्वर्युभिः क्रियमाणे पूर्वथा परिदध्यात् ऊर्ध्वा न इत्येतया ।

१०. संतानो ऽनुवचनाविच्छेदः । स यस्याभिप्रेतः स संतानार्थो
होता । सो ऽर्धर्चनेव काङ्क्षेत् । वाशब्द उत्तरसूत्रप्रयोजनः । एव-
कारकरणमिष्टतरो ऽयं पञ्च इति ज्ञापनार्थम् ।

१ A B C हवनीये । २ A ins. उप एकादश यूपानां समीपे श्रुते शयनधर्मेण
तिष्ठतीत्युपशयः । सुत्ययूपः तत्र आखुस्ते पशुरित्यनुमन्त्रयते । ३ C वितिष्ठ A
संज्ञात । ४ B ०यमाणान्तं A ०यणान्तं ।

११. वाग्ब्रह्मो विकल्पार्था ऽनुवर्तते । समानजातीयानुसमयः कर्तव्यः । कथम् । सर्वेषामञ्जवीयाः सर्वेषामुच्छ्रयणीयाः सर्वेषां परिव्ययणीया इति ।

१२. केषां चिदध्वर्यूणां यूपेभ्यो ऽज्यमानेभ्यो ऽनुब्रूहीत्यूहेन संप्रैषः । तत्रानुवचनमेकादशे ऽन्तरेण परिव्ययणीयां प्रगाथं च यान्वो नर इति च सूक्तशेषमन्वाहेति । यथैकादशे तथोहेनेति वक्तव्ये तुल्यार्थतामेकादशग्रहणस्योत्तमग्रहणस्य च दर्शयति । तेन यदेकादश उक्तं तदुत्तमे यूपे ऽश्वमेधपुरुषमेधयोरपि सिद्धं भवति ।

१३. सवनपशुदेवतामावाह्य वनस्पतिं च । विदेशस्थयागेष्वपि प्राजापत्यादिष्वयमेवावाहनक्रमो^१ वचनात् ।

१४. इन्द्रं वसुमन्तमित्याद्याः सवनदेवताः । तथा चैव श्रुतत्वात् । अतो यत्राप्यन्यदेवत्यानि सवनानि तत्राप्यूहः सिद्धो भवति ।^२ अनिरुक्तसवनचोदनायामावाहने ऽप्यनिरुक्तता ।

१५. कात्यायने ब्यूहदर्शनात् । पशुदेवताप्रयुक्तं सवनदेवता-
नामपि भवतीति । तदाशङ्कानिवृत्त्यर्थं । खिष्टहत्सूक्तवाकप्रैषेषु^३
प्रतिषेधः ।

१६. सूक्तवाके विकल्पः । यादृशं प्रकृतौ निगमनं हविरजुष-
तहविरजुषतेति तादृशं सवनदेवता लभन्ते । निगच्छन्तीति वच-
नात् । इन्द्रो वसुमान्सवनमजुषतेति हि स्यात् सवनभाक्त्वात् ।

१ C एवम् instead of एव । २ A अनिरुक्तासव० B ०क्तवसन० । ३ A B सूक्तवाकप्रैषवनस्पतिप्रैषेषु (B ०वाके) ।

१७. अध्वर्युं संमृग्य षण्णोर्वोरिति जपित्वा प्रचारानुपूर्व्येण^१
वक्ष्यमाणके प्रवृताङ्गत्याख्ये आङ्गती जुहोति^२ ।

१८. जुष्टो वाच इत्यादिना सरस्वत्या इत्येवमन्तेन मन्त्रेण
पूर्वाङ्गतिं जुहोति । यदा मुख्यः कुर्यात्परार्थानीति मुख्यो द्वियज-
मानके जुहोति । वङ्गयजमानके वा । तदा यथार्थमूहः । स उच्यते ।
जुष्टौ वाचो भूयास्व जुष्टौ वाचस्यतेरिति द्वियजमानके । जुष्टा वाचो
भूयास्व जुष्टा वाचस्यतेरिति वङ्गयजमानके । नान्ते स्वाहाकारः
कृतत्वात् पुरस्तात्स्वाहाकारेणेति च श्रुतौ मन्त्रविशेषणात् ।

१९. उत्तरामाङ्गतिममन्त्रिकां जुङ्गयात् ।

१०.

१. अग्ने नय सुपथा राये अस्मानित्याग्नेयस्य पशोर्वपायाः
पुरोनुवाक्या । अग्ने त्वं पारया नव्यो अस्मानिति पशुपुरोलाग्नस्य
पुरोनुवाक्या । अग्ने त्वमस्मद्युयोध्यमीवा इति पशोः पुरोनुवाक्या ।
एवमेतास्त्रिस्तः । वक्ष्यति । तिस्रस्त्रिस्तः पूर्वा पुरोनुवाक्या वपायाः
पुरोलाग्नस्य पशोरिति । तत्र तावत्पुरोनुवाक्या उक्ताः । भुवो यज्ञस्य
रजसश्चनेतेति वपाया याज्या । प्र वः शुक्राय भानवे भरध्वमिति
पशुपुरोलाग्नस्य याज्या । प्र कारवो मनना वक्ष्यमाना इति पशो-
र्याज्या । वक्ष्यति । तिस्रस्त्रिस्त उत्तरा याज्या इति । एवं सर्वेषु
षट्केषु योज्यम् ।

१ C om. अध्वर्युं पूर्व्येण । २ A C (sec. h., and also in the text of the
Bātra कृङ्गति ।

२. आ नो दिवो बृहतः पर्वतादा । सरस्वतीं देवयन्तो
हवन्ते । सरस्वत्यभि नो नेषि वस्यः । पावीरवी कन्या चित्रापुः ।
प्र चोदसा धायसा सस्र एषा । इमा जुङ्गाना युष्मदा नमोभिः ।
इत्ययं षट्कः सारस्वतस्य ।

३. त्वं सोम प्र चिकितो मनीषा । त्वमिमा ओषधीः सोम
विश्वाः । सोमो धेनुं सोमो अर्वन्तमाशुम् । या ते धामानि दिवि
या पृथिव्याम् । अषाह्णं युत्सु पृतनासु पप्रिम् । या ते धामानि
हविषा यजन्ति । एता षट् सौम्यस्य ।

४. पूषेमा आशा अनु वेद सर्वाः । प्रपथे पयामजनिष्ट पूषा ।
पथस्यथः परिपतिं वचस्या । शुक्रं ते अन्यद्यजतं ते अन्यत् । यास्ते
पूषन्नावो अन्तः समुद्रे । पूषा सुबन्धुर्दिव आ पृथिव्याः । इति
षट्कं पौष्णस्य ।

५. आ दैव्या वृणीमहे ऽवांसि । आ वेधसं नीलपृष्ठं बृहन्तम् ।
बृहस्पतिः समजयद्वसूनि । स हि शुचिः शतपत्रः स शुन्ध्युः । स
सुष्टुभा स ऋग्वता गणेन । स आ नो योनिं सदत्तु प्रेष्ठः । इत्येताः
षड् बार्हस्पत्यस्य ।

६. विश्वे अद्य मरुतो विश्व ऊती । यं देवासो ऽवथ वाजसातौ
यं त्रायध्वे यं पिपृथात्यंहः विश्वे देवाः शृणुतेमं हवं मे । ये के च
ज्मा महिनो अहिमायाः । ते हि यज्ञेषु यज्ञियास ऊमाः सधस्यं
विश्वे । स्त्रीर्णे बर्हिषि समिधाने अग्नौ सूक्तेन मद्वा । एताः षड्
वैश्वदेवस्य ।

७. इन्द्रं नरो नेमधिता हवन्ते । इन्द्रो राजा जगतश्चर्षणीनाम् ।

इन्द्र चत्रमभि वाममोजः । उरुं नो लोकमनु नेषि विद्वान् । आ
नो विश्वाभिहृतिभिः सजोषाः । आ ते शुभ्रो वृषभ एतु पश्चा-
दिति षडैन्द्रस्य ।

८. गोमदश्चावद्रथवत्सुवीरम् । ह्ये नरो मरुतो मृलता नः ।
शुची वो ह्य्या मरुतः शुचीनाम् । अरा इवेदचरमा अहेव । या
वः शर्म शशमानाय सन्ति । यूयमस्मान्नयत वस्यो अच्छ । एता
षड्भारुतस्य ।

९. उभा वामिन्द्राग्नी आङ्गवध्वे । आ वृत्रहणा वृत्रहभिः शुभ्रैः ।
ता योधिष्टमभि गा इन्द्र नूनम् । शुचिं नु स्तोमं नवजातमद्य ।
गौर्भिर्विप्रः प्रमतिमिच्छमानः । प्र चर्षणिभ्यः पृतनाह्वेषु । एता
षडैन्द्राग्रस्य ।

१०. आ नो देवः सविता त्रायमाणः । आ देवो यातु सविता
सुरन्नः । सविता यन्त्रैः पृथिवीमरम्णात् । वाममद्य सवितर्वामसु श्वः ।
ये ते पन्थाः सवितः पूर्यासः । अस्रभ्यं तद्विवो अद्भ्यः पृथिव्याः ।
एता षट् सावित्रस्य ।

११. अस्तभ्नाद् द्यामसुरो दिश्वेदाः । तत्त्वा यामि ब्रह्मणा
वन्दमानः । अत्र ते हेलो वरुण नमोभिः । एवा वन्दस्व वरुणं
बृहन्तम् । इमां धियं शिचमाणस्य देव । उदुत्तमं वरुण पाशमस्रत् ।
एताः षड्वारुणस्य ।

१२. एता ऋचो याज्यानुवाक्या ऐकादग्निनानां भवन्ति ।

१३. न केवलमैकादग्निनानामेवैते षट्काः किं तर्हि अन्येषा-
मप्येवंदेवतानां पशूनाम् । नेष्टिष्वेवंदेवतास्वपि । पशव इति वचनात् ।

११.

१. इन्द्रा नु पूषणा वयमित्याद्या ऐन्द्रापौष्णस्य पशोः षड् भवन्ति ।

२. सोमा पूषणा जनना रयौणामित्येताः षट् सोमापौष्णस्य पशोः ।

३. सं वां कर्मणा समिषा हिनोमीत्येताः षलैन्द्रावैष्णवस्य पशोः ।

४. नासत्याभ्यां बर्हिंरिव प्र वृञ्जे । षलेता आश्विनस्य पशो-
र्भवन्ति ।

५. विष्णोर्नु कं वीर्याणि प्र वोचम् । एताः षड्वैष्णवस्य पशोः ।

६. रात्रौ व्यख्यदायती । एताः षड्राद्या भवन्ति । रात्रिदेवत्यस्य पशोः ।

७. भूरिं द्वे अचरन्ती चरन्तम् । एताः षड् द्यावापृथिवीयस्य पशोः ।

८. जनीयन्तो न्वग्र इत्येतास्तिस्रः । स वावृधे नर्या योषणासु ।
दिव्यं सुपर्णं वायसं बृहन्तं । यस्य व्रतमिति च षष्ठी खैलिका ।
एताः षट् सरस्वतः । सरस्वानाम देवताविशेषस्तस्य ।

९. य इमा विश्वा भुवनानि जुह्वदित्येताः षट् चतुर्थीं परि-
हाप्य वैश्वकर्मणस्य पशोर्भवन्ति ।

१०. आ ते पितर्मरुतां सुन्नमेतु । एताः षड् रौद्रस्य पशोः ।

११. अहं रुद्रेभिर्वसुभिश्चरामीति वाग्देवत्यस्य पशोरेताः
षड् भवन्ति ।

१२. उक्तानां षट्कानामयं विनियोगः । सूत्रोक्तेन क्रमेण प्रति-

षड्ङं तिस्रस्त्रिस्रः पूर्वाः पुरोनुवाक्याः कर्तव्याः । एका वपायाः । एका पशुपुरोलागस्य । एका पशोः । एवमेव तिस्रस्त्रिस्र उत्तरा याज्याः ।

१३. सवनीयस्य पशोः के चित्पशुपुरोलागं न कुर्वन्ति तुल्य-
त्वादुपालमयस्यापि ।

१४. करणं पशुपुरोलागस्येत्येष एव न्यायः । कुतः । सोमार्थैः
सवनीयहविर्भिः पश्वर्थस्य निवृत्तिरन्याय्येति ।

१५. सावित्रश्च वाग्देवत्यश्चोपांशु भवतः । न केवलं प्रदेशान्त-
रोक्तौ सौर्यप्राजापत्यौ ।

१६. पशुगणे प्रतिपशु मनोतासूक्तमावर्तते कालभेदात् ।

१७. प्रातरनुवाकादि प्रातःसवनम् । तस्मिन्प्रातःसवने परि-
व्ययणीयादि वपान्तं पाशुकं कर्म कृत्वा^१ यथाप्रपन्नमुपनिष्क्रम्याग्नी-
षोमीयवदुपस्पृश चालाले^२ । प्राप्तस्यानुवादः क्रमार्थः ।

१२.

१. वक्ष्यमाणेन विधिना धिषण्यान्वक्ष्यमाणानुपस्थाय सदः
प्रविशन्ति । होता मैत्रावरुणो ऽच्छावाको ग्रावस्तुत् ब्रह्मा ब्राह्म-
णाच्छंसी पोताग्नीध्रः सदस्यो यजमानश्च । युगपच्छाखान्तराद्ब्रह्म-
वचनाच्च । स्वशाखायां तु ते नमसिता होतारमतिस्त्वजन्त इति
होतैवोपस्थाता ।

२. अग्रेण हविर्धाने तिष्ठन्तो नोपस्थेयसमीपं गत्वा तंतमीक्ष-
माणा अन्यदिङ्मुखा अपि । न केवलं प्राङ्मुखा उदङ्मुखा वा ।

३. सम्राजस्रीत्येवमादिना मन्त्रेणाहवनीयमुपतिष्ठन्ते ।

४. उदर्को ऽनुषङ्ग इत्येको ऽर्थः । रौद्रादिर्मन्त्रशेष उत्तरेष्वथ-
नुषक्तव्यः । तान्सदः प्रस्रस्यन्नमस्यति नमो नम इति (१३. १) श्रुतेः ।

५. अननुषङ्गो वा शाखान्तरात् ।

६. अपिजो ऽसि दुवस्वानित्यनेन मन्त्रेणोपतिष्ठन्ते । यो^१
ऽग्निराहवनीये मथित्वानुप्रहृतः ।

७. परिषद्यो ऽसि पवमान इत्यनेन मन्त्रेणास्तवमुपतिष्ठन्ते ।
आस्तव उच्यते यत्र बहिष्पवमानेन च्छन्दोगाः स्तुवते ।

८. प्रतक्वासि नभस्वानित्यनेन मन्त्रेण चालालमुपतिष्ठन्ते ।

९. कव्यो ऽसि हव्यसूदन इत्यनेन मन्त्रेण पशुश्रपणमुपतिष्ठन्ते ।

१०. समुद्यो ऽसि विश्वभरा इत्यनेन मन्त्रेण उत्करमुपतिष्ठन्ते ।

११. दक्षिणावृतो भूत्वा विभूरसि प्रवाहण इत्यनेन मन्त्रेणा-
ग्नीध्रमुपतिष्ठन्ते ।

१२. सदश्चाग्नीध्रं च प्रविशन्तो यथाकालं तयोरेवोपरि द्वारस्थू-
णाविशाखस्थं वलीकाद्यभिमृशन्ति दिवस्पृष्टमस्रीत्येवमादिना मन्त्रेण ।

१३. ऋतस्य द्वारावित्येवमादिना मन्त्रेणोभाभ्यां हस्ताभ्यां
द्वार्यो^१ संमृश्य प्रविशेयुः ।

१४. आग्नीध्रीयं प्रविश्योत्तरेणाग्निं गच्छन्ति । ये सदः^१ प्रविष्टाः
सन्तः प्रत्यङ्घो धिषण्यानतिक्रामन्ति । के पुनस्ते । यजमानग्रावस्तु-
त्सदस्यवर्जिताः । येषां संचरं वक्ष्यति अग्नेणोत्तरेण सर्वान् धिषण्या-
गच्छन्तीत्येवमादिना ग्रन्थेन ।

१५. मलिन्नुचो ऽसीत्येवमादिना मन्त्रेणासादमच्छावाकस्योप-
तिष्ठन्ते । तं च वक्ष्यति । अच्छावाकः सीदेत्युक्तो ऽग्रेण सद उत्तरेण
स्रुतिमुपविशेति ।

१६. वङ्गिरसीत्यादिना मन्त्रेण होतृधिष्यमुपतिष्ठन्ते । धि-
ष्यग्रहणं सदोऽधिकारनिवृत्त्यर्थम्^१ ।

१७. धिष्याधिकारो ऽनुवर्तते । श्वाचो ऽसि इत्यादिना
मन्त्रेण मैत्रावरुणधिष्यमुपतिष्ठन्ते ।

१८. तुथो ऽसीत्यादिना मन्त्रेण ब्राह्मणाच्छंसिनो धिष्य-
मुपतिष्ठन्ते ।

१९. उग्निगसीत्यादिना मन्त्रेण पोतृधिष्यमुपतिष्ठन्ते ।

२०. अक्सुरसीत्यादिना मन्त्रेण नेष्टृधिष्यमुपतिष्ठन्ते ।

२१. अंहारिरसि वम्भारिरित्येवमादिना मन्त्रेणाच्छावाक-
धिष्यमुपतिष्ठन्ते ।

२२. शुन्ध्युरसि मार्जालीय इत्यनेन मन्त्रेण मार्जालीयमुप-
तिष्ठन्ते । तत्रैव स्थिता अवेक्ष्येत्यारम्भात् ।

२३. शुन्ध्युरस्युपसद्य इत्यनेन मन्त्रेण ब्रह्मसदनमुपतिष्ठन्ते ।
अवेक्ष्यैव । तत्रैव स्थिताः ।

२४. ऋतधामासि स्वर्ज्योतिरित्यनेन मन्त्रेणौदुम्बरीम् । अवे-
क्ष्योपतिष्ठन्ते । तत्रैव स्थिताः ।

२५. समुद्रो ऽसि विश्वयचा इत्यनेन मन्त्रेण सद उत्तरेण
तत्रैव स्थिताः । अन्तर्बहिश्चारुवीक्ष्य ।

२६. अजो ऽस्येकपादित्यनेन मन्त्रेण^१ शालामुखीयमुपतिष्ठन्ते ।
पत्नीशालासंनिधिस्थाः ।

२७. अहिरसि बुध्य इत्यनेन मन्त्रेण प्राजहितमुपतिष्ठन्ते ।
प्राजहितश्चिरंतनो गार्हपत्यः ।

२८. अन्नदास्यन्नपतिरित्यनेन मन्त्रेण व्रतश्रपणमुपतिष्ठन्ते ।
व्रतश्रपणो दक्षिणाग्निः । सत्तेषु केषां चिन्नानागार्हपत्यव्रतश्रपणाः ।
तेषां यथास्वमुपस्थानमूहो वा । अहयः स्य बुध्याः । अन्नदाः स्थान्न-
पतय इति ।

१३.

१. अग्नयः सगरा इत्येवमादिना मन्त्रेण सर्वान् धिषण्यानुप-
तिष्ठन्ते । सदसः पुरस्तात्तिष्ठन्तः । तत्र हि बहवो दृश्यन्ते । भूयसां
साधर्म्यात् ।

२. अध्वन इत्यादिना पथि स्तादित्येवमन्त्रेण मन्त्रेणादित्य-
मुपस्थायानन्तरम् ।

३. मैत्रावरुणपूर्वा उदञ्च इति येषामग्रेणोत्तरेण सर्वान्धिषण्या-
न्गच्छन्तीति संचर उक्तस्ते निर्दिश्यन्ते । अतश्च मैत्रावरुणप्रभृतयो
धिषण्यवन्त इत्युक्तं भवति । अच्छावाकं परिहायेति वदता^२ ग्राव-
स्तुतः प्रवेशः साधितो भवति । पूर्वया द्वारा सद इति वचनादा
ग्रीध्रः स्वमागारं दक्षिण्या द्वारा संमृश्य पूर्ववत्सदः प्रविशेत्^३ ।

१ B मन्त्रेण शाल तन्निधिस्थाः । २ B पूर्वयातिवदता C (in marg.) वचनात् ।

३ B om. सदः ।

४. सदः प्रसर्पन्तीति वर्तते । विश्वे देवा अनु मा प्रसर्पत इति मन्त्रः । प्रतीकगृहीताश्च तिस्र ऋचो जपन्तः सदः प्रसर्पन्ति ।

५. अच्चावाकधिष्यं यावदग्रेण ततस्तान्सर्वानुत्तरेण । एवं गच्छतां दक्षिणधिष्योदक्षिणधिष्यः पूर्वा गच्छेत् ।

६. गत्वा स्वधिष्यप्रदेशं दक्षिणधिष्योदक्षिणधिष्यः स्वस्यस्वस्य धिष्यस्य पश्चादुपविशेत् ।

७. द्वितीयं सदोग्रहणं सदःप्रवेशधर्मप्रापणार्थम् । शिष्टं निग-
दव्याख्यातम् ।

८. एते ये प्रविष्टास्ते नासमाप्ते सवने पश्चिमेन द्वारेण निःस-
रन्ति^१ श्रुत्यन्तरवचनात् ।

९. अविद्यमानधिष्यानामन्तरेण होतृधिष्यं मैत्रावरुणधिष्यं चासमाप्ते सवने संचरो भवति । प्रागगतिषु ब्रह्मणो ऽपरया द्वारा प्रविष्टत्वात् । प्रत्यगतिष्वितरेषां पूर्वया द्वारा प्रविष्टत्वात् ।

१०. सदस्यन्यत्र वा ये धिष्यवन्तस्तेषां स्वंस्वं धिष्यमुत्तरे-
णाग्नीध्रस्य प्रागगतिषूत्तरेण स्वं धिष्यं प्रत्यगतिष्वपरेण ।

११. यद्यधिकृताः स्वकार्येणोदञ्चो गच्छेयुः पश्चार्धेनाग्नीध्रीयस्य गच्छेयुः । स्वरूच्योदगच्छतामेष विसंस्थितसंचरः ।

१२. १दक्षिणा चेद् ब्रजेयुर्माजालीयस्य पश्चार्धेन वा ब्रजेयुः ।

१३. येनैव मार्गेण गतास्तेनैवाव्यावर्तमानाः प्रत्यायन्ति । चग्न-
ब्दादविलम्बितम् ।

१४. ऊर्ध्वं प्रातःसवनाद्यत्प्रसर्पणमुच्यते तत्र समस्तोपस्थानप्रभृ-
तिनाग्नयः सगरा इत्यादिना यथोक्तेन मन्त्रकर्मकलापेन^१ प्रसर्पन्ति।

१५. यदाध्वर्युराह प्रशास्तः प्रसुहीत्यो^० सर्पतेति प्रशास्त आहेति
संप्रैषवशात्संज्ञेषु च्छन्दो (०) गेषु सृष्ट्वा षोलग्निनमुपयन्तीति च श्रुति-
दर्शनात् प्राप्तस्य समस्तोपस्थानप्रभृतेरादित्योपस्थानं रात्रिपर्यायाश्वि-
नयोः प्रतिषिध्यते । अन्यत्र दैवान्मानुषाद्वा प्रतिबलात् । कालोत्कर्षे
सत्यस्तमिते ऽध्यादित्योपस्थानं प्राप्स्यर्थम् । तत्र हि प्राण उपस्थेयो
यदयं^२ प्राणो ऽध्यात्ममित्यर्थवादात् ।

द्विरभ्यासो ऽध्यायपरिसमाप्तौ शिष्टाचारस्तदाचरणं चायु-
ष्यमिति ।

इति शाङ्खायनश्रौतसूत्रभाष्ये षष्ठो

ऽध्यायः समाप्तः ।

शाङ्खायनकसूत्रस्य समं शिष्यहितेच्छया ।

वरदत्तसुतो भाष्यमानतीर्यो ऽकरोन्नवम्^३ ॥

अथ सप्तमो ऽध्यायः ।

—००:०:००—

१०

१. श्रुतिक्रमेण सदःप्रसर्पणादनन्तरं सवनीयपुरोलाशप्रचार-
माह । प्रसृष्येति प्रसर्पणानुवादः परिभाषासूत्रैर्बहुवहितत्वात् । प्रातः-
सवनसवनीयाङ्गार्थः प्रसर्पणस्यानुवाद इति वृद्धसंप्रदायः । अथ हवि-
ष्यङ्क्त्वा चरन्ति पशवो वै हविष्यङ्क्तिः पशूनामेवाश्रये तानि वै पञ्च
हवींषि भवन्ति दधि धानाः सक्तवः पुरोलाशः पयस्येति (१३.१) श्रुतेः ।
एवंरूपेष्वपि हविःषु पुरोलाशैरित्युक्तं पौर्णमासीविकारार्थम् । सव-
नीयसंज्ञाकरणं शास्त्रसंख्यवहारार्थम् ।

२. धानावन्तं करम्भिणमिति पुरोनुवाक्या भवति । वैश्व-
मित्रैरनुसवनमित्यादिश्रुतेः (२८. २) ।

३. होता यच्चदिन्द्रं हरिवाँ इत्यादिको ऽनुसवनं सवनीयपुरो-
लाशानां प्रेषः । अनुसवनमिति प्रसङ्गमुपजीवता लाघवार्थमिहैवोक्तं ।
तैत्तिरीयाणामितरथोरपि सवनयोः पयस्यास्ति । तदुपलक्षणप्रति-
षेधार्थं यथासमाम्नातवचनम् ।

४. सवनीयहविःप्रेषस्य यथासवनमभिदधत्प्रयोगं करोति । वक्ष्य-
त्युत्सर्गिणामयने (१३. २०) यद्देवतो वा सवनीयः स्यात् तत्र
पशुतन्त्रे हवींष्यन्वायातयन्तीति । तत्र सवनपदानां सविशेषणाना-
मुत्सर्गः कथं नाम स्यात् । सवनाभावादित्येवमर्थं सूत्रम् ।

५. तादृशेनैवानुसवनं यथासवनाभिधायिना प्रेषेण यजति । किमविशेषेण । नेत्युच्यते । उद्धृत्य होतायच्चमित्येवंशब्दमुद्धृत्य होतर्यजशब्दं च । इन्द्रमित्यस्य देवतादेशनस्योद्धारः । सप्रेषे तु न विद्यत इति परिभाषितत्वात् (१. २. २०) । उद्धृत्यादेशपदमिति (५. ४. ४) चाश्वलायनस्यासंदिग्धमादेशपदमेतत् ।

६. सवनीयहविःस्विष्टकृतो वैश्वामित्रोरनुसवनमित्याद्यविशेषश्रुतेः ।

७. होता यच्चदग्निं पुरोलाशानामित्येवमादिकः सर्वेषु सवनेषु हविष्पङ्क्त्यां स्विष्टकृतप्रैषो भवति ।

८. अनुसवनमेव चशब्दात् । समानमन्यत्प्रातःसवनेनेति सिद्धे ऽनुसवनवचनं^१ नियमार्थम् । ततो यत्रापि पशुपुरोलाशस्य सवनीयानां च समानः स्विष्टकृतत्रायेष एव प्रैषो याज्या च^२ । अवचने तु न स्यात् । पुरोलाशस्विष्टकृतसमवाये ऽपि इति (५. १९. ३) यत्रात् ।

२.

१. ऐन्द्रवायवश्च मैत्रावरुणश्च द्वौ ग्रहयागौ^३ आश्विनश्च तृतीय इत्येते द्विदेवत्यसंज्ञा अनेनैव क्रमेण सवनीयपुरोलाशानन्तरं भवन्ति ।

२. माधुच्छन्दस्यावभिरूपे द्विदेवत्यानां प्रथमस्य पुरोनुवाक्ये अन्वाहेति (२८. २) श्रुतेः ।

३. होता यच्चदायुमग्नेगः । होता यच्चदिन्द्रवायू अर्हन्तेत्येवमादिकौ प्रैषौ ।

१ C om. सवन । २ C एव । प्रैषो याज्यावचने हि स्यात् । पुरोला० । ३ C द्वौ यच्चौ यागावाश्वि० ।

४. अग्रं पिवा मधूनाम् । शतेना नो अभिष्टिभिः । एते याज्ये भवतः । श्रुत्यन्तरात् ।

५. गार्त्समदीं च मैधातिथीं चोत्तरयोरभिरूपे अन्वाहेति श्रुतेः (२८. २) ।

६. होता यच्चन्मित्रावरूपेत्येवमादिकः प्रैषो (०) भवति ।

७. श्रुत्यन्तरात् ।

८. प्रातर्युजा वि बोधयेत्याश्विनस्य पुरोनुवाक्या । मैधातिथीं चेति श्रुतेः ।

९. होता यच्चदश्विना नामत्येत्येवमादिकः प्रैषो भवति ।

१०. वावृधाना शुभस्यती इति याज्या । श्रुत्यन्तरात् ।

११. द्विदेवत्यानामयं वैशेषिको धर्मः ।

१२. तस्मादनवानं यजतीति (१३. ५) श्रुतेः ।

१३. इतरयोरसंभवात् ऐन्द्रवायवग्रहणं नियमार्यम् । तेनोत्तरयोः षष्ठे ऽप्यहनि न द्वौद्वौ प्रणवौ । ऐन्द्रवायवस्य च दावेव न चत्वारः ।

१४. ऐन्द्रवायवस्यैव नानावषट्कारे एव । अतश्च षष्ठे ऽहन्यथैन्द्रवायवस्य द्वौ वषट्कारौ पारुक्ख्योस्तद्यदाभिस्तदहर्नं वषट्कुर्वन्तीति श्रुतिज्ञापकम् । इतरयोरप्येकैको वषट्कारः । एतदेव ज्ञापकम् ।

१५. वषट्कारद्वित्वे ऽपि सति पुरस्ताज्जपो येयजामहोजःसहः सक्तदेव ।

३.

१. ऐतु वसुः पुख्वसुरित्यनेन मन्त्रेण ऐन्द्रवायवमध्वर्युहस्ताङ्ग-
हीत्वापोर्णुत्य^१ दक्षिणमूर्हं तस्मिन्निदध्यात् । निहितानां चाच्छादन-
मवेक्षणं च न कुर्यादा प्रतिभक्षितस्य शेषस्य निनयनात्^२ ।

२. ऐतु वसुर्विदद्वसुरित्यनेन मन्त्रेण मैत्रावरुणं प्रतिगृह्य तं
दक्षिणेनैन्द्रवायवं नीत्वा तस्य दक्षिणतःपश्चान्निदधाति^३ ।

३. ऐतु वसुः संयद्वसुरित्यनेन मन्त्रेणाश्विनं प्रतिगृह्य तं
दक्षिणेन पूर्ववैन्द्रवायवमैत्रावरुणौ नीत्वा तयोरेवोत्तरतःपश्चान्निद-
धाति । संलग्नान्निदध्यात् । अभिधानत^४ इवाभित इति (१ ३. ५)
श्रुतेः । तानवगृह्यास्ते नेत्रवर्तन्ता इति श्रुतेः । स्वयं धारयेत् ।
अप्रवर्तनपरत्वादन्वो ऽपि वा धारयेत् ।

४. याः सोमद्रव्यसंबन्धेन याज्या विधीयन्ते तासु सर्वासु सोम-
स्याग्ने वीहीत्यनुवषट्कारसंज्ञको मन्त्रो याज्यात्वेन भवति । अन्वर्थसंज्ञा
चेयं वषट्कारमनुभवतीति । न संप्रैषमपेक्षत इत्यर्थः । यत्राप्युक्थशा
यज सोमानामिति संप्रैषस्तत्रापि सोमस्याग्ने वीहीत्येकवचनमेव ।
सर्वग्रहणात् । द्विदेवत्यादीन्परिहाय । नानुवषट्करोतीति श्रुतेः^५ ।

५. अग्नीत्यानीवतस्योपांशु यज । मात्रा^६ त्व याचीरिति
तैत्तिरीयाणां संप्रैषः । तत्र प्रतिषेधो ऽन्यत्र विकल्पः ।

१ A C प्रोर्णुत्य । २ B प्रतिभक्षितस्यावनयात् । ३ B has गृह्यहीत्वा तस्यैव
दक्षिणापरि प्रदेये करारवयं निदधाति instead. C has ऐतु ऽदधाति in marg.
in the text: स्पष्टमेतत् । ४ B C अभिधानतर । ५ A C तत्रतत्र श्रुतेः । ६ B
C मात्रा नू A मात्र तु ।

४.

१. उन्नीयमानेभ्यश्चमसेभ्य इत्युक्त उन्नीयमानसूक्तमा त्वा वहन्तु हरय इत्येतत् । ता वै नवान्वाह नव न्वा अत्र चमसानुन्नयन्तीति (२८. २) श्रुतेः । षलु हैके प्रातःसवन उन्नीयमानेभ्यो ऽन्वाङ्गरित्ययं पक्षो नेष्टः सूक्तवचनात् । संप्रैषपाठः क्रमार्थः ।

२. होता यच्चदिन्द्रं प्रातः प्रातःसावस्थेत्येवमादिकं प्रैषं मैत्रावरुणो ऽन्वाह । पूर्वं चानुवचनम्^१ । परिभाषितत्वात् ।

३. इदं ते सोम्यं मध्विति प्रस्थितानां याज्येति (१३. ६) श्रुतेः ।

४. नृचक्षमित्येवमादिना मन्त्रेण होतृचमससंज्ञकं चमसं होता प्रतीचते ।

५. वयोधसमित्येवमादिना मन्त्रेण प्रकृतं होतृचमसं प्रतिगृह्णीयात् ।

६. प्रकृतं होतृचमसमुरः संस्पर्शयेद्विदेवत्यांश्चौरुस्थान् ।

७. पूर्वमुन्नीयमानसूक्तेनानूच्यमानेन ये चमसा उन्नीतास्ते सर्व एव वषट्कारेण ऊताः । ततश्चत्वारः सदः प्रवेशिताः । होतृब्रह्मोद्गाढयजमानचमसाः । शिष्टानां पुनरुन्नीतानां वक्ष्यमाणा होत्रकसंज्ञका यजन्ति ।

८. मित्रं वयं हवामह इत्येतया मैत्रावरुणो यजति ।

९. इन्द्र त्वा वृषभमित्येतया ब्रह्मपुरुषो ब्राह्मणाच्छंसी होत्रको यजति ।

१०. ब्रह्मपुरुष एव होत्रकः पोता मरुतो यस्य हि क्षय इत्येतया यजति ।

११. नेष्टाध्वर्युपुरुषो होत्रकः । सो ऽग्रे पत्नीरित्येतया यजति ।

१२. उचान्नाय वशान्नायेत्येतयाग्नीध्रो ब्रह्मपुरुषो होत्रको यजति ।

१३. अयालग्नीदित्येतस्मिन्नध्वर्युणोक्ते ऽयालित्याग्नीध्रो ब्रूयात् । ननु कथमेतज् ज्ञायते ऽध्वर्युणोक्त इति । उच्यते । उत्तरसूत्रे होद्व-
वचनात् ।

१४. स भद्रमित्यादिकं सवनधर्मेणाह होता ।

१५. सोमभक्षपरिभाषेयम् । अनारभ्य किञ्चिदुच्यते । उत्क्षिप्य सोमपात्रं प्राग्भक्षणात् । भक्षयिष्यन्त इति भविष्यत्प्रयोगात् । याज्ञिकैर्नामधेयैर्न लौकिकैः । असावित्यामन्त्रितकर्तृनामधेयप्रयोगेणोपक्षय-
स्वेत्यनेन सह सामर्थ्यात् । कर्तार ऋत्विजो यजमानश्चान्योऽन्यस्मिन् कर्मव्यतिहारेणोपहवमनुज्ञामिच्छन्ते । प्रार्थयन्त इत्यर्थः । साधारणेषु सोमेष्वयं न्यायो युज्यते । कदा चिद्वज्रतरं पास्यामीति । असाधारणेषु च । नानुपह्वतेन सोमः पातव्य इति श्रुतेः ।

१६. होमाभिषवकारिणः पूर्वी वषट्कर्ता भक्षयद्वचनात् । तस्मिंश्च सति तद्विपरीतस्य न्यायस्थानवतारात् ।

१७. द्विदेवत्या ऐन्द्रवायवमैत्रावरुणाश्विनाः नारागंसवन्तश्च ग्रहाः । आज्यप्रउगमरुत्वतीयनिष्केवल्यवैश्वदेवेषु । एतेषां प्रतिभक्षितमध्वर्युणैकदेशशेषं होद्वचमसे ऽवनयेत् । ऊते त्वा भक्षितमित्येव-
मादिना मन्त्रेण ।

१८. अत्र श्रुत्यन्तरोक्तं द्विरैन्द्रवायवशेषस्यावनयनम् । मन्त्रश्च
द्विरुच्यते ।

१९. अवसर्जनं विमोक्तः । स न कर्तव्यो द्विदेवत्यानाम् ।
यावत्सखस्यस्य शेषस्यावनयनं न ह्यतमिति । उक्ता सोमभक्षपरि-
भाषा । इदानीमवसरप्राप्तो द्विदेवत्यभक्ष उच्यते ।

५.

१. इह वसुरित्यादिना मन्त्रेणैन्द्रवायवग्रहमध्वर्यवे दत्त्वानन्त-
रमुपहृतौ वायुरित्यादिना भक्षयित्वा तमेवैन्द्रवायवं प्रग्रहणमन्त्रेण
पुनः प्रगृह्य भक्षमन्त्रेण पुनर्भक्षयति । ऊरौ न निदधाति । नाध्व-
र्यमुञ्चति^१ न^२ होता परिसङ्ख्यानात् ।

२. अध्वर्यव इति वर्तते । इह वसुरित्यादिना मन्त्रेण ।
मैत्रावरुणं ग्रहमध्वर्यवे प्रगृह्यानन्तरम् ।

३. उपहृतौ मित्रावरुणावित्यनेन मन्त्रेण मैत्रावरुणं ग्रहं
भक्षयति ।

४. आश्विनं ग्रहं तमूरोरादाय शिरः प्रदक्षिणं पर्याणीय
अवेक्ष्य तेनैव मार्गेण प्रत्यानीयावेक्षते । सर्वतः परिहारमाश्विनस्य
भक्षयतीति (१३. ६) श्रुतेः । अवेक्षणं तु शाखान्तरात् ।

५. इहाध्वर्यवे प्रयच्छति । न पूर्वम् । आश्विनवचनात् ।

६. उपहृतौ देवावित्येवमादिना मन्त्रेणाश्विनं भक्षयित्वानन्तर-

मुपस्पृश्य^१ । द्विदेवत्यभक्षपद्धतिरत्रोच्यते । अध्वर्य उपक्लयस्वेत्युप-
ह्वमिद्धा तेनोपहृत उपहृतो वायुरित्यादिना भक्षयेत् । तत
उरोऽभिमर्शनमपामुपस्पर्शनं च^२ । एवं यथोक्तमैन्द्रवायवं मैत्रावरुण-
माश्विनं च । अध्वर्य उपहवस्तस्य होमाभिषवकारित्वात्^३ । वषट्कार-
निमित्तो हि भक्षो द्विर्हि तस्य वषट्कारोतीत्यैन्द्रवायवे हेत्वारम्भात्^४ ।

७. उपस्पृश्योष्ठनिलिम्पनादिना इलामुपक्लयते । इलाङ्गमुप-
स्पर्शनम् । तेनेतरयोरपि सवनयोर्भवति । द्विदेवत्यानां प्रथमो भक्षो
ऽथेलाथ होटचमस इति (१ ३. ६) श्रुतेः । *उपस्पर्शनं शाखान्तरात् ।

८. चमसाध्वर्यवश्चमसानिलासमीपमुत्तिचपन्ति ।

९. होता सव्येन होटचमसं पात्रीं च संयच्छतीति (७) श्रुतेः ।

१०. सर्वत्राज्यलेपेन सोमसंस्पर्शा वर्जनीयो न केवलमत्र ।

११. इलामुपक्लयत इति प्रकृतम् । तामुपह्वय अभक्षयित्वेत्यर्थः ।
इलायाश्चायं नियमः । तत उत्तरेलां प्राश्नात्येव प्रकृतिवत् । उप-
ह्वयेलामवग्रायावस्यति प्राश्नात्युत्तरेलामथाप आचम्य होटचमसं
भक्षयतीति श्रुतेः । एवमुत्तरेलाभक्षाचमनानन्तरं प्रस्थितसंज्ञका-
न्सवनमुखीयान्दोत्रादिभिर्वषट्कृतान्भक्षयन्ति^५ होत्रादयः । प्रातःसवने
प्रस्थितभक्षे वृद्धसंप्रदाय उच्यते । होता^६ तावदध्वर्य उपक्लयस्व प्रति-
प्रस्थातरूपक्लयस्वेत्युपह्वमिद्धा ताभ्यामुपहृतस्तेजसे त्वा ब्रह्मवर्चसाय
भक्षयामीति भक्षयत्ययं शुक्रनिमित्तो भक्षः । भक्षयित्वा शं नो भवे-

१ A. ins. अथ A B om. अत्रोच्यते B. om. भक्ष । २ A ins. सर्वत्र । ३ C
कारितत्वात् । ४ A ऐन्द्रवायवे हेत्वारम्भात् B वायववधोव हे० । ५ C अमुप०
alt. to अनप० । ६ A C (orig.) सवनीयान्दोत्रा० । ७ C होता वचनाद्
अध्वर्य ।

त्यनयोरो ऽभिमृश्य तत उपस्युशेत् । ततो ऽध्वर्युणा भचिते होता प्रतिप्रस्थातरूपक्वयस्वेत्युपहवमिद्धा तेनोपहृतः पूर्ववद्भक्षोरोऽभिमर्श-
नोपस्यर्शनानि कुर्यात् । अयं मन्थिनिमित्तो भक्षः । ततः प्रतिप्र-
स्थात्रा भचिते होता पुनरध्वर्युं पृष्ट्वा ताभ्यामुपहृत उन्नीयमान-
वषट्कारनिमित्तं भक्षयत्युरोऽभिमर्शनादि च करोति । ततः^१ पुन-
र्हीटचमसे समाख्यानिमित्तभक्षार्थमध्वर्यं उपक्वयस्व प्रतिप्रस्थातरूप-
क्वयस्वेत्युपहवमिद्धा ताभ्यामुपहृतो भक्षादि पूर्ववत् कुर्यात् । तत
आप्यायनं यथोक्तम् । अथ ब्रह्मचमसम् । ब्रह्मन्नुपक्वयस्वेति तेनोपहृतः
पूर्ववद्भक्षणादि सर्वं कुर्यादाप्यायनवर्जम् । तत उद्गाटचमसम् । उद्गातार
उपक्वयध्वमिति उपहवमिद्धा तैरुपहृतः पूर्ववद्भक्षणादि कुर्यात् । सर्व-
माप्यायनवर्जम्^२ । न त्वस्योद्गाटवर्जं भक्षणप्रसिद्धेः । अथ यजमानचम-
सम् । यजमानोपक्वयस्व सुन्वन्नुपक्वयस्वेति वोपहवमिद्धा तेनोपहृतः
पूर्ववद्भक्षणादि कुर्यात् । अथ मैत्रावरुणचमसम् । प्रशास्तरूपक्वयस्व
अध्वर्यं उपक्वयस्वेत्युपहवमिद्धा ताभ्यामुपहृतः पूर्ववद्भक्षणादि कुर्यात् ।
ततो ब्राह्मणाच्छंसिनश्चमसम् । ब्रह्मन्नुपक्वयस्वाध्वर्यं उपक्वयस्वेत्युपहव-
मिद्धा ताभ्यामुपहृतः पूर्ववद्भक्षणादि कुर्यात् । ततः पोटचमसम् । पो-
तरूपक्वयस्वाध्वर्यं उपक्वयस्वेत्युपहवमिद्धा ताभ्यामुपहृतः पूर्ववद्भक्षणादि
कुर्यात् । ततो नेष्टृचमसम् । नेष्टरूपक्वयस्वाध्वर्यं उपक्वयस्वेत्युपहवमिद्धा
ताभ्यामुपहृतः पूर्ववद्भक्षणादि कुर्यात् । तत आग्नीध्रचमसम् । आग्नी-

१ A हीटचमसे. BC om. the passage beginning. with होता पुनरध्वर्युं
ending with ततः पुनः C हीटचमसे वषट्कारसमाख्या० (वषट्कार in marg.) ।

२ C in marg. यथोक्तम् ।

दुपक्वयस्वाध्वर्यं उपक्वयस्वेत्युपहवमिद्धा ताभ्यामुपहृतः पूर्ववद्भक्षणादि
 कुर्यात् । एवं होतुर्भक्षः । अथ ब्रह्मोद्गाता यजमानश्च होतरूपक्वयस्वे-
 त्युपहवमिद्धा तेनोपहृता यथाचमसं होत्वद्भक्षणादि कुर्युराप्यायये-
 युश्च । अथ मैत्रावरुणो ब्राह्मणाच्छंसो पोता नेष्टाग्नीध्रश्च होतरूप-
 क्वयस्वाध्वर्यं १ उपक्वयस्वेत्युपहवमिद्धा ताभ्यामुपहृताः २ खंखं चमसं
 होत्वद्भक्षयेयुः । पुनश्च समाख्यानिमित्तं ३ होतरूपक्वयस्वाध्वर्यं उप-
 क्वयस्वेत्युपहवमिद्धा ताभ्यामुपहृताः खंखं चमसं होत्वत् ४ भक्षितं
 भक्षयेयुराप्याययेयुश्च । इति प्रस्थितभक्ष उक्तः । अथ प्रहृतमुच्यते ।

१२. तेजसे लेत्यादिभक्षमन्त्रः प्रातःसवने ५ श्रौत्सर्गिकः ।

१३. ओजसे लेत्यादिमन्त्रो माध्यन्दिने सवने ६ श्रौत्सर्गिक एव ।

१४. व्यवस्थितः प्रतिसवनमुत्सर्गः । वचनात्प्रकरणं भिक्षा ।

१५. शं नो भव हृद् आ पीत इन्दो इत्यनयोरो ऽभिमृशेत्
 सोमं भक्षयित्वा । भक्षयित्वेत्यतिरेकात्सर्वत्र द्विदेवत्यादिष्यपि ।

१६. एतावदाप्यायनं न सोमासेक इति ज्ञापनार्थं ७ यथा-
 प्राप्तस्योपदेशसूत्रम् ।

१७. आ प्यायस्वेत्यादिका ऋगाप्यायनी । ततो न द्रव्यान्तरम् ।
 अनया सव्यहस्तस्थितस्य चमसस्य दक्षिणेन स्यर्गनम् । प्रातःसवनवच-
 नात्प्रातःसवन एवानया । नोत्तरयोः सवनयोः । अन्यथा विकल्प-
 समुच्चयौ ८ स्याताम् ।

१ होतरूपक्वयस्व C in marg. । २ B तेन । ३ B C (orig.) om. होत-
 रूपक्वयस्व । ४ According to C (marg.); A has हृद्वा तेनाध्वर्युणा भ० ।
 ५ C om. तेजसे० वने । ६ C om. ओजसे० वने । ७ C in marg. आप्या
 instead of यथा । ८ C (sec. h.) ins. वा ।

१८. सं ते पयांसि समु यन्तु वाजा इतीयमाषायनी उत्तरयोः
सवनयोः ।

१९. होतब्रह्मोद्गातयजमानमैत्रावरुणब्राह्मणाच्छंसिपोतनेष्ट्रच्छा-
वाकाग्नीध्रचमसाः सवनमुखीयाः प्रस्थिताः । तान्मन्त्रितप्रतिभक्षिता-
न्नाराशंसार्थमाषाययन्ति^१ ।

२०. आषायनप्रसङ्गमुपजीवन्नन्यत्राप्याह । आज्यग्रस्त्रे ग्रहभक्ष-
नन्तरं ये चमसास्ते नाराशंसाख्या वक्ष्यन्ते । तान्मन्त्रितप्रतिभक्षिता-
नाषाययन्ति मरुत्वतीये च^२ ।

२१. आज्यादिषु यथोद्दिष्टेषु ये वषट्कारेण चमसा हविर्धानस्था
एव कम्प्यन्ते यदुक्तं कात्यायनेन नाराशंसानां च कम्पनमिति ते
नाराशंससंज्ञाः । संयवहारार्थं^३ संज्ञाकरणं । नाराशंसानां सन्ना-
नामुपवाते नाराशंस इति च ।

२२. देवो ऽसीत्येवमादिना नाराशंसानां प्रातःसवने भक्षमन्त्रः ।
प्रातःसवनवचनमुत्तरयोरविकल्पार्थम् । नाराशंसवचनं सहापि ग्रह-
श्लेषेणायमेव नाराशंसानां भक्षमन्त्र इति नियमार्थम् ।

२३. तस्य त ऊर्वैः पितृभिरित्यर्थसंबन्धादेव प्राप्नोति । विकार-
वचनमग्निष्टुति विकारान्तरप्रतिषेधार्थम् ।

२४. तस्य ते काव्यैः पितृभिरिति तृतीयसवने प्रयोगः ।

१ A C नाराशंसासादनार्थे । २ A om. the Comm. on this Sūtra.
३ C ते नाराशंसाः । संज्ञाकरणं नाराशंसानां ।

६.

१. अकारान्तस्याप्यच्छावाकशब्दस्य सीदेतिशब्देन सह संबन्धे सकारस्य द्वित्वं क्कान्दसम् । शाखान्तर एवमेव प्रैषपाठात् । अथ वा । अच्छावाकः एतावत्सूत्रमधिकारार्थम् । अनन्तरं कर्म कुर्वन्नप्रसृप्तो ऽप्यच्छावाकः उच्यते यदि सीदेत्यविशेषेण शाखान्तरे प्रैषः । वाज-
सनेयिनां प्रैषो नास्ति । तत्राष्यासनमासीनन्यायं वाकृच्यमिति परि-
भाषितत्वात् ।

२. अग्रेण सदसो बहिः उत्तरेण^१ अदूरेण स्तुतिं शालामुखी-
यादारभ्य उत्तरवेदेर्द्वारपरंपरया यो मार्गः स्तुतिशब्देन स उच्यते
तमुत्तरेणोपविश्य । किमनन्तरमित्यत आह ।

३. पुरोलाशखण्डमध्वर्युणा दत्तं गृहीत्वा ततः ।

४. क्रमार्थं संप्रैषवचनम् । केषां चिदभ्यधिको ऽपि संप्रैषः ।

५. अच्छा वो अग्निमवस इत्येवमाद्या ऋचो ऽच्छावाकस्तिस्त्रो
ऽन्वाह ।

६. तिसृणां यो ऽन्यो प्रणवस्तृतीये वचने तेन संततं वक्ष्यमाणं
निगदमाह ।

७. अयं निगदः । एतस्मिन्नच्छावाकेनोक्ते ।

८. सर्वार्थो ऽयं^२ मध्ये ऽध्वर्युवचनात् द्वितीय उपहवमयमित्या-
दिस्त्वं होतरूपकथ्यस्वेति होत्रर्थः ।

१ A C (sec. b.) कुर्वन्नप्र० B C (orig.) कुर्वन् प्र० । २ A उत्तरेण नुत्तरे
अदूरेण B उत्तरेण स्तुतिं C उत्तरेण । उत्तरे अदू० (orig. अधरेण) । ३ A यज-
मानेत्यादि मध्ये ऽध्व० ।

६. अयं तावत्प्रथमः कल्पः । यदा होता नोपह्वयते तदेतर उपह्वयेरनुत्तरस्माद्यत्नात् ।

१०. नायं निगदः । पूर्वस्य निगदवचनात् । ततो नैकस्वर्थं नोच्चैर्द्धं । अयं सुन्वन्यजमानो अग्रभीदित्यस्य विकारेषूहः । य उपह्वस्यमानो भवति स प्रत्येत्येवमादिकं मन्त्रं गाव उपह्वता इत्येवमन्त्रं जपित्वा तत उतोपह्वत इत्यैकस्वर्थेण ब्रूयात् ।

११. यः पुनरनुपह्वस्यमानो भवति स उत नो गाव उपह्वता इत्यातो जपेत् । अभिविधौ चायमाङ् द्रष्टव्यः । उतोपह्वत इति न^१ ब्रूयादित्यर्थः । उपह्वस्यमान उच्यते । उपह्वं दातुमिच्छन् । तद्विपरीतो ऽनुपह्वस्यमानः । न चायमुपह्ववः प्रायश्चित्तार्थो यथा कात्यायनेनोक्तः । शालासनाखप्रौ सन्धिवेलयोर्वेद्यां सुत्याख-प्रायश्चित्तमपराध इतरेतरस्मिन्वोपह्ववमिच्छेरन्यन्यामेकदीचीति (७. ५. १२) । न च क्रियाविशेषणार्था यथा नानुपह्वतेन सोमः पातव्यः । तत्रोपह्वतः । इत्युपह्ववच्छन्दोगानां । अतो ऽयं यथोक्तमेवं क्रियमाणमभ्युदयकारि भवतीति कृत्वा कर्तव्यः ।

१२. उतोपह्वत इति नोक्तो ऽच्छावाको यजमानत्वेनापि सत्त्वेषु स्थितो ऽच्छावाकवचनात्^१ । निवर्तध्वं मानु गातेत्येतस्य सूक्तस्य । सूक्तवचनान्तत आरभ्य वेदशेषस्य यावच्छक्नुयात् प्राक् संप्रैषात्तावदनुद्रवेत् । यावतीरिति (१३. ८) श्रुतेः । प्रक्रान्ताया ष्टचः समापनम् । अनुद्रवेदिति वचनान्न गणधर्मो नैकस्वर्थम् ।

१३. होता वान्यतमो वा यजमानादीनां अरोचमानमच्छा-
वाकं प्रत्युपह्वय निवर्तध्वमिति यथोक्तं कुर्यात् ।

७.

१. उन्नीयमानायानुब्रूहीत्येवमध्वर्युणा संप्रेषितः प्रत्यस्मै पिपी-
षत इत्येतत्सूक्तमन्वाह चतुर्ह्वयम् । स्वयमच्छावाकः सप्तमीमिति
पदान्तरश्रुतेः । सूक्तवचनं स्वाभिप्रेतसिद्ध्यर्थम् । अच्छावाकवचनं
मैत्रावरुणनिवृत्त्यर्थम् ।

२. प्रातर्यावभिरा गतमित्यैन्द्राग्न्या यजतीति (१८.७) श्रुतेः ।

३. पूर्वप्रसृप्तस्याच्छावाकीयां कुर्वतः समाख्याभक्तो न प्राप्नोति ।
तदर्थं भक्षितवचनम् । अप्रस्थितत्वादाष्यायनं न प्राप्नोति । तदर्थ-
माष्यायितवचनम् । अध्वर्यवे प्रदायेति नाराग्रंससादनार्थम् । तथा
च कात्यायनः । ह्योहचमसवत्सर्वमित्याह । दक्षिणावृद्धित्यादि नि-
यमार्थम् । सदोवचनं दिवस्पृष्टमित्यादिक्रियार्थम् । स्वस्य धिष्यस्य
पश्चादुपविश्य निर्गत्य पुरोलाग्रं प्राप्नोति । उच्छिष्टदोषपरिहारार्थं
निर्गमनम् ।

४. पूर्वप्रसृप्ता मैत्रावरुणादयः । तेषामन्यतमो यदि श्रुत्यन्त-
रीयाद्धोत्रासमासवचनादच्छावाकीयां कुर्यात् ततः स्वेन विसंस्थित-
संचरेण सदसो निष्क्रम्याच्छावाकस्य बहिष्कर्माच्छावाकस्मीदेत्युक्तो
ऽग्रेण सद इत्यादिकं कृत्वा स्वकर्म कुरुते । पुरोलाग्रप्राग्रनं कुरुत
इत्ययं क्रमः । के चित्पूर्वग्रहणाद्यो ऽच्छावाकात्पूर्वः प्रसृप्तः करोति ।

इतरस्तु यावस्तुदप्रसृप्तः । अपूर्वत्वात् । सो ऽच्छावाकसंचरेणैव प्रति-
 पद्यते । अच्छावाकीयावचनात्मकलाम् । न बहिष्कर्ममात्रम् । पूर्व-
 प्रसृप्तो ऽपि न यजमानो न सदस्यो विसंस्थितसंचरेणेत्यारम्भात् ।
 प्रत्यग्गमने हि स^१ विसंस्थितसंचरो न तु प्राग्गमने । सहद्विष्योप-
 स्थानम् । अच्छावाकस्य बहिःकर्मति नियमात् । प्रसङ्गेनान्यत्रापि
 होत्रासमासे ये विशेषास्त उच्यन्ते । होत्रासमासशब्दस्य तन्त्वान्तरे
 प्रसिद्धः । एकस्य कर्तुरनेकार्त्विज्यक्रियायोगे । तत्र संचराणां सह-
 क्रिया । गन्तव्यस्य प्रधानत्वात् । इलाभचणमाग्नीध्रे । दधिभक्षणं
 दशरात्रे । शाखान्तरोक्तं मध्वश्रनं घृतस्य वा । तथा षट्त्विग्भ्यस्तं
 कारयेदिति पशुभक्षणम् । महर्त्विग्भ्यो निर्वपतीत्योदनभक्षणम् ।
 एतानि भक्षणानि सहत्तन्त्रलक्षणात् । ^२सहन्मधुपर्को गुणभूतत्वात् ।
 सहद्वियमाणप्रश्नः । तथा तानूनघ्नम् । सहदुपस्यर्गनानि । सहत्संज्ञ-
 यमानपश्चीक्षणप्रायश्चित्तम् । सहद्विष्योपस्थानाद्युपवेशनान्तं । भेदे-
 नान्यान्युपस्थानानि । अथा विष्टेति च गच्छन् जपो भेदेन । स्वा-
 श्रयत्वात् । धिष्योपस्थानादि तु पराश्रयं सर्पणगुणभूतत्वात् ।
 तान्सदः प्रसृप्यन्नमस्यतीति श्रुतेः । सर्पणं सहत्प्रवेशगुणभूतत्वात्^३ ।
 प्रत्युपहवनस्याभेदस्तथा^४ श्रुतेः । धानाव्यादानं भेदेन । धिष्येक्षणं
 सहन्निःसर्पणाङ्गत्वात् । निधनोपायः सहत्कालासंभवात् । सहदप्सु
 पादावधानम् । पृच्छामि लेत्यादिको ऽश्वमेधे यजमानप्रश्नो भेदेना-
 पूर्वार्थत्वात् । सर्वौषधहोमे होत्रासमास एव नास्ति । परिकर्मा-

१ A B सः तथोर्वि० । २ C (in marg.) त् षस० । ३ A C भावात्
 instead of भूतत्वात् । ४ B भेदः ।

रोहणन्यायात्^१ । प्रायश्च एतदेव न्यायप्रदर्शनार्था वा प्रपञ्चः । प्रकृतमिदानीमुच्यते । स्वकर्म कुरुते इति वचनं नापरया द्वारा प्रविश्य स्वस्य^२ धिष्यस्य पश्चादास्त इत्यर्थः । ततश्चमसमध्वर्यवे प्रदाय पुरोलाशं प्राश्य पूर्वया द्वारा प्रविश्य स्वकर्म कुर्यात् ।

५. होता स्व एव धिष्ये स्थितो ऽच्छावाकीयां करोति । नाच्छावाकीये । तुशब्देनान्यस्यापि होत्रकस्य होत्रधिष्य एव प्राप्तिर्दृढीकृता ।

६. होत्रविकाराणां च मैत्रावरुणप्रभृतीनां । होत्रकाणां या याज्यास्ताः स्वधिष्य एव स्थितो होता कुर्यात् । गत्वा वा तदीयं धिष्यम् । व्येषु वा होत्रकेषु प्राप्तिः शाखान्तरीयाद्वचनात् । प्रैषानुवचनशस्तादीनि स्वधिष्य एव । याज्यावचनात् ।

७. अधिकारो ऽयम् ।

८. अत्र प्रातःसवने प्रस्थितयागे होत्रका होता चानवानन्तो अनुच्छसन्तो ऽर्धर्चेषु यजन्ति । तथा च श्रुतेः । क्षिप्रं देवेभ्यो हविः प्रदास्याम इति हेत्वर्थवादात्^३ । अर्धर्चशो वेत्यर्धर्चशः प्राप्तौ । न तु षष्ठे ऽहनि विकल्पो ऽनवानवचनान्तत्र ।

९. कर्तार इत्यनुवर्तते । अत्रेति च । यज्ञकर्तारो ऽत्र व्रतयन्ति । व्रतं कुर्वन्ति भुञ्जन्त इत्यर्थः । व्रतयन्तीति क्रियाभिधानात्सार्वकामिकमिति गम्यते ।

१ B परिकर्मा C (in marg.) प्र instead of परि । २ C om. स्वस्य ।

३ A C (in marg.) ins. अर्धर्चशो वा । एतद्दे इत्यां पर्व यदर्धर्चश इति हेत्वर्थ-वादात् ।

१०. तृतीयसवने नाराग्रंसंनिधौ य उपास्यन्ते पिण्डास्त
श्रौपासना इति वक्ष्यन्ते । तेभ्यश्चोर्ध्वमृत्विजो व्रतयन्ति ।

८.

१. नियमार्थो ऽथशब्दः पूर्वस्याग्रनस्यानियमं दर्शयितुम् ।
ऋतुयाजैरिति संज्ञाकरणं संव्यवहारार्थम् । चरन्ति प्रचरन्ति ताङ्कु-
र्वन्तीत्यर्थः ।

२. होता यच्चदिन्द्रं होत्रादित्येवमादिभिर्ऋतुप्रैषसंज्ञकैरनवानं
प्राणसंततेनेत्यर्थः । प्रेष्यति मैत्रावरुणः स्वर्तुप्रैषेणापि । ननु प्रैषप्रै-
षार्थयोरेकस्मिन्कर्तारि न्यायविरोधः । उच्यते । स्यादेतद्यदि प्रैषस्या-
पूर्वार्थभावना^१ स्यात् । अत्र गृहपतिप्रैषे विकारेषूहः । स उच्यते ।
द्वियजमानके सुगृहपती । बह्वयजमानके सुगृहपतयः । द्वियज-
मानके इमौ सुन्वन्तौ यजमानौ । बह्वयजमानके इमे सुन्वन्तो
यजमानाः । सुगृहपतिस्वमित्यनूह्यमग्न्यभिधानत्वात् । अनेन सुन्वता
यजमानेनास्य द्वित्वबह्वत्वयोरूहः । आभ्यां सुन्वद्भ्यां यजमानाभ्यां ।
एभिः सुन्वद्भिर्यजमानैः । गृहपती यजतं एवं द्वियजमानके । गृह-
पतयो यजध्वमिति बह्वयजमानके । स्यादित्येतस्य स्थाने द्वित्वबह्व-
त्वयोर्भूयास्तां भूयासुरिति । गृहपते यजेत्यस्य स्थाने गृहपती
यजतमित्येवमूहो राशिमरायादिषु । गृहपतयो यजध्वमिति शलली-

१ B भावना स्यात् A •भावो न C (orig.) •पूर्वाप्यभावो न in marg यभावना ।

पिशङ्गे । सत्त्वेकस्यैव गृहपतिव्यपदेशाद्यजमानबहुत्वे ऽपि गृहपति-
शब्दो यजमानपदमपि सन्न विक्रियते ।

३. अनवानमिति क्रियाविशेषणं पूर्ववत् ।

४. येनयेन प्रेष्यति मैत्रावरुणः सासा याज्या । तस्यतस्य प्रैषा-
न्तोक्तस्य इयांसु विशेषः । उद्धृत्य होतायञ्छब्दं प्रतिप्रैषं चामुक
यजामुक यजेति ।

५. इन्द्र सोमं पिब चतुनेत्येता वा होत्रादिभिर्थाज्याः कर्तव्याः ।
मैधातिथ्यो वेत्यार्षवचनान्नियमतः । त्रयोदशस्यापृत्यग्रहस्याध्वर्युवशा-
त्रयोगे सति मैधातिभ्येव कार्या अविनियुक्ता विनियुक्तानां^१ यात-
यामत्वदोषात् । प्रैषस्य लेकस्य यद्यपि यथादेवतमध्वर्युवशाद्याज्या-
भ्यासो ऽसंभवादन्यस्य^२ । तदनुसारेण प्रैषान्तश्रुतस्य चतुदेवता-
तुल्यदेवता वृद्धैः कल्पिता एवं लिख्यन्ते । आ ता वहन्तु हरय
इत्यैन्द्री । हस्कराद्विद्युतस्परतीति मारुती । इह त्वष्टारमग्रियमिति
त्वाष्ट्री । अग्निं दूतं वृणीमहे इत्याग्नेयी । चतेन यावृतावृधाविति
मैत्रावरुणी । प्रातर्युजा वि बोधयेत्याश्विनी । द्राविणोदसं प्रैषं
नाभ्यस्येत् ऋग्याज्याकल्पश्चेदङ्गीकृतः । कुतः । तस्मिन्नाया चचो ऽसं-
भवात् । स य इच्छेन्नृत्युं पाप्मानमपहन्यामित्येताभिर्यजेदित्यर्थ-
वादात् । येन प्रेष्यति सा याज्येत्ययमेव पचः सर्वस्वारपराकयोः ।
अग्निष्टुति च प्रैषयाज्याकल्पो ऽनूह्यत्वादृचः ।

६. योयो होत्रादिः प्रैषान्ते श्रूयते होतर्थज पोतर्यजेत्येवं सस

१ B कार्या चन्या । उक्तानां । २ C यागाभ्यासो A प्रैषस्य लेकस्य यद्यदभ्यासः
चेत् यथादेवतमध्वर्युवशाद्यागाभ्यासो ऽसंभवादन्यस्य ।

यजतीन्द्र सोममित्याम्नायक्रमेण । प्रशास्तर्यजेति मैत्रावरुणो ब्रह्मन्
यजेति ब्राह्मणाच्छंसी ।

७. अध्वर्युं यजतमिति प्रैषान्ते होतरेतद्यजेत्यध्वर्युराह । एव-
मुक्तो होता क्रमप्राप्तां तदीयां याज्यामाह ।

८. गृहपते यजेत्येतत्प्रैषान्ते यजमान आह होतरेतद्यजेति ।
ततो होता यजति ।

९. तयोः संबन्धिन्यौ क्रमप्राप्तावित्यर्थः ।

१०. येषामध्वर्यूणामसर्वङ्गतास्तैः सह क्रियायामेवं भवति ।
तत्र यो यस्य होमकारी स तस्मिन्नुपहवमिद्धा सावनेन भक्षमन्त्रेणा-
वजिघ्नत्योष्ठौ वा निलिम्पति ।

११. अन्ते^१ ऽध्वर्यौ प्रतिप्रस्थातरि वोपहवमिद्धा सावनेन
मन्त्रेण यथोक्तं भक्षणम् । पुनः^२ प्रतिप्रस्थातर्यवोपहवमिद्धा । एवं
द्विरन्ततो होता । अध्वर्युगृहपत्योर्भक्षो मा भूदिति सूत्रारम्भः ।
वाजिभिः सह क्रियायां पूर्वेषां दृशानामभक्षणमेव । सर्वङ्गतत्वात् ।

१२. एवो नियोगे^३ । इवशब्दः संप्रत्यर्थं ऽनर्थः । अत्र षट्-
याजेषु भक्षयित्वाभिरोष्ठलेपनं^४ वा कर्तव्यमवघ्राणं वा । न पातव्यः
सोमः । द्विदेवत्येष्वप्येवमेव । तत्रोक्ते होतुरेव केवलस्य स्यात् ।
अथर्तुयाजैश्चरन्तीत्यथशब्दस्यास्य चेतिकरणस्यैतत्प्रयोजनम् । कथं
नामेतरयोः सवनयोः सर्वमेतत्प्रतिषिध्यतेहोतसंबन्धस्य केवलस्य प्रति-
षेधो मा भूदिति ।

१ C om. अन्ते । २ A ins. अध्वर्युं षट्वा । ३ A C एवानि० B इवो ।
४ B लिम्पनं ।

६.

१. आज्यमिति वक्ष्यमाणस्य शस्त्रस्य नामधेयम् । तच्छंसिष्य-
न्यिता मातरिश्वेत्येवमादिकं मन्त्रं जपित्वा ततः श्रोत्रावोद्दत्या-
हावसंज्ञकः सुतान्तः । आयनिगदश्चायं प्रतिस्वनं यथा पठितस्तेन
प्रतिप्रस्थात्रादिष्वपि प्रतिगृणत्सु न विक्रियते । शस्त्रादाविति वच-
नात्सर्वत्र शस्त्रादावयमौत्सर्गिकः । प्रातःस्वनवचनं प्रातःस्वनिको
ऽयमित्यस्य प्रतिपादनार्थम् । तेनाह्वय तेनतेन यो यत्राहावाख्य-
स्तेनतेन प्रतिगरितारमाह्वय तत उपांशु तूष्णीं शंसाख्यमग्नि-
ज्योतिरित्यादिकं शंसेत् ।

२. नियमतो ऽवसानार्थमिह सर्वत्रावसानवचनं । नायमाय-
निगदः^१ । प्रउगे पुरोरूचामृग्वचनात् । ततश्च विक्रतिषु यथार्थमूहः ।
एवमेतं तूष्णींशंसं शस्त्रा ततः पुरोरूचमनन्तरां पच्छो ऽवस्यन् शंसेत् ।

३. अग्निर्देवेद्भ इत्यादिकां पुरोरूचं प्रणवान्तां^२ यथापठितां
शंसेत् । विकारेष्वनायनिगदत्वादियमूहितया ।

४. प्रणवेन प्र वो देवायेत्याज्यसूक्तं संदध्यात् । सूक्तविट्द्वावपि
प्रथमस्य सूक्तस्थायं धर्मस्तस्येत्यतिरेकात् ।

५. मरुत्वतीयं नाम माध्यन्दिने स्वने प्रथमं शस्त्रम् । तथा
वैश्वदेवं तृतीयस्वने । तयोश्च शस्त्रयोः । न केवलमाज्यस्य प्रथमस्य
सूक्तस्य प्रथममर्धचं पच्छो ऽनवानं शंसेत् ।

६. ऋतावा यस्य रोदसीत्येवमादिकमुत्तमावर्जं सूक्तशेषं शस्त्रा
तत आह्वय आहावमुक्तेत्यर्थः । उत्तमया परिधाय शस्त्रं परिसमा-

१ C नियमाय नि० । २ C om. प्रणवान्तां and has एतां instead ।

येत्यर्थः । उक्थवीर्यसंज्ञकं तदङ्गं मन्त्रं^१ जपति भा विभा इत्येव-
मादिकम् । ननु सूक्तश्लेषं शस्त्वित्यतिरिच्यते । सत्यम् । आवापेषु
सति सम्भवे सकलसूक्तस्य प्रचेप इत्येतत् ज्ञापयितुं सूक्तश्लेषं शस्त्विति
वचनम् । तथा च श्रुतिहेत्वर्थवादः क्वचित् । तदु ह स्माह कौषी-
तकिः शंसेदेव सूक्तस्याव्यवच्छेदायेति ।

७. शस्त्वयाज्यासम्यैषनिमित्तमुक्थशा इत्यध्वर्युराह सर्वासु शस्त्व-
याज्यासु । न केवलमत्रैव ।

८. अग्न इन्द्रश्च दाशुषो दुरोण इति यजति । तथा श्रवणात् ।

१०.

१. यदाज्ये शस्त्रे समाप्ते स्तुवते कृन्दोगास्तस्यैवानुशंसनमेतदि-
त्येतदर्थः सूत्रारम्भः । ननु सर्वत्र वाचनिकमाज्यम् । को ऽस्य विषयः ।
उच्यते । वाचःस्तोत्रे क्वचित्काल्पनिकेषु शस्त्रेषु^२ । अन्येषां शस्त्राणां
पूर्वं स्तोत्रमनन्तरं^३ शस्त्रमस्य त्वत्तरं स्तोत्रम्^४ । पवमानस्तोत्राणि^५
प्रउगमस्त्वतीयवैश्वदेवानामेव^६ श्रुतत्वात् ।

२. परिभाषासूत्रमेतदिह क्रियते । प्रउगस्य व्यवहितस्तोत्रस्या-
प्याज्यस्तोत्रेण साममन्ततिर्यथा^७ स्यात् । स्तोत्रवतां शस्त्राणाम् । न तु
सौत्रामणीशस्त्रप्रभृतीनां शाखान्तरदृष्टानां अस्तोत्रवतामयं धर्मः ।
एषेति प्राह स्तोत्रकारौ । तस्यायमर्थः । एषोत्तमा ष्टक् शंसतु

१ C (in marg.) निगर्द instead of तदङ्गं । २ C om. शस्त्रेषु । ३ C (orig.)
पूर्वमनन्तरं स्तोत्रम् ; in marg. स्तोत्र and शस्त्र । ४ C om. स्तोत्रम् । ५ B ins.
तु । ६ B एवमेव । ७ C om. साम ।

भवानिति । उत्तमात्प्रतीहारादूर्ध्वमिति । प्रतीहारः सामभक्तिविशेषः । स उत्तमत्वेन विशेयते । तस्मादूर्ध्वमाह्वय प्रतिगरितारं ततः शंसन्ति । आह्वयेति वचनादाहावो न शस्त्रम् । तेन तन्मोहे न प्रायश्चित्तम् ।

३. प्रउगे वक्ष्यमाणे या अन्तरेण माधुच्छन्दसांस्तृचान्वायवा याहि दर्शतेति वक्ष्यमाणकानृचो व्यवयन्ति व्यवदधतीत्यर्थः । ताः पुरोरुच इत्याचक्षते । प्रसिद्धा हि तासामियं संज्ञेत्यर्थः । प्रउग-ग्रहणं संज्ञार्थम् । ततश्च शास्त्रे संव्यवहारसिद्धिज्ञानाच्च धर्मः । माधुच्छन्दसानिति प्रउगस्य संज्ञार्थं पूर्ववत्प्रयोजनम् । ऋचो व्यवयन्तीति पुरोरुचामृग्वचनं विकारेष्वनूहार्थम् । पुरोरुग्वचनमृक्शब्दायां नामग्रहणार्थं^१ न केवलं संज्ञार्थमेव । श्रुतिप्रसिद्धत्वान्तस्थाः ।

४. तासां पुरोरुचां पुरस्तात्प्रत्येकमाहावः । संग्रस्य पुरोरुचा सूक्तं पुरोरुचे पुरोरुच एवाङ्कयत इति (१४. ४) श्रुतेः ।

५. परिधानीयायाश्च पुरस्तादाहावः कार्यः ।

६. विश्वान्देवान्हवामह इत्येषा वैश्वदेवी पुरोरुक् । षट्पदा एव जागते सर्वेलेऽपि । सा षट्पदा भवतीति नियमश्रुतेः ।

७. तस्यां षट्पदायां द्वाभ्यां पादाभ्यामवसाय ततो ऽनन्तराभ्यां पुनरवसाय पुनश्च द्वाभ्यां प्रणौति । नात्र गायत्रीशंसनमवसानोप-देशात् । विनाग्रे चावसानादावृत्तिः । तस्यै द्वेदे पदे अवगाहं शंसतीति (५) श्रुतेः ।

८. सारस्वत्यां पुरोरुचि वाचःस्तोमे ऽपि विकल्पः । शंसेन्न वा शंसेत् । अशंसनमेवाभीष्टं तेन गुरुसूत्रं कृतम् । तथा च श्रुतिः ।

अत्र हैके सारस्वतीं पुरोरुचं शंसति न तथा कुर्यात् । आहावस्तु नित्यः । तदङ्गत्वाद्विकल्पे प्राप्ते वचनम् । एवं च सति नितरां परिधानीयां शंसेदिति (७. २०. १०) निष्केवल्ये । तत्राहाव-
स्यापि तादङ्गात्तद्धर्मता । अङ्गप्रधानयोः संस्वारन्यायता युक्ता । ननु प्रतिवचनमाहावः प्राप्नोति । नेत्युच्यते । तन्नं भवत्यभिन्नकालत्वात् । एवं च सङ्घोपपत्तिः । षोडशाहावं वैश्वदेवं शंसत्येकविंशत्याहाव-
माग्निमारुतं शंसतीति ।

६. आह्वय वायुरग्रेण इत्यादिकां वायव्यां पुरोरुचं सङ्घच्छस्त्वा ततो वायवा याहि दर्शतेत्येतासां तिसृणां त्रिः प्रथमां शंसेत् । वायवा याहि दर्शतेत्येतास्त्रिः शंसेत्तासां च प्रथमां त्रिरिति वाक्यभेदे ऽपि सूत्रेषु न दोषः ।

१०. आह्वय हिरण्यवर्तनी इत्येवमादिकामैन्द्रवायवीं पुरो-
रुचं शस्त्वा तत इन्द्रवायू इमे सुता इत्येतास्त्रिः शंसेत् ।

११. आह्वय काव्ययो राजानेत्येवमादिकां पुरोरुचं शस्त्वा ततो मित्रं ऊवे पूतदक्षमित्येतास्त्रिः शंसेत् ।

१२. आह्वय दैव्यावध्वर्यु इत्येवमादिकां पुरोरुचं शस्त्वा ततो ऽश्विना यज्वरीरिष इत्येतास्त्रिः शंसेत् ।

१३. आह्वयेन्द्र उक्थेभिरित्यादिकां पुरोरुचं शस्त्वा तत इन्द्रा याहि चित्रभानो इति त्रिः शंसेत् ।

१४. आह्वय विश्वान्देवानित्येवमादिकां पुरोरुचं षट्पदां शस्त्वा तत ओभासश्चर्षणीधृत इत्येतास्त्रिः शंसेत्^१ ।

१५. आह्वय वाचामहमित्येवमादिकां पुरोरुचं पचे शस्त्वा ततः
पावका नः सरस्वतीति तिसृणामुत्तमया परिधायानन्तरमुक्थवीर्यं
वाचं मे जिन्वेत्येवमादिकं जपति । वाचं मे जिन्वेत्येतैः सप्तभिर्वाक्यैः
सप्तैव वायव्यादिदृचदेवता आग्निषः प्रार्थन्ते । तत्र सारस्वतदृचाभावे
ऽपि दशममहादौ^१ सप्तैवाग्नीर्वाक्यानि कथं नाम स्युरित्येवमर्थ-
मुक्थवीर्यग्रहणम् । अन्वर्थसंज्ञाविज्ञानात्समुदायाङ्गमित्यर्थः ।

१६. विश्वेभिः सोम्यं मध्वित्युक्थं शस्त्वा यजतीति (५) श्रुतेः ।

११.

१. परिभाषेयम् । स्तोत्रियानुरूपा उच्यमानास्तृचाः प्रत्येतव्याः ।
किमविशेषेण । नेत्याह । प्रगाथान्परिहाष्य प्रगाथान्वर्जयित्वेत्यर्थः ।

२. आ नो मित्रावरुणेति स्तोत्रियः । आ नो गन्तं रिशाद-
सेत्यनुरूपः । वैश्वामित्रौ मैत्रावरुणस्य चाच्छावाकस्य च स्तोत्रियौ
भवत इति श्रुतेः ।

३. प्र वो मित्राय गायतेति पञ्चर्चमुक्थमुखम् । उक्थमुखवच-
नादाचःस्तोमे ऽस्योर्ध्वमावापः । अहर्गणे तु नैवम् । होत्रकाणां प्रातः-
सवने कर्मति कर्मवचनातिरेकात्^२ श्रुतेश्च ।

४. प्र मित्रयोर्वरुणयोरित्येतासां नवानामनुवादेन विधिः ।
उत्तमया परिधाय समाप्य शस्त्रम् उप नः सुतमा गतमिति
एतया यजति ।

१२.

१. आ याहि सुषुमा हि त इति स्तोत्रियः । आ नो याहि परावत इत्यनुरूपः । ब्राह्मणाच्छंसिन ऋत्विग्विशेषस्य ।

२. वास्तोष्पते ध्रुवेत्येव प्रगाथो बार्हतो इह इति तं परिहाय शेषः सूक्तस्य अयमु त्वा विचर्षण इत्यादिकं सप्तकमुक्थमुखं भवति ।

३. इन्द्र त्वा वृषभं वयमिति नवर्चमेतत्सूक्तं शंसेत् ।

४. उद्देदभि श्रुतामघमिति तिष्ठणामनुवादसरूपो विधिः । तासामुत्तमया परिधाय समाप्य शस्तम् । तत उक्थशा यज सोमानामिति संप्रेषित इन्द्र क्रतुविदं सुतमिति यजति ।

१३.

१. क्रमेण पूर्वः स्तोत्रिय उत्तरो ऽनुरूपः । आवन्तः स्तोत्रियानुरूपास्त्रयाणामपि होत्रकाणाम् । तथैव श्रुतत्वात् । वैश्वामित्रौ मैत्रावरुणाच्छावाकयोः । एवमेव श्रुतत्वात् ।

२. त्वच एवोक्थमुखं नवर्चत्वात् सूक्तस्य ।

३. अनन्तरमेताः शस्तव्याः ।

४. वासिष्ठौ नवर्चौ पर्यासाविति श्रुतेः । इयं वामस्य मन्मन इत्येतासां नवानामुत्तमया परिधायेन्द्राग्नी आ गतं सुतमिति यजति । पूर्ववदुक्थशा यज सोमानामिति संप्रेषितः ।

१४.

१. वक्ष्यति । रथन्तरं पृष्ठं निष्केवल्यस्य बृहदेति । तत्र रथन्तरे क्रियमाणे रथन्तरपृष्ठो यज्ञः । बृहति क्रियमाणे बृहत्पृष्ठता स्यात् । अतश्च रथन्तरपृष्ठपक्षे पूर्वोक्त एव शस्त्रन्यासः^१ । बृहत्पृष्ठपक्षे त्वय-मुच्यते । मैत्रावरुणादीनां त्रयाणां प्रकृतत्वाद्यथासङ्घेन सम्बन्धः । मित्रं वयं हवामह इति मैत्रावरुणस्य स्तोत्रियः । इन्द्रमिन्द्राधिनो बृहदिति ब्राह्मणाच्छंसिनः । इन्द्रे अग्ना नमो बृहदित्यच्छावाकस्य । बृहत्पृष्ठस्येति यज्ञविशेषणम् । अर्थः प्रकृतिं निवर्तयतीति पूर्वेषां निवृत्तिः ।

२. राथन्तरमिति तद्धितसंबन्धात् पूर्वा रथन्तरपृष्ठपक्षे शस्त्र-रचनेति सिद्धम् ।

३. अनुरूपं राथन्तरमच्छावाक उक्थमुखं कुरुते । राथन्तर-मुत्सृजेत्^२ । स वा एषो ऽग्निष्टोम आज्यप्रभृत्याग्निमारुतान्तो यच्छस्यं चीणि षष्ठिशतानृचां सम्पद्यन्त इति (१ ६. ८) श्रुतेः । इन्द्रे अग्नेति च पर्यासमध्ये पुनःशंसनं विनियुक्तस्यापि स्तोत्रियत्वे । वासिष्ठौ नवर्चा पर्यासाविति श्रुतेः ।

४. होत्रका मैत्रावरुणब्राह्मणाच्छंस्यच्छावाकाः स्वशस्त्रेषु सर्वत्र चतुराहावा भवन्तीत्ययमुत्सर्गः ।

५. वक्ष्यति । आश्विनादूर्ध्वमतिरिक्तोक्यानि । ऊर्ध्वं षोडशिनो ऽतिरिक्तोक्यमित्यादौ । तेष्वतिरिक्तोक्येषु होता चतुराहावो भवति । चतुराहावशब्दस्कारेणानुब्रूयते ।

६. अन्यपदार्थगतो ऽप्याहावशब्दो ऽधिक्रियते दृष्टतो ऽधिकार-
प्रवृत्तेः^१ । स्तोत्रियानुरूपभायां प्रत्येकमाहावः । चतुराहावा होत्रका
इति वचनात् । आहावस्थाननियमार्थं सूत्रम् ।

७. अनुरूपपादनन्तरो यः प्रगाथः प्रकृतो तस्मादूर्ध्वं पञ्चममा-
हावस्थानं^२ होक्तकाणां माध्यन्दिने सवने भवति ।

८. उक्थमुखादूर्ध्वं पञ्चममाहावस्थानं सर्वेषां होतुश्च होत्रकाणां
च रात्रौ । रात्रिपर्यायेष्वित्यर्थः ।

९. अन्यत्रापि^३ सवनान्ते ऽन्यत्र वा यदाध्वर्युरेवमाह प्रशास्तः
प्रसुहीति तदा मैत्रावरुण ओं सर्पतेति ब्रूयात् ।

१०. प्रसूताः सन्तो दक्षिणावृत्तो दक्षिणेन शरीरभागेन परि-
वृता इत्यर्थः । अपरया सदोद्वारा निःसर्पन्ति । नानियमेन ।
कथं तर्हि । उत्तरेणौदुम्बरीसंज्ञां स्थूणाम् । तामेव दक्षिणेन ब्रह्मा
निःसर्पेत् । ननु खंखं धिष्यमुत्तरेण संचरतामुत्तरेणौदुम्बरीं सर्पणं
कृतं भवति । किं वचनेन । उच्यते । यजमानसदस्यमैत्रावरुणग्राव-
स्तुदर्धम् । यथा न शून्यं सदो भवति तथा सदस्यः प्रसर्पेत् । सर्पत्सु
न शून्यं सदः कुर्यादिति तस्य ह्यान्दोग्ये वचनात् । आग्नीध्रस्तु^४
खस्मादगारादक्षिणया द्वारा । तथा संभवात् ।

११. यथार्थमृत्विजो मूत्रपुरीषादिकरणाय सर्पन्ति ।

१२. माध्यन्दिनाय सवनायेति तादर्थ्यं चतुर्थी । ततश्च सम-
स्तोपस्थानप्रभृतिना प्रसर्पणमूर्ध्वं प्रातःसवनादित्येतत्सिद्धं भवति ।

१ B ऋचो ऽधिकार० ०क्रियत इति C प्रवृत्तिः A ०प्रवृत्तेः । २ A. ins.
सर्वेषाम् । ३ C (by alt.) अत्रापि । ४ B C तस्मा० ।

अपरयैव द्वारा प्रसर्पयुः । यथानिःसृप्तमिति वचनात् । यथासन-
मुपविशन्तीत्ययमनुवादो दक्षिणधिष्यो इत्यस्य निषेधार्थः ।

१५.

१. आदौ माध्यन्दिनस्य सवनस्य राजानमभिषुषन्त्यध्वर्यवः ।
ग्रावस्तुत्कर्मावध्वर्यमेतत्सूत्रम् । ननु राजानमभिषुषन्तीत्येतावदाच्यम्
अन्यत्क्रमप्रकरणाभ्यां सिद्धम् । उच्यते । माध्यन्दिनस्य सवनस्थाय-
मादिरित्येतदपि^१ प्रतिपादयितव्यमेव । कथं नाम । यानि माध्य-
न्दिनादावुपदिश्यन्ते प्रेङ्गवटखननादीनि तानि प्रागभिषवात्क्रिये-
रन्निति^२ ।

२. ग्रावस्तुदृत्विविशेषः । स पूर्वया द्वारा हविर्धानशरणं प्रवि-
श्योत्तरस्य हविर्धानशकटस्य दक्षिणं पादमग्रेण दक्षिणाभिमुख-
स्तिष्ठन्सोमोपनहनेन वाससा मुखमुत्तमाङ्गं परिवेष्ट्य ग्रावणां सोम-
मभिषुषतां शब्दं श्रुत्वा संप्रैषनिरपेक्षः प्रणवेनासंदधत्^३ प्रत्यर्धर्च-
मुच्छसन्ननवानं^४ वा वक्ष्यमाणमनुवचनं पठति ।

३. प्रतीकोक्ताः पञ्चैता ऋचो ऽभिष्टौति । शाखान्तरश्रुतेः ।

४. आ प्यायस्व समेतु ते । आ प्यायस्व मदिन्तम । सं ते पयांसि
समु यन्तु वाजा इत्याप्यायितवत्यः । एतासां तिसृषां प्रथमामभि-
ष्टुत्य ततः प्रैते वदन्तु प्र वयं वदामेत्यर्बुदार्षस्य सूक्तस्य द्वे अभिष्टौति ।
देवा वा अर्बुदेन च पावमानीभिश्च ग्रावणो ऽभिष्टुत्याप्नुवन्नमृतत्वमिति
श्रुतेः^५ । अर्बुदग्रहणं व्यवहारार्थम् ।

१ C (in marg) स्ये (instead of स्या) in सवनस्थाय० । २ C न क्रियेरन् ।

३ C प्रणवेन वासंदधतत (sec. h.) त् । ४ Com. प्रति । ५ C ऽभिष्टुत्येति श्रुतेः ।

५. द्वितीयामाष्यायितवतीनामा ष्यायस्व मदिन्तमेत्येतामा-
ष्यायितवतीमभिष्टुत्यार्बुदस्य द्वे । एते वदन्यविदन्नना मध्वित्येता-
मभिष्टुत्य ततः सुपर्णा वाचमक्रतोप चवौत्येतामभिष्टुयात् ।

६. तृतीयामाष्यायितवतीनां सं ते पयांसीत्येतामभिष्टुत्य ततो
ऽर्बुदस्यैकां उग्रा इव प्रवहन्तः समायद्युरित्येतामभिष्टुयात् ।

७. तुल्यप्रतीकत्वे प्राथम्येन व्यवस्था । मृष्टवतीरिति संज्ञा ।
कथं नामाधवनक्रियाकाले स्युः ।

८. अत्रापि पूर्ववत्संज्ञाकरणप्रयोजनम् ।

९. आ ष्यायस्व समेतु त इत्येतत्प्रभृति कलशवत्यन्त एवं
विहृतः पूर्ववदाष्यायितवत्यर्बुदव्यस्तो द्वितीयो ऽपि सवः । अपि-
शब्दात् प्रथमो ऽपि कलशवत्यन्तः सवसंज्ञ एव । इयांसु विशेषः ।
षष्ठीप्रभृतयः पञ्चारबुदस्य पूर्ववद्विहर्तव्याः ।

१०. 'आष्यायितवतीप्रभृत्येकादशीप्रभृतयस्तिस्त्रो ऽर्बुदस्य वि-
हर्तव्याः । तत्र यथासंभवमेकैकां विहरेदयमपि तृतीयः सवः ।
संज्ञाकरणं शास्त्रसंव्यवहारार्थम् ।

११. यस्मिन्सवे ऽभिषोतारो बृहच्छब्दं कुर्युर्बृहद्ददन्ति मदिरेण
मन्दिनेति तत्रोत्कर्षेत् । अथ यत्र बृहद्बृहदिति बृहद्ददन्ति मदि-
रेण मन्दिनेति तत्रेति (२९. १) श्रुतेः ।

१२. प्रथमे सवे षष्ठीमपकर्षेत् ।

१३. पवित्रमूर्णामयं सोमगलनार्थमुद्गातारो वितन्वन्ति । तस्मि-
न्वितते सति पवित्रं ते विततं ब्रह्मणस्यत इति द्वे अभिष्टुयात् ।

१४. वितत एव पवित्रे वि यत्पवित्रं धिषणा अतन्वतेत्येका पठितव्या ।

१५. प्रास्य धारा अचरन्प्र धारा अस्य शुष्णिणः । प्र ते धारा असञ्चत इति प्राथम्यात् । एतास्त्रिस्तः प्र चरन्तीषु धाराषु पठेत् । धारास्त्रिति बद्धवचनमविवक्षितम् । कालोपलक्षणत्वात् ।

१६. पावमानीनां मध्ये याः कामयेत ता अभिष्टुयात् । धारा-ग्रहेषु गृह्यमाणेष्वध्वर्युभिः । अवचने प्रथमा एव स्युः । प्रथमं वा नियम्येति न्यायदर्शनात् । तुल्ये ऽपि पावमानीत्वे सौम्य एव स्युः प्रकरणात् । न तु मृष्टवत्याद्याः । विनियुक्तत्वात् । सूत्रकारानुप्रस्थानादनुष्टुभो^१ युक्ताः । तथा हि दशमे ऽहनि मृजानो वारे पवमानो अव्यय इति ग्रावस्तुतो याथाकाम्यमित्येतदुपपन्नं भवति । तथा च तत्त्वत्वाभि नो वाजसातमित्येता अनुष्टुभः प्राथम्यात्प्रकृतौ प्रसिद्धाः ।

१७. याथाकाम्यनिवृत्त्यर्थं यमेर्वन्धनार्थस्य प्रयोगः ।

१८. उक्तमे ग्रहे गृहीत इति कालविधिः । अर्बुदस्योत्तमया परिधायेति नियमः । आदायोष्णीषमुत्सृज्यत इत्युष्णीषादानविधिः । वाग्यमादिनियमकर्मणश्चोत्सर्गः^२ ।

१९. प्रत्यहमुष्णीषादानापवादः । अन्य एवाहन्युष्णीषमा-दद्यात्तुशब्दात्^३ ।

१ C (in marg.) सूत्रकारान्प्रथनाद् । २ A •नियमात् । ३ I beg to state that the words from सत्ताही० to ऽहनि constitute one Sutra and the words from अर्बुदं another. I have in the edition of the text erroneously taken them together.

२०. प्रैते वदन्तु प्र वयं वदामेत्यर्बुदः । तथैवार्धानुक्रमणी-
दर्शनात्काद्रवेयो ऽर्बुदः प्रैत इति । तमर्बुदं शुद्धमविद्धतं वाभिष्टु-
यात् । पूर्वोक्तेन विहारेण सह विकल्पः । स च यदाध्वर्यवो निग्रा-
भ्यासेचनं पूर्वं कुर्वन्ति त्रिष्वपि सवनेषु तदाप्याचितवत्यः पूर्वं ततो
ऽर्बुदः सकलस्ततो मृष्टवत्यः कलशवत्य इति । देवा वा अर्बुदेन च
पावमानौभिश्चेत्यविशेषश्रवणात् ।

१६.

१. माध्यन्दिनः पवमानः क्न्दोगानां प्रसिद्धः । तेन स्तवने
कृते दधिघर्माख्येन हविषा चरन्ति अध्वर्यवः यदि प्रवर्गवान्यज्ञः ।

२. होतर्वदस्व यत्ते वाद्यमित्यध्वर्युणा संप्रेषित उत्तिष्ठताव-
पश्यतेत्येतामभिष्टौति ।

३. आतं हविरित्येवमध्वर्युणोक्ते द्वितीयां सूक्तस्य आतं हवि-
रो ध्विन्द्र पाहीत्येताम् । अभिष्टौतीत्यनुषज्यते । प्रथमामभिष्टौति
द्वितीयां सूक्तस्येति सूक्तग्रहणातिरेकात्प्रथमाग्रहणातिरेकाच्च सर्व-
स्वारादिष्वप्येता एव नियमतो भवन्ति ।

४. दधिघर्मस्य यजेत्येवमध्वर्युणोक्तस्तृतीयया आतं मन्य ऊध-
नीत्येतया यजति ।

५. अनवानमर्धर्चान्ते ऽनुच्छसन्नेकैकां सप्रणवामिति प्रत्यृचं
प्रणवेनावस्यन्नभिष्टौति ।

६. मध्ये ऽनवस्यन्नेव^१ ।

७. तथा यजतीत्यस्थानन्तरमनुवषट्कारस्य वचनमायनिगद-
प्रतिषेधम् ।

८. वषट्कारानुवषट्काराभ्यां ऊतस्य दधिघर्मद्रव्यशेषस्य मयि
त्यदिन्द्रियं बृहदित्यादिको भक्षमन्तः ।

९. सवनीयपशोर्वपान्तं प्रातःसवने कृतम् । अथेदानीं पशुपुरो-
लाशेन खिष्टकदिलेन^१ चरित्वा अनन्तरं पुरोलाशैः सवनीयैर्दधि-
धानादिभिश्चरन्ति ।

१७.

१. माध्यन्दिनस्य सवनस्य धाना इति सवनीयपुरोलाशानां
पुरोनुवाक्या । प्रैष उक्तो याज्या च^२ ।

२. माध्यन्दिने सवने जातवेद इत्येषा सवनीयहविःखिष्टकृतः
पुरोनुवाक्या भवति । उक्ता याज्या प्रातःसवने प्रैषश्च ।

३. असावि देवं गोच्छजीकमन्ध इत्येवमादिकमुन्नीयमानसूक्तं
भवति । नामधेयं प्राकृतनिवृत्त्यर्थम् । वासिष्ठीर्मध्यन्दिन उन्नीय-
मानेभ्यो ऽन्वाह ता वै दशान्वाहेति (२९. २) श्रुतेः ।

४. होता यच्चदिन्द्रं माध्यन्दिनस्य सवनस्येत्येवमादिकः प्रैषो
भवति । सुन्वतो यजमानस्येत्यनयोः पदयोर्विद्वतौ यथार्थमूहः ।
द्वियजमानके सुन्वतोर्यजमानयोः । बह्वयजमानके सुन्वतां यज-
मानानामिति ।

५. पिबा सोममभि यमुग्र तर्द इति होता यजति ।

६. पिबा सोममित्यस्यैव सूक्तस्य द्वितीया मैत्रावरुणस्य याज्या भवति ।

७. अस्यैव सूक्तस्य ।

८. अर्वाङ्गेहि सोमकामं लाङ्गरिति पोता यजति ।

९. तवायं सोमस्वमेह्यर्वाङ्गिति नेष्टुः प्रस्थितयाज्या भवति ।

१०. इन्द्राय सोमा इत्येवमादिकाच्छावाकस्य प्रस्थितयाज्या ।

११. आपूर्णे अस्य कलग्नः स्वाहेत्याग्नीध्रस्य प्रस्थितयाज्या ।

१२. प्रातःसवनापेक्षमुत्तरत्वम् ।

१३. उत्तरयोः सवनयोरित्येतत्प्रकृतमेव ।

१४. होतृचमसप्रतीक्षणं स भद्रमकर्यो नः सोमं पाययिष्यती-
त्येवमादिकं यदिह नोक्तं तत्समानं तुल्यं प्रातःसवनेन द्रष्टव्यम् ।

१५. क्रमार्थो ऽनुवादः ।

१६. अस्मिन्काले प्रस्थितभक्षानन्तरं दक्षिणा दातव्या । सूत्रा-
रम्भप्रयोजनं बृहस्पतिसवे त्रिष्वपि सवनेष्वेव दक्षिणाकालः ।

१७. द्वादश अधिका यस्मिञ्छते तत् द्वादशं शतम् । गवामिति
न्यायप्राप्तस्य सङ्ख्येयस्य सूत्रणं सुखप्रतिपत्त्यर्थम् ।

१८. वसन्तेवसन्ते ज्योतिषा यजेतेति नित्यत्वात् आवश्यकर्तव्य-
तायामसम्भवे च द्वादशशतस्य यथोपपादं यथासम्भवमेकविंशति-
प्रभृति वेति विकल्पः ।

१८.

१. अग्नये त्वेत्येवमादिना मन्त्रेण हिरण्यं प्रतिगृह्णाति । ननु गोदानाधिकारे हिरण्यं प्रतिगृह्णातीति किमर्थमुच्यते । असंयुज्य विधीयमानं साधारणमिति कथं नाम स्यात् । इहैव मा भूदिति ननु दातात्र नोपात्तो^१ नापि प्रतिग्रहीतारः । आह । न्यायादन्या-परेभ्यश्च वचनेभ्य एव सिद्धम् । यजमानो दाता प्रतिग्रहीतारश्चर्त्विज इति । प्रतिविभज्य दानम् । पत्नी च ददाति विशिष्टेन क्रमेणेत्ये-तच्छाखान्तरात् ।

२. रुद्राय त्वेत्येवमादिना मन्त्रेण गाः प्रतिगृह्णाति । होता च कुर्यादनादिष्टमित्येतदत्र नाश्रीयते । गवाधिकारे हिरण्यप्रतिग्रह-मन्त्रपाठात् ।

३. बृहस्पतय इत्येवमादिना मन्त्रेण वासः प्रतिगृह्णाति ।

४. यमाय त्वेत्येवमादिना मन्त्रेणैकग्रफं प्रतिगृह्णाति । एकग्रफ-मित्यश्वो ऽश्वतरो गर्दभ इति प्रसिद्धः ।

५. अन्यन्मन्थौदनतिलमाषादिकं प्रजापतय इत्येवमादिना मन्त्रेण प्रतिगृह्णाति ।

६. ओमित्यनेन वा मन्त्रेण सर्वं प्रतिगृह्णाति । वा पूर्वैरग्नये त्वेत्येवमादिकैर्मन्त्रैः^२ ।

७. को ऽदादित्येवमादिकेन मन्त्रेणानुमन्त्रयते यत्प्राणि^३ ।

८. को ऽदादित्येवमादिना मन्त्रेणोपसृग्नेदितरदप्राणि ।

१ C (in marg.) प्राप्नो । २ C in marg. विकल्पार्थम् । ३ C (in marg.) प्रथम् ।

८. अस्रद्राता इत्येवमादिकं मन्त्रं यजमानो जपति । पत्नी चाविशेषाद्दक्षिणां दत्त्वा । दातारमित्यस्य विकारे ऽप्यनूहः स्वात्मनिर्देशात् ।

१६.

१. इन्द्राय मरुत्वते ऽनुब्रूहीत्यध्वर्युणा संप्रेषितो मरुत्वतीयग्रहयागार्थम्^१ । तस्य कथं प्रदानं भवतीत्यत आह ।

२. इन्द्र मरुत्व इह पाहि सोममिति पुरोनुवाक्या भवति ।

३. होता यच्चदिन्द्रं मरुत्वन्तमित्यादिकः प्रेषो भवति ।

४. सजोषा इन्द्र सगणो मरुद्भिरित्यनया यजति । एवमयं सप्रेषप्रदानः ।

५. केषांचिदध्वर्युणामत्र ग्रहान्तरस्थानुहोमो ऽस्ति । तच्छेषभक्षनिवृत्त्यर्थं तमिति निर्देशः । भक्षयित्वेति क्त्वाप्रत्ययः क्रमार्थः । मरुत्वतीयमिति संज्ञानिर्देशः^२ शास्त्रसंबन्धव्यवहारार्थः ।

६. अध्वर्यो शोसावो^३ इत्येवमाहावः शास्त्रप्रारम्भे सर्वत्र प्रायश्चित्तार्थध्वपि शास्त्रेषु माध्यन्दिने सवने ।

७. प्रातःसवने भवः प्रातःसवनिकः^४ शोसावो^३ इति य उक्तः स माध्यन्दिने सवने शास्त्रमध्ये भवति ।

८. आ त्वा रथं यथोतय इत्येवमादिकं त्वचं शास्त्राह्वय । प्रातिपदमिति शास्त्रप्रारम्भणमित्यर्थः । संज्ञाकरणं शास्त्रसंबन्धव्यवहारार्थम् ।

१ B ०यज्ञार्थं । २ C ०तीयमिति संज्ञार्थं निर्देशः । ३ B सर्वप्रा० । ४ C om. प्रातःसवनौकः ।

८. अनुचरमिति संज्ञाकरणं शास्त्रसंबन्धव्यवहारार्थम् ।

१०. इन्द्रनिहवं प्रगाथमिति संज्ञानिर्देशः स्वशास्त्रोपयोगी ।

११. ब्राह्मणस्यत्यमिति संज्ञाकरणमुक्तार्थम् ।

१२. अग्निर्नेता भग इव चितीनामित्येकां शस्वाह्वय । एका-
वचनं हृचनिवृत्त्यर्थं एकपातिनीसंज्ञार्थं चोत्तरयोरपि ।

१३. त्वं सोम क्रतुभिः सुक्रतुर्भूरित्येताम् ।

१४. पिन्वन्यपो मरुतः सुदानव इति ।

१५. जनिष्ठा उग्रः महसे तुरायेत्यस्य सूक्तस्य षष्ठ्यं शस्वाह्वय
निविदं शंसेत् । षट् शस्वेत्यनुवाद आहावविधानार्थः । निविदं
वक्ष्यति । प्रथमा निविन्मरुत्वतीयस्येति ।

१६. अस्मिन्सूक्ते मदान्मदा मोदैवेति प्रथमः प्रतिगरो भवति ।
तस्य प्रथमायामध्वर्युः सक्तन्मद्वत्पत्यागृणातीति (१६. ३) श्रुतेः ।
होदप्रत्ययः प्रतिगर इति कथितः ।

१७. विषमर्चानां सूक्तानामेकयाभ्यधिका^१ अर्धाः शस्वा
निविदं दध्यात् ।

१८. समसङ्ख्याका ऋचो येषां सूक्तानां तानि समर्चानि । तेषां
मध्ये निविदं दध्यात् ।

१९. त्वचानां निविद्धानानामेकां शस्वा निविदं दध्यात् ।

२०. यदा सूक्तविवृद्धिः पञ्च सूक्तानि मरुत्वतीये शस्यन्त
इत्येवमादिका भवति तदान्ये सूक्ते निविदं दध्यात् यथोक्तेन प्रकारेण ।

२१. तुशब्दः सूक्तविवृद्धावित्यस्यानुकर्षणार्थः ।

१ C ०भ्यधिकानां ; in marg. विषमसंख्याका ऋचो येषां तेषां ।

२२. तृतीयसवने यानि सूक्तानि निविद्धानानि तेषामुत्तमाः परिशिष्य निविदो दध्यात् । एकैकां^१ सूक्तस्यसूक्तस्योत्तमामित्यर्थः ।

२३. वियतं विलम्बितं पच्छः पदंपदमवखण्ड्यानेन^२ धर्मेण निविदः शंसति ।

२४. उत्तमे निवित्पदे प्रणवः कार्यः ।

२५. अष्टौ सूत्राणि परिभाषारूपाण्युक्तानि । अथेदानीं क्रमप्राप्तमुच्यते । जनिष्ठाउग्रीयस्य षष्ठां यः शेषस्तमुत्तमावर्जं शस्त्वा तत् आह्वयोत्तमया परिधाय परिसमाप्य शस्त्रम् ।

२६. उक्थवीर्यं रूपमनुरूपमित्येवमादिकं जपित्वा ये त्वाह्नित्ये मघवन्नवर्धन्निति जपति ।

२०.

१. रथन्तरमिति साम्नो नामधेयम् । तन्निष्केवल्यस्य शस्त्रस्य स्तोत्रं भवति । आरम्भप्रयोजनं योन्यनुशंसनम् ।

२. बृहद्वा पृष्ठं निष्केवल्यस्य स्तोत्रं भवति ।

३. अभि त्वा शूर नोनुमः । अभि त्वा पूर्वपीतय इति स्तोत्रि-यानुरूपौ यथासङ्घेन । प्रथमः स्तोत्रियो द्वितीयो ऽनुरूप इति । रथन्तरस्येत्यनुशंसनसंबन्धेन षष्ठी ।

४. स्तोत्रियानुरूपौ प्रगाथाविति वर्तते । प्रगाथग्रहणं सर्वत्र धर्मविशेषप्रतिपादनार्थम् ।

५. यद्वावान पुरुतमं पुराषालिति धाय्या । असंयोगविहित-
त्वादुभयत्र । धाय्येति संज्ञा शास्त्रसंख्यवहारार्था ।

६. इह प्रगाथग्रहणं वृचार्थम् ।

७. उभयं ष्टणवच्च न इति बृहत्पचे बृहत्सान्नः प्रगाथो भवति ।

८. इन्द्रस्य नु वीर्याणि प्र वोचमित्येतत्सूक्तं रथन्तरपृष्ठे
सति भवति ।

९. तसु घृहि यो अभिभूत्योजा इति बृहत्पृष्ठे सति सूक्तं भवति ।

१०. नीचैस्तरामित्यर्थः ।

११. सूक्तस्थाष्टावृचः शस्त्रेन्द्रो देवः सोमं पिबत्वित्यादिका
निविद्भवति । द्वितीया निष्केवल्यस्येति वचनात् । तस्याश्च निविदो
ऽनन्तरमान्नायपाठे सम्रालसीत्येवमादिकं तदिह जपत्वेन चोदितम्^१ ।

१२. पिबा सोममिन्द्र मन्दतु लेत्यादिकया विराजा यजति ।

२१.

१. उभे बृहद्रथन्तरे सामनी यस्य स उभयसामा सोमः । स
एव केनचित्प्रत्यक्षादिना विशेषेण रथन्तरपृष्ठो बृहत्पृष्ठो वाभिधीयते ।
तत्र तावद्रथन्तरपृष्ठे यो विशेषः स उच्यते ।

२. यः सूक्तात्पूर्वः प्रगाथ उक्तः पिबा सुतस्य रश्मिन् इत्येव-
मादिस्तमपनीय तस्मिन्नेव स्थाने बृहतो योनिं शंसति । त्वामिद्धि
हवामह इति यदधूढं साम गीयते^२ सा तस्य साम्नो योनिरित्युच्यते ।

१ B C जपित्वेन चोदि० C (in marg.) जपित्वानुचो० । २ C (in marg.)
यदिदं instead of यदधूढं and गीतं यथा instead of गीयते ।

३. क्वचित्प्रदेशविशेषे बृहति गीयमाने बृहत्पृष्ठः सोम इत्युच्यते । तत्र बृहत्पृष्ठे यः सूक्तात्पूर्वः प्रगाथ उभयं गृणवच्च न इत्येवमादिकस्तमुद्धृत्याभि त्वा शूर नोनुम इत्येवमादिकां रथन्तरस्य योनिं शंसति ।

४. यदेतद्योन्यनुशंसनमुक्तमेतदुत्तरासु संस्थासु । प्राकृतामग्निष्टोमसंस्थां सुक्ता । अन्यासु सामप्रगाथादूर्ध्वं भवति । सामप्रगाथो नोत्सृज्यत इत्यर्थः ।

५. यदेतदुक्तं सामप्रगाथमुद्धृत्यानुद्धृत्य वा रथन्तरादेः शंसनमेतद्योन्यनुशंसनमित्याचक्षते याज्ञिकाः ।

६. बृहद्रथन्तरयोरेव योनिमनुशंसेन्नान्यत्रेत्येवमाह कौषीतकिः । कौषीतकिग्रहणं विकल्पार्थम् । इति ह स्माहेत्यतिरिक्तवचनादयमेवाभौष्टः पञ्चः सूत्रकारस्य इति ज्ञायते । तथा च श्रुतिः यत्रतु क चैते सामनी इत्यारभ्यान्नातैव ।

७. परिमितं शस्यमस्मिन्प्राकृते ऽग्निष्टोमे । सो ऽयमेवंरूपः । प्रगाथे शस्यमाने योन्यां चातिरिच्यते । तस्मात्प्रगाथमुद्धरति । परिमितशस्यता श्रौता । स वा एषो ऽग्निष्टोम आज्यप्रभृत्याग्निमास्तान्तो यच्छस्यं त्रीणि षष्टिशतान्यृचां संपद्यत इति (कौ० ब्र० १६. ९) । सा न शक्यते बाधितुम् । तस्मात्प्रगाथमुद्धरति ।

८. तादर्थ्याय चतुर्थ्या निर्देगादाहावेन सहावृत्तिर्नाग्ने सिद्धा भवति ।

९. प्रकरणान्निष्केवल्यनिविदि शस्तायां होत्रे वरो देयः । स चाश्वः श्रेष्ठः । वरो वा । गौरित्यर्थः ।

२२.

१. वामदेवाख्यं साम मैत्रावरुणशस्त्रस्य स्तोत्रं भवति ।
२. कया नश्चित्र आ भुवदिति स्तोत्रियः । कया त्वं न
ऊत्येत्यनुरूपः ।
३. कस्तमिन्द्र त्वावसुमिति साम्नः प्रगाथो भवति ।
४. सद्यो ह जातो वृषभः कनीन इत्येतत्सूक्तं सामप्रगाथादन-
न्तरमाह्वयं शंसेत् ।
५. द्वितीयमेतत्सूक्तं मैत्रावरुणस्य ।
६. उग्रन्नु षु णः सुमना उपाके याज्यामेतां करोति ।

२३.

१. नौधसमिति साम । तद्ब्राह्मणाच्छंसिनः शस्त्रस्य रथन्तरपृष्ठे
सोमे सति स्तोत्रं भवति ।
२. बृहतृष्ठे सोमे श्वैतं साम ब्राह्मणाच्छंसिनः स्तोत्रं भवति ।
तत्संबन्धेन शस्त्रव्यवहारार्थं ह्यान्दोग्यमप्युक्तम् ।
३. तं वो दस्ममृतीषहम् । तत्त्वा यामि सुवीर्यमित्येतौ प्रगाथौ
स्तोत्रियानुरूपौ प्रग्रथनधर्मविशिष्टौ नौधसस्य साम्नो भवतः ।
४. अभि प्र वः सुराधसम् । प्र सु श्रुतं सुराधसमित्येतौ
स्तोत्रियानुरूपौ प्रग्रथनधर्मविशिष्टौ श्वैतस्य साम्नो भवतः ।
५. उभयोः श्वैतनौधसयोरसंयोगविधानात् ।
६. इन्द्रः पूर्भिदातिरद्वासमर्कैरित्येतत्सूक्तं नौधसे साम्नि सति
भवति ।

७. असावि सोमः पुरुहूत तुभ्यमित्येतत्सूक्तं श्यैते सान्नि सति भवति ।

८. उदु ब्रह्माण्णैरत अवस्येत्येतत्सूक्तं समानम् । सामान्तरेष्वपि वचनादृते नोद्धर्तव्यमित्यभिप्रायः^१ ।

९. ऋजीषी वज्री वृषभसुराषालित्येतया यजति ।

२४.

१. कालेयाख्यं सामाच्छावाकशस्त्रस्य स्तोत्रं भवति । तस्मिन्सति शस्त्रमुच्यते ।

२. तरोभिर्वा विददसुम् । तरणिरित्तिषासतीति स्तोत्रिया-
नुरूपौ प्रयथनधर्मविशिष्टौ ।

३. उदिन्वस्येत्येवमादिको हृचः सामप्रगाथः कार्यः ।

४. भूय इद्वावृधे वीर्यायेत्येतत्सूक्तं शंसेत् ।

५. इमाम् षु प्रभृतिं सातये धा इत्येतत् द्वितीयं सूक्तं शंसेत् ।

६. पिवा वर्धस्व तव घा सुतास इत्येतया यजति ।

२५.

१. इत उत्तरं यद्वक्ष्यामस्तच्छस्त्रेषु भवतीति वेदितव्यम् ।

२. प्रायेण बाङ्गल्येन अथथासमान्नातं यदृग्जातं भवति तदुच्यते ।

३. वृहती षट्त्रिंशदक्षरा सा पूर्वान्नायक्रमेण । ककुब्बान्नाय-
क्रमेण पूर्वस्था मध्यमेन द्वादशाक्षरेणाष्टाविंशत्यक्षरा । सतोवृहत्यु-
त्तरा । सतोवृहती चत्वारिंशदक्षरा । यस्याः प्रथमतः तृतीयौ द्वादशा-
क्षरौ द्वितीयचतुर्थावष्टाक्षरौ सा चेद्वृहत्याः ककुभो वान्नायक्रमे-
णोत्तरा तमेवंरूपं वृचं प्रगाथ इत्याचक्षते याज्ञिका नान्यम् ।

४. बार्हतः प्रगाथ इत्युच्यते । वृहत्यां पूर्वस्थां सत्याम् । पुरस्ता-
द्बृहत्यादिविकाररूपायामपि सतोवृहत्यामुत्तरस्यामिति स्थितम् ।

५. काकुभः प्रगाथो भवति ककुभि पूर्वस्थां सतोवृहत्यां
द्वत्तरस्थां विपरीतादिविद्यतायामपि ।

६. वृहतीं सकलां शस्त्वा तस्या एवोत्तमं पादं प्रत्यादाय पुनः
शस्वेत्यर्थः ।

७. उत्तरस्या चक्षः प्रथमेन पादेन सह संधानं कृत्वावसाय ।

८. उत्तरस्या इति वर्तते । उत्तरस्या द्वितीयेन पादेन प्रणवं
कृत्वा ।

९. तं द्वितीयं पादं प्रत्यादाय तृतीयेनावसाय ।

१०. द्वितीयस्या उत्तमेन प्रणौति ।

११. द्वे तिस्रः करोतीति^१ यास्त्रिस्र उक्तास्ता एवं भवन्ति ।
वृहती पूर्वा भवति । सोपपदा निरूपपदा वा^२ । उत्तरे ककुभौ
भवतः । एवं तिस्रो भवन्ति ।

१२. उक्तः प्रगथनधर्मः । एष वृहद्रथन्तरयोः प्रगाथस्थयोरनु-
शंसने भवति ।

१३. होत्रकाणामप्येष एव स्तोत्रियानुरूपयोः प्रग्रथनधर्मा भवति यत्रैते बृहद्रथन्तरे पृष्ठे प्रगाथस्ये प्रगाथारूढे भवतः । यत्र पुनरप्रगाथारूढे बृहद्रथन्तरे तत्र नायं होतुर्धर्मा न होत्रकाणाम् । ननु मैत्रावरुणस्य गायत्रौ स्तोत्रियानुरूपौ तत्र प्रगाथाभावाद्दोत्रकाणामिति बद्धवचनं न युज्यते । उच्यते । पूर्वकारिवशात्कचित्प्रग्रथनक्रियात्रापि भवत्येव । तदर्थं बद्धवचनं होत्रकाणामिति । होतुर्बृहद्रथन्तरे पृष्ठे प्रगाथस्ये होत्रकाणामपि प्रग्रथनकारणे भवतो वचनात् ।

१४. सर्वत्र पृष्ठनिरपेक्षो यज्ञायज्ञीयस्यायं ककुप्कारधर्मः ।

१५. इन्द्रनिहवसंज्ञकस्य ब्राह्मणस्यत्यसंज्ञकानां च सर्वत्रायं ककुप्कारधर्मः ।

१६. अत उक्तेभ्यो ऽन्यत्र बार्हतानां प्रगाथानां धर्म उच्यते ।

१७. बृहतीं सकलां शस्वा^१ उत्तमं पादं द्विः प्रत्यादायान्ते ऽवसाय ।

१८. उत्तरस्या ऋचो ऽर्धर्चान्ते प्रणवं कृत्वा ।

१९. यस्मिन्प्रणवः कृतस्तमेव द्वितीयं पादं द्विः प्रत्यादाय तदन्ते ऽवसायोत्तमेन प्रगाथस्यार्धर्चेन प्रणौति ।

२०. एवं क्रियमाणा भवन्तीत्यर्थः ।

२१. काकुभे प्रगाथे धर्मविशेष उच्यते । ककुभं शस्वा तस्य एवोत्तमं पादं प्रत्यादत्ते । तमादाय सतोबृहत्याः प्रथमेन पादेनावसाय द्वितीयेन प्रणौति ।

२२. प्रत्यादत्त इति वर्तते । सतोवृहत्या द्वितीयं प्रत्यादत्ते । तं प्रत्यादाय तृतीयेनावसायोत्तमेन प्रणौति ।

२३. एवं क्रियमाणाः काकुभाः प्रगाथास्तिस्रः ककुभो भवन्ति ।

२४. स्तोत्रियत्वात्कारणादनुरूपत्वाद्वा एतमुक्तं प्रग्रथनधर्मं प्रगाथा लभन्ते । न तु पुनः प्रगाथत्वेनैव कारणेन । ततः सामान्तरुक्थ्ये योन्यनुशंसनादौ च न प्रग्रथनम् ।

२६.

१. इन्द्र नेदीय एदिहीत्ययमिन्द्रनिहवः प्रगाथः । स्तोत्रियत्वं विनापि प्रग्रथनधर्मं लभते ।

२. स्तोत्रियानुरूपत्वरहिता अपि प्र नूनं ब्रह्मणस्यतिरुत्तिष्ठ ब्रह्मणस्यते प्रैतु ब्रह्मणस्यतिरित्येते ब्राह्मणस्यत्याः ककुपकारधर्माः ।

३. द्वाभ्यांद्वाभ्यां पादाभ्यामवसायावसाय पञ्चमेन प्रणवः । इति पङ्क्तीनां शस्यधर्मः ।

४. एतासां यथोपदिष्टानां पञ्चःशंसनं शस्यधर्मः । अचर-पङ्क्तयो^१ निर्जातस्वरूपा द्विपदाश्च । ततस्तयोरसमासनिर्देशः । त्रिष्टु-जगत्योस्तु च्छन्दोविचित्यामनेकविकारक्रियाविशिष्टयोर्लक्षणपाठात् तदीयविकारोपसंग्रहार्थः समासनिर्देशः । न तु षट्पदानां यत्नान्तरात् । अतिजगत्यो ऽपि जगत्य एव । प्रहस्तके शस्त्वस्य तुल्य-न्यायत्वात् ।

५. पूर्वसूत्रोक्तानां द्वितीयपादश्चतुर्थपादश्च सप्रणवो भवति । चतुर्थवचनं पञ्चपदानां त्रिष्टुब्जगतीनां द्वितीयचतुर्थान्तेषु प्रणव-
क्रियार्थम् । यस्तु पञ्चपदानां शस्यविधिर्वक्ष्यते स त्रैष्टुभे प्राये जागते
वेति^१ । विशिष्टत्रैष्टुभजागतप्रायादन्यत्र यास्ता उच्यन्ते । स भ्रातरं
वरुणमग्न आ वदत्स । एवेन्द्राग्निभ्यामहावि हव्यम् । आ यः पप्रौ
भानुना रोदसी उभे । विश्वासां गृहपतिर्विश्रामसि । त्वेषं^२ शर्धं
न मारुतं तुविष्वणिः । समिन्द्रेरय गामनद्वाहम् । युवं ह्यप्रराजा-
वसीदतमिति । अथ पङ्क्तयः । वृहद्भिरे अर्चिभिः । सद्यश्चिद्यस्य
चर्क्षतिः । नमोवाके प्रस्थिते अध्वरे नरा । षष्टिं सहस्राश्वस्या-
युतासनमिति । ननु त्रिष्टुभ एता न पङ्क्तयः । कुतः । चत्वारो
ऽष्टाचराः पादा एकश्च द्वादशाचर इति त्रिष्टुब्धिकारे विधानात् ।
उच्यते । सत्यम् । किं तु कन्दोऽनुक्रमणां षष्टिं सहस्राश्वस्यायुतासन-
मित्येतस्याः पङ्क्तवचनात् । अथैकविंशती द्वाविंशती चतुर्विंशती च पङ्क्तय
इति । तस्मात्पङ्क्तिशंसनमेतासां शस्यम् । तव त्वं नयं नृतोप इन्द्रे-
त्यतिच्छन्दाः । अग्ने तमद्येत्याश्वतसः पदपङ्क्तयः । षष्ठी चाचर-
पङ्क्तिः । अच्छा नो मित्रमह इति शक्वरी । ता मे अश्विनेति
वृहती । एता अर्धर्चगः पञ्चपदाः ।

६. पच्छस्त्रिष्टुब्जगतीनामिति वर्तते । सप्रणवो द्वितीयश्च चतुर्थ-
श्चेति च । विशेषस्त्यते । यास्तु पञ्चपदास्त्रैष्टुभे प्राये जागते वा ।
त्रैष्टुभेषु जागतेषु वा सूक्तेष्वित्यर्थः । तासामपुनःपदानां पञ्चपदाना-

१ C भवति instead of वेति । २ C स हि शर्धं । ३ B पङ्क्तिशंसम् C (sec. h.) एतासां शस्यम् A B C (orig.) शस्यम् ।

मुत्तमोपोत्तमौ^१ समस्य प्रणुयात् । पुनःपदानां तु यत्र पुनःपदम-
 भ्यासरूपं परुच्छेपस्य शीलं स्यान्मध्ये ऽन्ते वा तौ पादौ तत्र सदृशेन
 समस्येदेकतां नयेत् । यतो न पदेन पुनःपदस्य विप्रयोगो ऽस्ति ।
 लोके ऽप्यहो दर्शनीयाहो दर्शनीयेत्यभ्यासस्य विप्रयोगादर्शनात् ।
 त्रैष्टुभजागतप्राये गताः पञ्चपदा उच्यन्ते । उद्गातेव शकुने साम
 गायसि । अयं चक्रमिषण्णत्सूर्यस्य । अध श्वेतं कलशं गोभिरक्तमा-
 पिष्यानम् । कथा दाशेम नमसा सुदानून् । इति चिन्नु प्रजायै
 पशुमत्यै । अभि न इला यूथस्य माता । प्रैष स्तोमः पृथिवीमन्त-
 रिक्षम् । बृहद्वयो बृहते तुभ्यमग्ने । स त्वं दक्षस्यावृको वृधो भूः ।
 अग्निमग्निं वः समिधा दुवस्यते । अभि प्रयांसि सुधितानि हि
 ख्यः । त्वं शतान्यव शम्बरस्य । नूनो रयिं रथ्यं चर्षणिप्राम् । सं वां
 शता नासत्या सहस्रा । याः प्रवतो निवत उद्वतः । इति त्वाग्ने
 वृष्टिह्वयस्य पुत्राः । इत्यासां शस्यम् ॥ उद्गातेव शकुने साम गायसि
 ब्रह्मपुत्र इव सवनेषु शंससोऽ वृषेव वाजी शिशुमतीरपीत्या सर्वतो
 नः शकुने भद्रमा वद विश्वतो नः शकुने पुण्यमावदोऽ एवमाद्यु-
 दाहरणम् ॥ कथा दाशेम नमसा सुदानून् । इति चिन्नु प्रजायै
 पशुमत्यै । सं वां शता नासत्या सहस्रा । एतासां द्वितीयतृतीयौ
 पादौ समस्य प्रणुयात् । तत्र पुनःपदत्वात् । यासां तु न पुनःपदं
 तत्रोत्तमावपुनःपद इत्यनेन तुल्यं शस्यम् ।

७. अपुनःपदे सति पञ्चपदाशस्ये उत्तमोपोत्तमौ समस्येत् ।

८. याः षट्पदाः पुनःपदास्तासामयं शस्यधर्मः । सर्वप्रकाराणां

षट्पदानां पादद्वयेनावसानं कृत्वा पुनस्तथैव ततो द्वाभ्यां प्रणौति
उभे यदिन्द्र रोदसी इत्यादि^१ ।

९. अपुनःपदानां षट्पदानामयं शस्यधर्मः । द्वाभ्यामवसानमेकेन
प्रणवः । पुनरप्येवमेव । अत्रोदाहरणम् । अवितासि सुन्वतो वृक्त-
बर्हिष इति ।

१०. यासु षट्पदास्त्रिष्टाचरौ तृतीयषष्ठौ भवतस्तत्रायं शस्यधर्मः ।
ततस्तव स्वादिष्टा तच्छम्योरा वृणीमह इत्यर्धर्चशः ।

११. सप्तपदानामयं शस्यधर्मः । एकेनावसानं ततो द्वाभ्यां प्रणवः
पुनर्द्वाभ्यामवसानं ततो द्वाभ्यां प्रणवः । अष्टपदानामर्धर्चशः शस्यम् ।
विशेषानुपदेशात् ।

१२. रात्रिपर्यायान्वक्ष्यति । प्रथममध्यमोत्तमभेदेन । तत्र
गायत्राणां स्तोत्रियानुरूपाणां शंसितारः प्रथमान्यादानभ्यस्यन्ति ।

१३. मध्यमेषु रात्रिपर्यायेषु गायत्राणां स्तोत्रियानुरूपाणां
मध्यमान्यादानभ्यस्येयुः ।

१४. गायत्राणां स्तोत्रियानुरूपाणामुत्तमान्यादानभ्यस्येयुः । अथ
यत्प्रथमेषु पर्यायेष्वित्येवमुपक्रम्य श्रुतौ (१७. ८) सर्वमभिहितम् ।

१५. वाग्बद्ध उक्तेन सह विकल्पार्थः । अर्धर्चशो वा प्रातःसवनं
शंसेत् । विकृतच्छन्दस्कमपि ।

१६. इतरयोरपि सवनयोः प्रगाथवर्जितान्स्तोत्रियानुरूपान्वा-
र्धर्चशः शंसेत् ।

२७.

१. शस्त्रेष्वित्यधिकारो ऽनुवर्तते । शस्त्रेषु त्रिपदैव गायत्री द्रष्टव्या । न च्छन्दोविचित्युक्ता विशेषा ग्राह्याः ।

२. ३.^१ उष्णिगपि त्रिपदा शस्त्रेषु । पुरउष्णिगपि ।

४. प्रकारत्रयस्यापि तुल्यताप्रतिपादनार्थमुक्तम् । परस्परमेता-
सामभेद इति ।

५. त्रिपदैव । एकादशाक्षरैः पादैरिह लक्षणोपदेशात् । ततो यद्यपि दशाक्षरास्तयः पादा इति च्छन्दोविचित्यां शुधी ह्वं विपि-
पानस्याद्रेरित्युपदेशे पच्छः शस्यम् । अक्षरपङ्क्त्युपदेशे पच्छः शस्यम् ।
अक्षरवैराजोपदेशे ऽर्धर्चमः । अन्यत्र विकल्पः^१ ।

६. उत्तरा या विराट् सा चतुष्पदा भवति ।

७. चतुष्पदेति वर्तते ।

८. चतुष्पदैव ।

९. चतुष्पदैव ।

१०. चतुष्पदैव । तेन दशमे ऽङ्गि तव स्वादिष्टेति शस्यते ।
चतुष्पदैवानुष्टुप् । न षट्पदेति कृत्वा । सत्यपि च्छन्दोविचित्या-
मुदाहरणोपदेशे ।

११. चतुष्पदैव ।

१२. पङ्क्तेः पञ्च पादा भवन्ति ।

१३. षड्वा सप्त वातिच्छन्दसां पादा भवन्ति । एवंरूपाणा-

मेव षष्ठे ऽहनि याज्याप्रतिषेधो लक्षणविधानात् । प्रायिकं च लक्षण-
मन्यत्र श्रुतिवचनात् ।

१४. आम्नायसिद्धत्वादस्या अष्टपदावचनमन्यासामष्टपदानां
संभवे सति सप्तपदावच्छस्यम् । अन्यैस्त्रिभिः प्रणवः ।

१५. स्तोत्रियानुरूपत्वे ऽपि पच्छःश्रयार्थं वचनम् । द्विर्द्विपदा
च्छः समामनन्तीति च्छग्धर्मं ऽपि स्तोत्रियानुरूपयोर्द्व्यः पादद्वय-
रूपमनुग्रंसनमन्यत्रापि^१ ।

१६. त्रिपदा गायत्रीत्येवमादिषु द्वौ द्विपदाया इत्येवमन्तेषु
च्छन्दःसु ये पादास्ते ऽष्टाचराः प्रायेण भवन्तीत्ययमुत्सर्गः । प्रायेणैतिवच-
नाद्यच्छन्दस्काः पादा बहवो भवन्ति तदीयमेव शस्यं व्यवतिष्ठत इति ।

१७. जगत्याः प्रायेण द्वादशाचराः पादा भवन्ति । द्वादशाचर-
वाङ्मल्ये^२ जगतीवत्पच्छःशस्यं यथा स्यादिति सूत्रारम्भः ।

१८. उष्णिगृहृत्योस्तृतीयौ द्वौ पादौ द्वादशाचरौ भवतः ।
शेषा अष्टाचरा उत्सर्गात् ।

१९. द्वादशाचराधिकारो ऽशुवर्तते । चतुष्पदा सतोवृहतीत्यु-
क्तम् । तस्याः प्रथमतृतीयौ द्वादशाचरौ भवतः । शेषावष्टाचरावुत्सर्गात् ।

२०. ककुप्त्रिपदोक्ता । तस्या मध्यमः पादो द्वादशाचरः । इत-
रावष्टाचरावुत्सर्गात् ।

२१. पुरउष्णिगपि त्रिपदोक्ता । तस्याः प्रथमः पादो द्वादशाचरः ।

२२. त्रिष्टुविराजोरेकादशाचराः प्रायेण पादा भवन्ति । पूर्वा
विरालेवोपादीयते^३ ।

२३. चतुष्पदोत्तरा विरालित्युक्तम् । तस्या^१ उत्तरस्या विराजो दशाक्षराः पादा भवन्ति ।

२४. तामुत्तरां विराजं याञ्जिका अक्षरपङ्क्तिरित्यप्याचक्षते । अप्यक्षरविराजम् ।

२५. पदपङ्क्तिर्नाम गायत्रीविकारः । सा पञ्चभिः पादैः पञ्चाक्षरैर्भवति^२ । इन्द्र जुषस्व प्र वहेत्यस्य स्तोत्रियस्य प्रत्यृचं नवनवाक्षराणि वाचःस्तोत्रे ऽपि परिहार्याणीत्येवमर्थः किल सूत्रारम्भः । त्रिष्टुभिराजोरिष्टं तौ^३ ताः पञ्चविंशत्यक्षरा इति ।

२६. न केवलं द्वादशाक्षरा जगत्याः पादाश्चत्वारः^४ । क्वचित् षलप्यष्टाक्षरा भवन्ति । सर्वस्यास्य च्छन्दोविचित्यामुपदिष्टस्योपदेशः शंसितुरसंमोहार्थः संक्षेपेणोपदिष्टः ।

२७. गायत्र्यादौ छन्दस्येकेन द्वाभ्यां वोनके तच्छन्दस्कैव निवृत्ताख्या ऋग्भवति ।

२८. एकेन द्वाभ्यां वाक्षराभ्यामतिरिक्ते तच्छन्दस्कैव भुरिक्-संज्ञा भवति । शस्याविकारार्थं^५ वचनम् ।

२९. संपाद्यं यच्छन्दः श्रुतिवचनात् । यथा । तन्नानाछन्दस्यानां सहस्रंसहस्रं बृहत्यः संपद्यन्त इति । यथा सहस्रं च पञ्चदश चानुष्टुभः स्युस्तथैतदहः संपादयेदित्येवमादि । संपाद्यस्य च्छन्दसश्चतुर्थभागेनाहार्यस्य संपाद्यादितरस्य ऋचः संमिताः समानसङ्ख्यामिताः । तस्याहार्यस्य चतुर्थभागेन संपन्ना भवन्ति । तद्यथा ।

१ C om. चतुष्पद • तस्या । २ A ins. before इन्द्र पङ्क्तिर्वचनात् । ३ This passage seems doubtful. C reads •विराजारिष्टं । ४ B om. चत्वारः । ५ B •धिकारः ।

वृहत्यां संपादयितव्यायां नवभिर्गायत्रीभिः षड्वृहत्यो भवन्ति ।
तथा नवभिरुष्णिग्भिः सप्त वृहत्य इत्येवमादि योज्यम्^१ ।

३०. गायत्र्युष्णिग्हाविति त्रिपात्साख्यात्समासः^२ । अनुष्टुब्बृह-
त्याविति चतुष्पात्सामान्यात्^३ । त्रिष्टुब्जगत्याविति च । आनुपूर्व्यं
छन्दसामिति च्छन्दसश्छन्दसश्चत्वारिंशत् चत्वारिंशत् महत्वतीय
इत्यत्रोपयोगः^४ । चतुर्विंशत्यचरादीनां चतुरन्तराणामिति वच-
नान्मा^५ प्र गामेत्येवमादीनामत्रानादरो ऽनुपयोगात् ।

द्विरभ्यासो ऽध्यायपरिसमाप्तौ शिष्टाचारस्तदाचरणं चायुष्यमिति ।

इति शाङ्खायनसूत्रभाष्ये सप्तमे
ऽध्यायः समाप्तः ।

शाङ्खायनकसूत्रस्य समं शिष्यहितेच्छया ।

वरदत्तसुतो भाष्यमानर्तृथो ऽकरोन्नवम्^६ ॥

१ C om. योज्यम् । २ C समासस्त्रिपात्सामान्येन । ३ B समानेन । ४ C
उपयोगि । ५ ऋम्वे० १०. ५७. १ । ६ om. in A (B?) ।

अथ अष्टमो ऽध्यायः ।

—००:००:००—

१०.

१. होत्रकशस्तान्तं माध्यन्दिनमपि सवनं परिसमाप्य यथा मध्यन्दिनाय प्रसृप्ताः पश्चिमेन सदोद्वारेणैवमूर्ध्वं मध्यन्दिनात्प्रसर्पन्ति ।

२. आदौ प्रारम्भे तृतीयसवनस्यादित्यग्रहेण यज्ञं कुर्वन्ति । तद्यदादित्यग्रहेण तृतीयसवनं प्रतिपद्यत इति (कौ० ब्रा० १६. १) श्रुतेः ।

३. आदित्येभ्यो ऽनुब्रूहीत्येवमध्वर्युणोक्तो यदर्थं तस्य ।

४. आदित्यानामवसा नूतनेनेत्यादित्यग्रहस्य पुरोनुवाक्या । त्रिष्टुभमादित्यग्रहस्य पुरोनुवाक्यामन्वाहेति (१६. १) श्रुतेः ।

५. होता यच्चदादित्याग्निप्रयधान इत्येवमादिकः प्रैषो भवति । अस्मै सुन्वते यजमानायेत्यस्य विकारेषूहः ।

६. आदित्यासो अदितिर्मादयन्तामित्येतया यजति । त्रिष्टुभा यजतीति श्रुतेः ।

७. आदित्यग्रहसंबन्धनीमाङ्गति^१ ह्यमानां होता नेचते । नापि ग्रहशेषं भक्षयति ।

८. लाघवार्यं प्रसङ्गेनेहैवोक्तम् । सावित्रग्रहे वीक्षणमाङ्गतेः^२ प्रतिषिध्यते । भक्षणं च ग्रहशेषस्य ।

९. आर्भवाख्येन पवमानेन स्तुते कृन्दोगैः मनोतादीलान्तं पशुकर्म कृत्वा । तद्यथा । मनोतासूक्तं प्रधानयागः सवसाहोमो

वनस्पतिः खिष्टकृदिलामार्जनं चेत्येतत्पशुकर्म^१ कृत्वातः पुरोलाग्नैः
सवनीयैश्चरन्ति । इत्ययं पदार्थक्रमः । अथ स्तुते पवमाने पशुना
चरन्तीत्येवमादि प्रदर्शितं श्रुतौ ।

२.

१. तृतीये धानाः सवने पुरुष्टुतेति सवनीयपुरोलागानां
पुरोनुवाक्या भवति । होता यच्चदिन्द्रं हरिवानित्येवमादि यथा-
समान्नातं यथासवनं वितारयति । तेनैव यजतीत्युक्तम् ।

२. अग्ने तृतीये सवने हि कानिष इति खिष्टकृतः पुरोनु-
वाक्या भवति । प्रैषो याज्या च पूर्वोक्ता ।

३. इहोप यात शवसो नपात इत्युन्नीयमानसूक्तं भवति ।
वामदेव्यास्तृतीयसवन उन्नीयमानेभ्यो ऽन्वाहेति श्रुतेः ।

४. होता यच्चदिन्द्रं तृतीयस्य सवनस्य ऋभुमतो विभुमतो
वाजवत इत्येवमादिकः प्रैषो भवति ।

५. इन्द्र ऋभुभिर्वाजवद्भिः समुचितमित्येतया होता यजति ।

६. इन्द्रावरुणा सुतपाविमं सुतमित्येतया मैत्रावरुणो यजति ।

७. इन्द्रश्च सोमं पिबतं बृहस्पत इत्येतया ब्राह्मणाच्छंसी यजति ।

८. आ वो वहन्तु सप्तयो रघुष्यद् इत्येतया पोता यजति ।

९. अमेव नः सुहवा आ हि गन्तनेत्येतया नेष्टा यजति ।

१०. इन्द्राविष्णू पिबतं मध्वो अस्तेत्येतयाच्छावाको यजति ।

११. इमं स्तोममर्हते जातवेदस इत्येतयाग्नीध्रो यजति ।
अन्धस्वत्यो मदत्यः पीतवत्यो जगत्यो याज्या इत्येतासु श्रुत्युक्तं
यथासंभवं लिङ्गम् ।

१२. अयालग्नीदित्येवमादि यदिह नोक्तं तत्रातःसवनेन
समानं द्रष्टव्यम् ।

१३. वक्ष्यमाणस्यावध्यर्थानुवादः ।

१४. पुरोलाशस्य परिवापमिश्रस्येति । परिवापः सारस्वतं^१
दधि । तेन मिश्रस्य पुरोलाशस्य त्रींस्त्रीन्पिण्डानत्र पितर इत्येव-
मादिना मन्त्रेण । प्रतिपिण्डं मन्त्रमावर्तयन्ते । नाराशंसानां सन्नानां
चमसानां यथाचमसं चमसिनो दक्षिणत उपास्यन्ति । औपासनां-
स्तृतीयसवन उपास्यन्ति पितृनेव तन्प्रीणन्तीति (१६.१) श्रुतेः ।

३.

१. देवाय सवित्रे ऽनुब्रूहीत्यध्वर्युणोक्तः ।

२. यदर्थं प्रेषितस्तस्याभूद्देवः सविता वन्द्यो नु न इति पुरो-
नुवाक्या भवति ।

३. होता यच्चद्देवं सवितारं परामिवां साविषदित्येवमादिकः
प्रैषो भवति । अस्मै सुन्वते यजमानाय तस्य विकारेषु यथार्थमूहः ।

४. दमूना देव इत्येवमादिकया यजति । त्रिष्टुभं सावित्रग्रहस्य
पुरोनुवाक्यामनूच्य जगत्या यजतीति (१६.२) श्रुतत्वात् ।

५. सावित्रग्रहानन्तरं वैश्वदेवं शस्त्रं वक्तव्यम् । तत्रसङ्गेनाहाव-
माह । अध्वर्यो शोशोसावो ३ इत्ययमाहावः शस्त्रादौ तृतीयसवने ।
वैश्वदेवाग्निमाहृतयोरित्यभिप्रायो ऽग्निष्टोमे शस्त्रान्तरस्यासम्भवात् ।
सन्ति च संस्थान्तरेषु उक्त्याख्यानि शस्त्राणि तृतीयसवन एव ।
तेषामप्याहावो ऽयमिष्यते तदर्थं सोक्त्य इत्याह ।

६. तृतीयसवने ऽन्तःशस्त्रं प्रातःसवनिक आहावः । पूर्वसूत्रो-
क्तेषु शस्त्रेषु शोसावो इत्ययं भवति ।

७. तृतीयसवने प्रातःसवनिकः शस्त्राधिकारश्चानुवर्तते । न
चान्तःशस्त्रमिति^१ । षोडशप्रभृतौ च तृतीयसवने १ शस्त्रादावन्तर-
विशेषेण प्रातःसवनिक आहावो भवति ।

८. तत्सवितुर्वृष्णीमहे ऽद्या नो देव सवितरित्येतौ त्वचौ प्रति-
पदनुचराख्यौ वैश्वदेवाख्यस्य शस्त्रस्य भवतः । वैश्वदेवाधिकारो घृतस्य
यजेत्युक्त इति यावत् ।

९. अभूदेवः सविता वन्द्यो नु न इति सावित्रं सूक्तं सनिवित्कं
शंसेत् । सावित्रं शंसतीति (१ ६. ३) श्रुतत्वात् ।

१०. एकया चेत्येवमादिकां शंसति । वायव्यां शंसतीति श्रुत-
त्वात् । श्रुत्युक्ता चास्याः शास्त्रसंख्यवहारार्था वायव्येति संज्ञा द्रष्टव्या ।

११. प्र द्यावा यज्ञैः पृथिवी ऋतावृधेत्येतद्द्यावापृथिवीयाख्यं
सूक्तं सनिवित्कं शंसेत् । द्यावापृथिवीयं शंसतीति श्रुतत्वात् ।

१२. अस्मिन्सूक्ते मदशब्दवानध्वर्युणा प्रतिगरः कार्यः । तस्मिन्-
ध्वर्युर्मदप्रत्यागृणातीति श्रुतेः । श्रुत्यनुकरणार्थं च सूत्रमसम्भोहाय ।

१३. सुरूपकृन्नुमूतय इत्येतां शंसेत् । एकाग्रहणं सूक्तनिवृत्त्यर्थम् । एकेति प्रथमानिर्देशः संज्ञाभिप्रायेण । सुरूपकृन्नुमित्येषैवास्याः शास्त्रसंबन्धवहारार्था संज्ञा भवति ।

१४. तच्चन्नयं सुवृतं विद्वानापस इत्येतत्सूक्तमार्भवाख्यं सनिवित्कं शंसेत् । आर्भवं शंसतीति श्रुतत्वात् ।

१५. अयं वेनश्चोदयत्पृश्निगर्भा इत्येका । येभ्यो माता मधुमत्पिन्वते पय इत्येका । एवा पित्रे विश्वदेवाय वृष्ण इत्येका । एता एकपातिन्यो नाम शंसेत् । अथ वै नामादित्यां बार्हस्पत्यामिति शंसतीति (१६.३) श्रुतत्वात् ।

१६. आ नो भद्राः क्रतवो यन्तु विश्वत इत्यस्य वैश्वदेवाख्यस्य सूक्तस्योत्तमे द्वे ऋचौ शिद्धा निविदं दध्यात् । आनोभद्रीयस्य धर्मविधानसंबन्धानुवादेन शंसनविधिः । वैश्वदेवं शंसतीति श्रुतत्वात् । अवध्यर्थो निविदनुवाद उत्तमाः परिशिष्य तृतीयसवन इति प्राप्तेः ।

१७. आ नो भद्रा इत्येतस्य सूक्तस्योत्तमा वैश्वदेवस्य शास्त्रस्य परिधानीया भवति । तस्या धर्मविशेष उच्यते ।

१८. पच्छो द्विःशंसनमर्धर्चशस्तृतीयं कार्यम् । तस्य द्विः पच्छः परिधानीयां शंसत्यर्धर्चशस्तृतीयमिति श्रुतत्वात् ।

१९. उक्थवीर्यं भूतमसीत्येवमादिकं जपित्वा विश्वे देवाः शृणुतेमं हवं म इत्येतया यजति । षोडशाहावं वैश्वदेवं शंस-

तीति प्रकृत्य तत्सप्तदशविधं भवत्येकादश देवताश्चतस्रो निविद
उक्थवीथं याज्येति (१६.४) श्रुतत्वात् ।

४.

१. घृतस्य यजेत्यध्वर्युणोक्तः घृतं मिमिचे घृतमस्य योनिरि-
त्येतयोपांशु यजति ।

२. सौम्यस्य यजेत्यध्वर्युणोक्तस्त्वं सोम पितृभिः संविदान इत्ये-
तया यजति ।

३. परीज्यार्थम् ।

४. उरु विष्णवित्यादिकयोपांशु यजति । यागत्रये यथा-
संख्यमग्निः सोमो विष्णुरिति देवताः श्रुतिमन्त्रलिङ्गाभ्याम् ।

५. परीज्या सौम्यस्योभयत उपांशुविशिष्टो घृतयागाख्य
आज्यद्रव्यको यागः । एषोऽन्यतरतो^१ वा कर्तव्य उभयतो वेति ।

६. सौम्यं चरुं^२ यागावशेषमाज्यमिश्रं सदो नयन्ध्वर्यवस्तं
होतावेक्ष्य तत्र यत्सर्पिस्तदङ्गुलिभ्यामुपसृशेत् । शाखान्तरात् ।
स्वशाखायां तु हरन्धेतं सौम्यं सदस्तं होता प्रतिगृह्योपनिधत्ते
ऽथास्य सर्पिष्यात्मानं पर्यवेक्ष्याङ्गुलिभ्यां सर्पिरूपसृशतीति (१६.५)
श्रुतिदृष्टैः प्रतिग्रहोपनिधानात्मावेक्षणैः सह विकल्पः ।

७. यत्तदङ्गुलिभ्यां सर्पिरूपसृष्टं तेन चक्षुषी विमार्ष्टि ।

१ A स श्रुत्यन्तरत एकतो वा कर्तव्या, C यागः स श्रुत्यन्तरत एकतो in marg.

२ B यागविशेषं ।

चक्षुष्पा इत्येवमादिना मन्त्रेण संस्कारो ऽपि सन् वचनाद्धोतुर्भवति
न यजमानस्य । तमुद्गाह्यः प्रयच्छतीति वैकल्पिकत्वान्न सूचितम् ।
तथा च कात्यायनः । आज्यमासिच्योद्गात्रे सौम्यं प्रयच्छतीत्याह ।

५.

१. अग्नीत्पात्नीवतस्य यजेत्यध्वर्युणा संप्रेषित आग्नीध्र ऐभि-
रग्ने सरथं याह्यर्वाङ्घ्रितयोपांशु यजति । अथ पात्नीवतग्रहेण
चरन्तीत्युपक्रम्य पात्नीवतस्य श्रुतौ (१ ६. ३) सर्वमान्नातम् ।

२. वषट्कृते आग्नीध्रो ङ्गतशेषमभक्षयित्वा ग्रहपात्रमादाय
पूर्वया द्वारा सदः प्रपद्य वक्ष्यमाणकं करोतीति वाक्यशेषः ।

३. नेष्टा ऋत्विक्तस्य समीपे उत्तरत उपविश्य ।

४. उपस्थे वा नेष्टुरूपविशेत् । अग्नीन्नेष्टुरूपस्यमासौदेति
संप्रेषितत्वात् ।

५. नेष्टुरूपङ्गयस्य इत्युपह्वय नेष्टारं ततः ।

६. तं पात्नीवतं ग्रहं भक्षयित्वापस्यृश्य तत उरोऽभिमर्शनादि
कुर्यात् ।

७. यथेतमिति यथागतं प्रत्येत्य प्रत्यागच्छेत्पूर्वथैव द्वारा ।

६.

१. स्तोत्रवदेतच्छस्त्रमाग्निमारुताख्यमित्यस्वार्थस्य ज्ञापनार्थमे-
तसूत्रम् ।

२. वैश्वानराय पृथुपाजसे विप इत्येतसूक्तं वैश्वानरौयाख्यं

सनिवित्कमाग्निमारुतस्य शस्त्रस्य प्रथमं भवति । वैश्वानरीयं शंस-
तीति (१६.७) श्रुतेः ।

२. आ ते पितर्मरुतां सुन्नमेत्वित्येका । रौद्रीं शंसतीति श्रुतत्वात् ।

४. प्रत्वक्षसः प्रतवसो विरप्तिग्न इति मारुताख्यं सनिवित्कं
सूक्तं शंसेत् । मारुतं शंसतीति श्रुतत्वात् ।

५. यज्ञा यज्ञा वो अग्नय इति स्तोत्रियः । देवो वो द्रवि-
णोदा इत्यनुरूपः । एतौ स्तोत्रियानुरूपौ प्रगाथौ यज्ञायज्ञीयस्य
भवतः । अथ यज्ञायज्ञीयस्य स्तोत्रियानुरूपौ तौ वै मध्ये भिया
एव शंसतीति श्रुतेः ।

६. प्र तव्यसीं नव्यसीं धीतिमग्नय इति जातवेदसीयाख्यं
सनिवित्कं सूक्तं भवति । जातवेदसीयं शंसतीति श्रुतत्वात् ।

७. आपो हि ष्ठा मयोभुव इत्येतास्तिस्त्रः शंसति ।

८. तिस्र इति प्रहृतं पूर्वसूत्रे तत्संदेहनितृत्त्यर्थमेकाग्रहणम् ।

९. देवानां पत्नीरुग्रतीरवन्तु न इत्येते द्वे भवतः ।

१०. राकामहं सुहवां सुष्टुती ऊव इत्येते द्वे भवतः ।

११. अविदद्दृचं मित्रो नवीयानित्येतास्तिस्त्रो ऽचरपङ्क्तिः संज्ञाः
शंसेत् ।

१२. उदीरतामवर उत्परास इत्येताः पैत्रीसंज्ञिकास्तिस्त्र
शंसेत् ।

१३. इमं यम प्रस्तरमा हि सीदेत्येका । मातली कथैर्यमो
अङ्गिरोभिरित्येका । अङ्गिरोभिरा गहि यज्ञियेभिरित्येका ।
एतास्तिस्त्रः शंसेत् । संज्ञाकरणं शास्त्रसंख्यवहारार्थम् ।

१४. खादुष्किलायं मधुमाँ उतायमित्येतास्त्रिषुः खादुष्किलीयाः शंसेत् । संज्ञाकरणमापोहिष्ठीयानां देवानां पत्नीनां राकायाश्चाचरपङ्कतीनां पैत्रीणां यामीनां खादुष्किलीयानां चेत्येवमाद्यर्थम् ।

१५. शाखान्तरात्^१ ।

१६. ययोरोजसा स्कमिता रजांसौत्येवमादिकां शंसेत् । वैष्णुवारुणीं शंसतीति श्रुतत्वात् । विष्णोर्नु कं वीर्याणि प्र वोचमित्येका । तन्तुं तन्वन्नजसो भानुमन्विहीत्येका । वैष्णवीं चाग्नेयीं च शंसतीति (१६. ८) श्रुतत्वात् । एकपातिन्य इति शास्त्रसंबन्धवहारार्थं संज्ञाकरणम् ।

१७. एवा न इन्द्रो मघवा विरप्शौत्येतया परिदध्यात् । ऐन्द्र्या परिदधातीति श्रुतेः । विशेषस्तु शाखान्तरात् ।

१८. उक्थवीर्याख्यं तेजो ऽसि धृष्टिरसीत्येवमादिकमग्निर्जातवेदा इत्यस्या निविदो ऽनन्तरमाह्नातं तज्जपित्वा पाठक्रमात् ।

१९. अग्ने मरुद्भिः शुभयद्भिर्चक्रभिरित्येतया यजति । उक्तानि मरुत्वतीयनिष्कैवल्यवैश्वदेवाग्निमारुताख्यानि शस्त्राणि तेष्वन्यदपि किं चिद्वक्तव्यं । तदर्थमाह ।

१ A स्रशाखात्, B C शाखान्तरात् । C (in marg.) ताः स्रध्वर्युर्नैदत्प्रत्यागृह्णातीति श्रुतत्वात् ।

७.

१. आयनिगदप्रतिषेधार्था निविदां पाठ उत्तरत्र हतस्तत्र या प्रथमा निविद्वा मरुत्वतीयस्य भवतीन्द्रो मरुत्वान्सोमस्य पिव-
त्वित्येवमादिका ।

२. द्वितीया निष्केवल्यस्य भवतीन्द्रो देव इत्येवमादिका ।

३. तृतीयाप्रभृतयो निविदो वैश्वदेवाग्निमारुतयोः सप्त । तत्र
चतस्रो वैश्वदेवे तिस्र आग्निमारुते ।

४. उत्तमा निवित्थोलशिनो भवत्यस्य मदे जरितरिन्द्र इत्ये-
वमादिका ।

५. यावन्ति यस्मिञ्छस्त्रे सूक्तानि तावत्य एव तत्र निविदः ।
एकादश देवतास्यतस्रो निविद इति वैश्वदेवे दर्शनात् सूक्तदेवता-
संयोगाच्च ।

६. वैश्वदेवाग्निमारुतयोरिति वर्तते । वैश्वदेवाग्निमारुतयोः
प्रतिसूक्तं पुरस्तादाहावः ।

७. निविदोनिविदश्च पुरस्तादाहावः ।

८. पुरस्तात्पुरस्तादाहावः । अभ्यधिकाया अपि विह्वतिष्वेकै-
कस्या इति यन्नात् ।

९. सङ्घत्तुर्थीनिर्देशात् ।

१०. प्रत्येकमाहावः । षोलशाहावं वैश्वदेवं शंसतीति (१ ६.४)
श्रुतेः ।

११. प्रत्येकमाहावः । संख्यानियमात् ।

१२. अग्निमारुत एवाधिकारात् । ततो न शस्त्रान्तरे वाचःस्तोमे ऽपि ।

१३. अग्निमारुताधिकारात् । ततो न वैश्वदेवे हयो न विद्वानिति शंसनप्रसङ्गेन ।

१४. पुरस्तादाहावः । अग्निमारुत एवाधिकारात् ।

१५. पूर्ववद्वाख्या ।

१६. तस्मादेना अन्ये शस्त्रे शंसतीति (१६. ७) श्रुतिदर्शनात् । वाचःस्तोमे ऽपि । नान्यत्र शंसनमासाम् । तस्मादाग्निमारुत एव शंसनमाहावश्च ।

१७. पूर्ववद्वाख्या ।

१८. अग्निमारुत एव पुरस्तादाहावः प्रकृतत्वात् । अन्यत्र शंसने सत्यप्याहावो न भवति ।

१९. वियतं विलम्बितं शंसनं वैश्वदेवस्य भवति । तस्मादेनदारतं शंसेद्रमन्ते हास्मिन्पशव इति श्रुतेः ।

२०. अभ्यग्रं द्रुतमाग्निमारुतस्य शस्त्रं भवति आपोहिष्ठीयावर्जम् । एवमेव श्रुतेः । तस्मादेनदभ्यग्रं शंसेदित्याग्निमारुतं प्रकृत्य (कौ० ब्र० १६. ७) तस्मादेनदारतं शंसेदित्यापोहिष्ठीयाः प्रकृत्य ।

२१. अप्सु सोमान्सादयित्वेत्यवध्वर्थमुच्यते । अनुयाजादि शंखन्तं पशुकर्म कृत्वेत्यस्याप्सु सोमसादनेन सह संबन्धो ऽस्तीति ज्ञापनार्थम् । ततो वाजपेथे शस्त्रेभ्य ऊर्ध्वं हारियोजनप्राजापत्य-प्रचारवनस्पतिस्त्रिष्टकदिलाप्सुसोमसादनं ततो ऽनुयाजादि ।

८.

१. हारियोजनेन चरन्तीत्युक्तम् । तस्य हारियोजनस्य तिष्ठा सु कं मघवन्मा परा गा इति पुरोनुवाक्या भवति ।

२. धानाः सोमानामिन्द्राद्धि च पिब चेत्येवमादिकः प्रैषो भवति । अस्मिन्सुन्वति यजमान इत्यत्र द्वियजमानके वज्रयजमानके च विकारे यथार्थमूहो भवति । अनयोः सुन्वतोर्यजमानयोः । एषु सुन्वत्सु यजमानेषु । तस्मै किमरास्थाः^१ ताभ्यां किमरास्थास्तेभ्यः किमरास्थाः । यद्यदचीकमेतां यद्यदचीकमन्त ।

३. युनज्मि ते ब्रह्मणा केशिना हरी इति याज्या भवति । त्रिष्टुभं हारियोजनस्य पुरोनुवाक्यामनूच्य जगत्या यजतीति श्रुतत्वात् ।

४. धानाः सोमानामित्येवमादिको ऽनुवषट्कारो भवति ।

५. ननु धानाः सोमानामग्ने वीहीति वानुवषट्कार इति वक्तव्यम् । ततः पक्षे सामान्यप्राप्तो भवति^२ । सत्यम् । सोपपदेषु^३ सोमेषु सर्वत्रैवं भवतीति प्रदर्शनार्थम् । ततश्च सुराग्रहेषु सुरासोमानामग्ने वीहीत्यनुवषट्कारः । सोमस्याग्न इति वेति सिद्धं भवति ।

६. अप्सु धूतस्येत्येवमादिना मन्त्रेण प्राणभक्षान्मक्षयित्वा । सर्व एवर्त्विजः शाखान्तरात् । होतृधिष्यस्यादेव द्रोणकलभादुद्गृह्य

१ Om. in A. C in marg. २ B भविष्यति । उच्यते । C प्राप्ती । सत्यं in marg. ३ C (by marg. alt.) सोमपदेषु ।

प्राणभक्षः । तान्^१ सवषट्कर्त्रे हरतीत्यन्यत्र स्वासनस्यस्यैव वषट्कर्तुर्भक्ष-
हरणम्^२ । इह तु भक्षं हरेदिच्छन्निति कात्यायनवचनादिकल्पः ।
प्राणभक्षादनन्तरं सर्व एव धाना व्याददते^३ ।

७. तासां भूयिष्ठा धानानामाददौतेति श्रुतेः ।

८. येन द्वारेण सदः प्रातःसवने प्रसर्पन्ति तेनेह निःसर्पन्ति ।
पूर्वणेति नोक्तम् । पश्चिमेन प्रातःसवने ब्रह्मणः प्रवेशात् ।

९. यथा ह त्यद्वसवो गौर्यं चिदित्येवमादिकयर्चा सर्व
एवर्लिजो धिष्यन्समीच्याग्नीध्रीयं धिष्यन्मुत्तरेणाहवनीयमाग-
च्छन्ति ।

१०. भूर्भुवः स्वः स्वाहा स त्वं नो अग्ने ऽवमो भवोती । त्वं
नो अग्ने वरुणस्य विद्वान् । तदसु मित्रावरुणा तदग्ने । इत्येतैर्मन्त्रै-
राग्नीध्रीये चतस्र आहुतीश्चतुर्गृहीतवतीः सर्व ऋत्विजो जुह्वति ।
अनिमित्त एव । प्रायश्चित्ताहुतीरिति वचनाच्चतुर्गृहीत-
सिद्धिः ।

११. आपुरस्ता सेत्येवमादिकेन मन्त्रेणाहवनीयस्य भस्मान्त-
प्रदेशे भस्मन्येव । न बहिः । योनिर्वै^४ पशूनामाहवनीय इति
दर्शनात् । धाना न्युप मन्त्रान्तेन भस्मान्ते धानाः प्रक्षिप्य ततः
पञ्चपञ्च यूपशकलानाहवनीय एवादधते । वक्ष्यमाणैर्मन्त्रैः ।

१ A भक्षः । तानूस व०, C प्राणभक्ष-तान्, B ०भक्षितान् वष० । २ B
भक्षणम्, A C भक्षहरणं । ३ व्याददते all mss. ४ B योनिर्वै, A C योनिर्वै ।

६.

१. एतैरस्यन्तैर्मन्त्रैस्तिष्ठन्तः शकलाञ्जुक्कति ।

२. शकलाधानादनन्तरं सव्यं बाहुमन्वावृत्योत्तरेणाहवनीयमप्सु सोमान्मन्त्रान्यथास्वं चमसान् पश्चादुपोपविश्य दर्भपवित्रैर्वक्ष्यमाणेन मन्त्रेण चेष्टयन्ते चालयन्तीत्यर्थः ।

३. समाप इत्येवमादिना मन्त्रेण दर्भपिञ्जूलैश्चमसस्यद्रव्यचेष्टनं कुर्वन्ति ।

४. चेष्टयितार उच्चैर्मन्त्रमाहु रकर्मकरणत्वात् ।

५. अप्सु धूतस्येत्येवमादिना मन्त्रेण प्रतिचमसं प्राणभक्षान् भक्षयन्ति ।

६. अच्छायं वो मरुतः श्लोक एतु । ययोरोजसा स्कुभिता रजांसीत्याभ्यां मन्त्राभ्यां प्रतिचमसमापो यास्ताः प्राचीर्निनयेयुः । उदीचीर्वा ।

७. समुद्रं वः प्र हिणोमीत्येवमादिना मन्त्रेण ता एवाभिमन्त्रयेयुः ।

८. शं नो देवीरभिष्टय इत्येवमाद्याभिश्चतसृभिहरो ऽभि-
मृश्य ।

९. उक्तार्थमेतदर्धकर्मणि । ननु निनयनप्रभृति मुखविमार्ज-
नान्तं पूर्ववदिति लाघवार्थं वक्तव्यम् । उच्यते । यजमानस्यैव
केवलस्य सा भूदिति पुनरुक्तम् ।

१०. दक्षिणावृत ऋत्विज आग्नीध्रीयसमीपमागत्य दधिभक्षणं

कुयुः । यथा दधिभक्षमित्यनेन दधिक्रावणो अकारिषमिति मन्त्रसिद्धिः ।

११. सौत्ये ऽहनि सावनस्य पशोः शाखान्तरे प्रविभागेन कर्म चोदितम् । वपया प्रातःसवने चरन्ति पुरोलाशेन माध्यन्दिने ऽङ्गैस्तृतीयसवन इति । तत्राप्येकत्र मनोतादीलान्तम् । अपरत्रानुयाजादि ग्रन्थन्तम् । इह तृतीयसवने पत्नीसंयाजान्संस्थाप्य ङ्गतेषु नवसु समिष्टयजुःष्वस्मिन्नवसरे ऽवभृथाख्यं कर्म कर्तुमपो ऽभ्यवैति ।

१०.

१. पुनर्माँमैत्विन्द्रियमित्येवमादिना मन्त्रेण यजमानो धिष्ण्यां-
श्चेत्समीक्षते तस्यात्रावसरः ।

२. ऋत्विजो वानूबन्धायां संस्थितायां यजमानः समीक्षेतोभा
कवी युवाना सत्येत्येवमादिना मन्त्रेण । वाशब्दो धिष्ण्यसमीक्षणेन
सह विकल्पार्थः ।

३. उरुं हि राजा वरुणश्चकारेत्येवमादिकं मन्त्रमनुसंयञ्जपति ।

४. सर्वे कर्तारो ऽवभृथसान्नो निधनमुच्चारयेयुः ।

५. नमो वरुणायेत्येवमादिना मन्त्रेणाप्सु यजमानः पादमव-
दध्यात् ।

११.

१. अप्सवभृथेन चरन्तीति श्रुतेरर्थवादादप्सु वारुणीष्टिर्भवति ।
२. वार्चन्नावाज्यभागौ भवत इति श्रुतत्वात् ।
३. अप्सुमे सधिष्टवेत्याग्नेयः । अप्सु मे सोमो अब्रवीदिति सौम्यः । अप्सुमन्तौ हैके कुर्वन्तीति (१८.१०) श्रुतत्वात् । अप्सु मे सोमो अब्रवीदिति परापि सती गायत्री परिगृह्यते प्रायोवचनात् ।
४. सर्वमवभृथकर्म तिष्ठन्करोति । शाखान्तरात् ।
५. उदुत्तमं वरुण पाशमस्मत् । अव ते हेलो वरुण नमो-
भिरिति प्रधानस्य याज्यानुवाक्ये ।
६. स त्वं नो अग्ने ऽवमो भवोती । त्वं नो अग्ने वरुणस्य
विद्वानिति खिष्टकृते याज्यानुवाक्ये स्थानान्तरे कुर्यात् । अग्नी-
वरुणावादिशतीति वचनात् । प्राकृतस्याग्निं खिष्टकृतमित्यस्य
निवृत्तिः ।
७. खिष्टकृन्निगदम् । प्रकरणात् ।
८. खिष्टकृन्निगदमेव वेति विकल्पार्थः ।
९. बर्हिःसंज्ञकवर्जितान् प्रयाजानुयाजान्यजति ।
१०. वारुणीष्टिरेतावती भवति ।
११. खिष्टकृदन्ता वेयमिष्टिर्भवति शाखान्तरात् ।
१२. षडाङ्गतिपत्ने^१ प्रयाजचतुष्टयं । वरुणः^२ अग्नीवरुणौ वैता-

वद्भवति । अथ याः षड्वा अष्टौ वा वषट्कृतय इति (१८. १०) श्रुतत्वात् । पञ्चत्रयं सूचितम् ।

१३. येन स्त्रियावित्येवमादिना मन्त्रेण होतात्मानमभ्युचते । होतावचनं यजमाननिवृत्त्यर्थम् ।

१४. उपेच्छिवेत्येवमादिकं मन्त्रं यजमान आगच्छन्नपति ।

१५. इहो सहस्रदक्षिण इत्येवमादिना मन्त्रेण यजमानः स्वासन उपविशति ।

१६. आहवनीये यजमानः स्वासनोपवेशनात् ऊर्ध्वं समिधावाद्धाति । देवानां समिदसीत्यनेन मन्त्रेण पूर्वाममन्त्रिका-मुत्तराम् ।

१७. द्विरेवाद्धाति^१ । पूर्वामुत्तरामिति प्रकृतत्वात् ।

१२.

१. प्रायणीयया उदयनीया तुल्येत्यर्थः ।

२. याः प्रायणीयायां पुरोनुवाक्यास्ता उदयनीयायां याज्याः करोति या याज्यास्ताः पुरोनुवाक्या इति (७-८) श्रुतेः ।

३. अयं चोदयनीयायां विशेषः ।

४. अग्निं प्रथममुदयनीये यजत्यथ सोममथ सवितारमथ पथां स्वस्तिमथादितिमिति श्रुतौ यागक्रमनियमात् ।

५. उदयनीयाया अनन्तरं मित्रावरुणदेवताका वशा बन्ध्या^१
गौरनूबन्ध्याख्या कर्तव्या ।

६. पयस्या वा मैत्रावरुणी भवति । न गौरेवानूबन्ध्येति ।
एवं नु यदि पशुरनूबन्ध्या भवति यद्यु वै पयस्येति (१८. १२)
श्रुतत्वात् ।

७. आ वां मित्रावरुणा हव्यजुष्टिमिति वपायाः । तत्सु वां
मित्रावरुणा महिषमिति पुरोलाशस्य । आ नो मित्रावरुणा
हव्यजुष्टिमिति हविषः । अप्रथमापि त्रिष्टुप्प्रायात् ।

८. युवं वस्त्राणि पीवसा वसाथे इति वपाथै याज्येति श्रुतेः ।
यद्वंहिष्टं नातिविधे सुदानू इति पुरोलाशस्येति श्रुतेः । प्र बाहवा
सिद्धं जीवसे न इति हविष इति (१८. १३) श्रुतेः ।

९. दौक्षणीयात आरभ्य यावदनूबन्ध्यासमाप्तिः तावद्दर्शपूर्ण-
मासविकारेषु कर्मसु न वेदे पत्नीं वाचयति न च वेदं स्तृणाति ।

१०. स्तरणप्रदेशविशेषार्थः सूत्रारम्भः ।

११. मापो मौषधीरित्येवमादिना मन्त्रेण हृदयशूलोपस्थानं
कुर्यात् । हिंसिष्टं शुचौ स्थ इति द्वयोः सतोः । हिंसिष्ट शुचः
स्थ इति बद्धुषु । तं वां शुचावृच्छताम् । तं वः शुच च्छन्तु ।
एवं यथार्थमूहः ।

१२. सुमित्रिया न इत्येवमादिना मन्त्रेणाप उपस्पृश्य ततः ।

१३. दुर्मित्रिया इत्येवमादिना मन्त्रेण ता अपो दक्षिणा
क्षिपन्ति पशुकर्तारः ।

१४. वाशब्दात्सकलाङ्गकलापा वा ।

१५. वृधन्वन्तावाज्यभागावित्यर्थः ।

१६. खिष्टकृन्निगदरहितेलान्ता कर्तव्या ।

१३.

१. देवयजनप्रदेशादुदङ्खवस्थानं कृत्वा तस्मिन्प्रदेशे वैष्णव्यर्चा
न तूष्णीं गृह्येति कर्तव्यतया पूर्णाङ्गिति केवलां ऊत्वोदवसानीया-
ख्येष्ट्या यजति ।

२. उदवसानीयाख्या आग्नेयीष्टिः सद्यःकाला भवति ।

३. वार्चघ्नावाज्यभागावित्यर्थः ।

४. याः पुनराधेये प्रधानहविषः खिष्टकृतश्च याज्यानुवाक्या
उक्ता आग्ने तमद्येति व्यतिषक्ता इहापि तास्तथैव भवन्ति ।

५. पञ्चकपाले क्रियमाणे पौनराधेयिकीष्टिर्भवति ।

६. समाप्तायामुदवसानीयायां सायंतनहोमविधिना यजमानो
ऽग्निहोत्रं जुहोति । संस्थितायामिति वचनादनन्तरमेव । अथ
यदैवैषोदवसानीयेष्टिः संतिष्ठते ऽथ सायमाङ्गिति जुहोति काल
एव प्रातराङ्गितिमिति शतपथे श्रुतत्वात् ।

१४.

१. उक्तानि सवनानि । धर्मविशेषाः केचिन्नोक्तास्त उच्यन्ते ।
मन्द्रया वाचा मन्त्रेण स्वरेण प्रातःसवनं प्रयुञ्जीत ।

२. आज्यादुच्चैस्तरां प्रउगं प्रयुञ्जीत ।

३. मध्यमया वाचा कण्ठस्थेन मारुतेन माध्यन्दितं सवनं प्रयुञ्जीत ।

४. ईषदर्थे तरप्शब्दः । स्वस्थानादप्रच्यवन्नृचैस्तरां मरुत्वती-
यान्निष्केवल्यं प्रयुञ्जीत ।

५. तारस्थानप्रयोगेण ।

६. उच्चैस्तरामग्निमारुतमित्यर्थः ।

७. कल्यान्तरमेतत् । नात्रोच्चैस्तरां निष्केवल्यमिति विशेषः ।

८. सर्वमेवाविशेषात् ।

९. तृतीयसवनमेवानन्तर्यात् ।

१५.

१. यस्मै प्रयोजनाय कश्चित्प्रेष्यति स तस्यापवर्गाद्वाग्यमनं करोति ।

२. वाचं यच्छतीति वर्तते । शस्त्रादौ य आहावस्तत्प्रभृत्या-
नुवषट्काराच्छंसितुर्वाग्यमनम् ।

३. प्रातरनुवाके ऽनूच्यमाने ब्रह्मा वाग्यतो भवति ।

४. चमसभक्षादनन्तरमा स्तोत्रप्रसवाद्वाग्यमनम् ।

५. प्रसवप्रभृति च यावदनुवषट्कारस्तावद्वाग्यमनम् ।

६. इह मद एव मघवन्नित्येवमादिको ऽतिप्रैषस्तदन्नं श्रुत्वा
ब्रह्मणो वाग्यमः । आग्नीध्रेणाप्युक्ते आ वसतीवरीणां परिहरणात् ।
प्रायणीये वा यथासमान्नातमिति तद्यदतिप्रैषः स्यात्तत आ पत्नी-
संयाजेभ्यो वाग्यमनं वसतीवरीणां परिहृतत्वात् ।

७. यस्ते द्रुषः स्कन्दति यस्ते अंशुः द्रुषश्चस्कन्द प्रथमाँ अनु
दूनित्याभ्यामृग्भ्यामृचमृचं विप्रुषां संबन्धी होमः । या एवास्यात्र
विप्रुषः स्कन्दन्ति ता एवैतदाहवनीये स्वाहाकरोतीति श्रुतेः । न
चैतत् सोमस्कन्दनप्रायश्चित्तं^१ नित्यत्वादस्य पुरस्तात्पवमानानामिति
प्रतिपवमानम् ।

८. समन्वारभ्यान्सर्पतस्तथैव ब्रह्मानुसर्पति ।

९. अन्वारभ्यो ऽनुसर्पति । न च होमं करोति । पृथग्योग-
करणात् ।

१०. चानुकृष्टमुत्तरत्र नानुवर्तत इति न्यायाद् ब्रह्मेत्येतदनु-
वर्तते । अग्निचित्यायामिष्टकास्थले यदग्निप्रणयनं तस्मिन्नग्नौ प्रणी-
यमाने ब्रह्मा जपत्यप्रतिरथाख्यमाशुः शिशान इति सूक्तम् ।

११. होमार्थं नीयमानं महावीरमनुसंयन् ब्रह्मा जपति
विश्वा आशा इत्येवमादिकं मन्त्रम् ।

१२. अश्विना घर्मं पातं हार्दानमहर्दिवा इत्येवमादिकं मन्त्रं
वषट्कृते महावीरद्रव्ये ह्ययमाने ब्रह्मा जपति ।

१३. अपातामित्येवमादिकं मन्त्रं ब्रह्मानुवषट्कृते जपति ।
प्रधानशेषो ऽयं जपो ऽनुवषट्कृते कालः ।

१४. दक्षिणतो न्यायं ब्रह्मकर्मैत्येवमादि यदिहानिर्दिष्टं तत्स-
मानं तुल्यमिहापि द्रष्टव्यं ब्रह्मकर्म । ऋत्विक्साधारणं यत्कर्म
धिष्योपस्थानरचनाधारणादिकं तदपि ब्रह्मणो भवत्येवाविशेषात् ।

चतुर्थं ऽध्याये ब्रह्मत्वं विधाय सोमे चेति नोक्तम् । यजमानप्रकरणे
 ऽवान्तरप्रकरणेन ब्रह्मत्वविधानात् । सोमे चेत्युच्यमाने याजमानमपि
 चतुर्थविहितं सोमे स्यात् । तन्नित्युच्यर्थं तत्र सोमे चेति नोक्तम् ।
 प्राप्ते ऽपि को दोषः स्यात् । सोमानां प्राग्धोमाद्भुवा असदन्नित्य-
 भिमर्शनमग्ने वायो विद्युदित्येवमादिकमभिधानमनुपदस्येत्यादि-
 नाकाशादिधानं^१ निष्केवल्यग्रस्वहोमान्ते च स्यात्^२ । तत्प्रधानत्वा-
 त्सोमस्य ।

१५. निर्दिष्टानिर्दिष्टमेतत्सोमे ब्रह्मकर्म । नान्यत् । ततस्त्वयो-
 दशाध्यायविहितमनष्टमे^३ निर्दिष्टं महावीरभिन्नानुमन्त्रणादि ब्रह्मणो
 न भवतीति । सोमे ब्रह्मकर्मेति परिसङ्ख्यानात् ।

निविदामनन्तरं पाठः ४पदच्छेदविज्ञानार्थं ऐतरेयिपाठव्युदा-
 सार्थञ्च । उक्त्यवीर्याणां च न स्वस्थाने पाठः ।

अनुकृष्टस्तु यः कश्चित्कल्पे ऽथ ब्राह्मणे ऽपि वा ।

मन्त्रः पद्यो ऽथ गद्यो वा वामदेवं निबोधत ॥ इति ।

वामदेवार्षता मा भूत् । निविदां तु मध्ये पाठादुक्त्यवीर्याणा-
 मपि विश्वामित्र ऋषिर्भवति । तन्मध्यपठितत्वात् । निवित्पुरोरुचः
 प्रैषा विश्वामित्रस्य सर्वश इति । प्रयोगकाले च ऋषेरभिधानं श्रुत्य-
 न्तरदर्शनात् ।

१ B ०दिकमाकाशा० । २ B C om. च स्यात् । ३ B असग्ने ।

४ B पाद० ।

१६.

श्रवद्ब्रह्माणावसा गमदित्येवमन्ता मरुत्वतीये निविद्विंशत्य-
वसाना । प्रेमं सुन्वन्तं यजमानमवत्वित्यस्य यथार्थमूहो यजमान-
द्वित्वबहुत्वयोः ।

१७.

निष्क्रेवल्यस्येयं निवित्सह पूर्वेः पञ्चभिः प्रेमां देवो देवहृति-
मवतु देव्या धियेत्याद्यैरूनविंशत्यवसाना ।

१८.

सावित्री निविदियं सह पूर्वेः पञ्चभिः विंशत्यवसाना ।

१९.

द्यावापृथिवीयेयं निवित्तयोद्ग्रावसाना । ऊहः प्रेमं सुन्वन्तं
यजमानमिति यजमानद्वित्वबहुत्वयोः ।

२०.

आर्भवीयेयं निवित्सप्तदग्रावसाना । अस्यां प्रेमं सुन्वन्तं यज-
मानमिति यथार्थमूहो विकारेषु ।

२१.

वैश्वदेवीयं निवित्सह पूर्वेः पञ्चभिरूनत्रिंशदवसाना ।

२२.

वैश्वानरीया इयं निवित्सह पूर्वैः पञ्चभिः पञ्चदशावसाना ।

२३.

मरुत्वतीयं निवित्पूर्वैः पञ्चभिः सह चतुर्दशावसाना ।

२४.

जातवेदशीयं निवित्पूर्वैः पञ्चभिः सह षोडशावसाना अस्त्रां
निविदि समेद्धारमित्येतत्पदं यजमानाभिधायि तस्य विद्वतिषु
यथार्थमूहः ।

२५.

१. षोडशिन इयं निवित्पूर्वैः पञ्चभिः सह षोडशावसाना
सर्वासु निवित्स्वसाने प्रणवः शुद्धः ।

२. नाक इत्येकारान्तं शाखान्तरदृष्टत्वात् ।

द्विरभ्यासो ऽध्यायपरिसमाप्तौ शिष्टाचारस्तदाचरणं चायुष्यमिति ।

शाङ्खायनकसूत्रस्य समं शिष्यहितेच्छया ।

वरदत्तसुतो भाष्यमानतीर्थो ऽकरोन्नवम् ॥

इति शाङ्खायनसूत्रभाष्ये ऽष्टमे

ऽध्यायः समाप्तः ।

Parāra Smṛiti (Text) Vol. I, Fasc. 1-5; Vol. II, Fasc. 1-5, Vol. III, Fasc. 1-3 @ /6 each	1	8
Parāra, Institutes of (English)	0	12
S'ruta Sātra of Apastamba, (Text) Fasc. I-XII @ /6 each	4	8
Ditto Lāyāra, (Text) Fasc. I-IX @ /6 each	3	6
Ditto Sākhyaena, (Text) Vol. I, Fasc. 1-7; Vol. II, Fasc. 1-3 @ /6 each	3	12
*Sāma Veda Śaṅhitā, (Text) Vol. I, Fasc. 5-10; II, 1-6; III, 1-7; IV, 1-8; V, 1-8, (α /6) each fasc.	12	8
Sāṅkhye Sūtra Viitti, (Text) Fasc. 1-IV @ /6 each	1	4
Ditto (English) Fasc. I	0	12
Sāhitya Darpana, (English) Fasc. I-IV @ /6 each	1	8
*Sarva Darśana Saṅgraha, (Text) Fasc. II	0	6
*Sankara Vijaya, (Text) Fasc. II and III @ /6 each	0	12
*Sāṅkhye Pravachana Bhāṣya, Fasc. III (English preface only)	0	6
S'rī Bhāṣyam, (Text) Fasc. I-III @ /6 each	1	2
Saṅgita Śaṅhitā, (Eng. Fasc. 1-III @ /6 each)	2	4
Taittirya Aranya, (Text) Fasc. I-XI @ /6 each	3	12
* Ditto Saṅgita, (Text) Fasc. IX-XXXI @ /6 each	10	2
Ditto Prātīkhyā, (Text) Fasc. 1-III @ /6 each	1	2
* Ditto and Aitareya Upanishads, (Text) Fasc. II and III @ /6 each	0	12
Tāṇḍya Brahmana, (Text) Fasc. 1-XX @ /6 each	7	2
Tattva Chintāni (Text) Vol. I Fasc. 1-9. Vol. II, Fasc. 1-9 @ /6 each	6	12
Tulsi Saṅgī, (Text) Fasc. I-III @ /6 each	1	2
*Uttara Nāishada, (Text) Fasc. III V-XII @ /6 each	7	6
Uvasagadasa, (Sanskrit and English) Fasc. I-VI @ /12	4	6
Varāha Purāna, (Text) Fasc. I-XIII @ /6 each	4	14
Vāyu Purāna, (Text) Vol. I, Fasc. 1-6; Vol. II, Fasc. 1-7, @ /6 each Fasc.	4	14
Vishṇu Smṛiti, (Text) Fasc. I-II @ /6 each	0	12
Vivadaratnākara, (Text) Fasc. I-VII @ /6 each	2	1
Vibhāṅgīyā Furāna, (Text) Fasc. I-VI @ /6	2	4

Tibetan Series.

Paṅ Sam Thā Sān, Fasc. 1-2 @ 1, each	2	0
Sher-Phyā, Vol. I, Fasc. 1-2; Vol. II, Fasc. 1-2 @ 1 each	7	0
Rtogs brjod aṅag khkhrī (30 (Sansk.) Vol. I, Fasc. 1-11; Vol. II, Fasc. I @ 1 each	1	0

Arabic and Persian Series.

Alamgirnamah, with Index, (Text) Fasc. I-XXI @ /6 each	1	14
Āin-i-Akbari, (Text) Fasc. I-XXI @ /6 each	22	0
Ditto (English) Vol. I, Fasc. 1-31, Vol. II, Fasc. 1-5	21	0
Akbarnamah, with Index, (Text) Fasc. I-XXII @ 1, each	37	0
Arabic Bibliography, by Dr. A. Sprenger	0	6
Bādshāmah with Index, (Text) Fasc. I-XXI @ /6 each	7	2
Title of the Persian Books and Manuscripts in the Library of the Asiatic Society of Bengal, Fasc. I	1	0
Dictionary of Arabic Technical Terms, and Abbreviations, Fasc. I-XXI @ 1 each	21	0
Farhang-i-Rashīdī (Text) Fasc. 1-XIV @ 1 each	14	0
Fihrist-i-Tūsī, or, Tūsī's list of Shyāh Books, (Text) Fasc. 1-IV @ /12 each	3	0
Futūh-ul-Shān Waqīdī, (Text) Fasc. I-IX @ /6 each	3	6
Ditto Azād, (Text) Fasc. I-IV @ /6 each	1	8
Hafī Asmān, History of the Persian Mansawī, (Text) Fasc. I	0	12
History of the Caliphs, (English) Fasc. I-VI @ /12 each	4	8
Iqbāl-namah-i-Jalāngiri, (Text) Fasc. I-III @ /6 each	1	2
Iṣabāh, with Supplement, (Text) 51 Fasc. @ /12 each	28	4
Maāsir-ul-Umara, Vol. I, Fasc. 1-9, Vol. II, Fasc. 1-9, Vol. III, 1-10 @ /6 each	10	8
Maghazi of Wāqīdī, (Text) Fasc. I-V @ /6 each	1	14

* The other Fascicles of these works are out of stock, and complete copies cannot be

Muntakhab-ul-Lahab, (Text) Fasc. I—XIV @ 9/ each	2	1
Mu'ashir-i-'Alamgiri, (Text), Fasc. I—VI @ 6/ each	0	6
Nokhbat-ul-Fikr, (Text) Fasc. I	1	8
Nizami's Khiradnamah-i-Iskandari, (Text) Fasc. I and II @ 12/ each	1	8
Riyazu-s-Salatini, (Text) Fasc. I—IV @ 6/ each	1	8
*Suyuty's Itqan, on the Exegetic Sciences of the Koran, with Supplement, (Text) Fasc. II, VII—X @ 1/ each	5	0
Tabaqat-i-Nasiri, (Text) Fasc. I—V @ 6/ each...	1	14
Ditto (English) Fasc. I—XIV @ 12/ each	10	8
Tarikh-i-Firuz Shahi of Zia-al-din Barni (Text) Fasc. I—VII @ 6/ each	2	10
Tarikh-i-Baihaqi, (Text) Fasc. I—IX @ 6/ each	3	6
Tarikh-i-Firozshahi, of Shams-i-Siraj Aif, (Text) Fasc. I—V @ 6/ each	3	14
Ten Ancient Arabic Poems, Fasc. I	1	1
Wis o Ramin (Text) Fasc. I—V @ 6/ each	1	1
Zafarnamah, Vol. I, Fasc. 1—9, Vol. II, Fasc. 1—8 @ 6/ each	6	6
Tuzuk-i-Jahangiri, (Eng.) Fasc. I	6	12

ASIATIC SOCIETY'S PUBLICATIONS.

1. ASIATIC RESEARCHES. Vols. VII, IX to XI; Vols. XIII and XVII, and Vols. XIX and XX @ 10/ each	Rs. 80	0
Ditto Index to Vols. I—XVIII	5	0
2. PROCEEDINGS of the Asiatic Society from 1865 to 1869 (incl.) @ 6/ per No.; and from 1870 to date @ 8/ per No.		
3. JOURNAL of the Asiatic Society for 1843 (12), 1844 (12), 1845 (12), 1846 (5), 1847 (12), 1848 (12), 1850 (7), 1851 (7), 1857 (6), 1858 (5), 1861 (4), 1862 (5), 1864 (5), 1865 (8), 1866 (7), 1867 (6), 1868 (6), 1869 (8), 1870 (8), 1871 (7), 1872 (8), 1873 (8), 1874 (8), 1875 (7), 1876 (7), 1877 (8), 1878 (8), 1879 (7), 1880 (8), 1881 (7), 1882 (6), 1883 (5), 1884 (6), 1885 (6), 1886 (8), 1887 (7), 1888 (7), 1889 (10), 1890 (11), @ 1/8 per No. to Subscribers and @ 2/ per No. to Non-Subscribers.		
N. B. The figures enclosed in brackets give the number of Nos. in each Volume.		
4. Centenary Review of the Researches of the Society from 1784—1883... General Cunningham's Archæological Survey Report for 1863—64 (Extra No., J. A. S. B., 1864) ... Theobald's Catalogue of Reptiles in the Museum of the Asiatic Society (Extra No., J. A. S. B., 1868) ... Catalogue of Mammals and Birds of Burmah, by E. Blyth (Extra No., J. A. S. B., 1875) ... Sketch of the Turki Language as spoken in Eastern Turkestan. Part II, Vocabulary, by R. B. Shaw (Extra No., J. A. S. B., 1878) ... Introduction to the Maithili Language of North Bihar, by G. A. Grierson, Part II, Chrestomathy and Vocabulary (Extra No., J. A. S. B., 1882) ...	3 2 2 4 4 3 3	0 0 0 0 0 0 0
5. Anis-ul-Musharrahin	3	0
6. Catalogue of Fossil Vertebrata	3	8
7. Catalogue of the Library of the Asiatic Society, Bengal	3	
8. Examination and Analysis of the Mackenzie Manuscripts by the Hon. W. Taylor	2 1	
9. Iftilahat-us-Sufiyah, edited by Dr. A. Sprenger, 8vo.	32	
10. Inayah, a Commentary on the Hidayah, Vols. II and IV, @ 16/ each	2	
11. Jawami-ul-'ilm ir-riyazi, 168 pages with 17 plates, 4to. Part I	4	
12. Khizanat-ul-'ilm	40	
13. Mahabharata, Vols. III and IV, @ 20/ each	4	
14. Modern Vernacular Literature of Hindustani by G. A. Grierson. (Extra No., J. A. S. B., 1888)	4	
15. Moore and Hewitson's Descriptions of New Indian Lepidoptera, Parts I—III, with 8 coloured Plates, 4to. @ 6/ each	18 4	
16. Sharaya-ool-Isiam	10	
17. Tibetan Dictionary by Csoma de Koros	8	
18. Ditto Grammar	2	
19. Vuttodaya, edited by Lt.-Col. G. E. Fryer	24	
Notices of Sanskrit Manuscripts, Fasc. I—XXIV @ 1/ each		
Nepalese Buddhist Sanskrit Literature. by Dr. R. I. Mitra		

PK
3055
S25
1889
v.2
pt.1

Sāṅkhāyana
Srautasutram

PLEASE DO NOT REMOVE
CARDS OR SLIPS FROM THIS POCKET

UNIVERSITY OF TORONTO LIBRARY
